

Medzinárodné vzťahy

Vedecký časopis

pre medzinárodné politické, ekonomické, právne a kultúrne vzťahy Fakulty
medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave

Medzinárodné vzťahy 2/2004, ročník II.

Medzinárodné vzťahy

Vedecký časopis
pre medzinárodné politické, ekonomické, právne a kultúrne vzťahy
Fakulty medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave

Redakcia:

Fakulta medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave
Dolnozemska cesta 1
852 35 Bratislava
Tel.: 00421 2 624 11 856
E-mail: lipkova@euba.sk

Hlavná redaktorka:

prof. Ing. Ľudmila Lipková, CSc.

Redakčná rada:

prof. Ing. Vítazoslav Balhar, CSc.
prof. Ing. Jaroslav Filip, Csc.
prof. Dr. Otmar Höll
prof. PhDr. Zuzana Lehmannová, CSc.
Ing. Ivan Korčok
Ing. Július Kostolný
JUDr. Ing. Juraj Králik, CSc.
doc. PhDr. Ján Liďák, CSc.
Ing. Ladislav Lysák, DrSc.
doc. PhDr. Milan Márton, CSc.
doc. Ing. Miroslav Mečár, CSc.
Mgr. Boris Mattoš
JUDr. Stanislav Mráz, CSc.
doc. Ing. Pavel Nezval, PhD.
prof. Dr. Joachim Osinski
doc. PhDr. František Škvrnda, CSc.
prof. JUDr. Ľudovít Tóth, CSc.
doc. Dr. Ing. Vladimír Valach,
PhDr. Peter Weiss, CSc.

Výkonný redaktor:

Ing. Juraj Skovajsa

Jazyková redaktorka:

PhDr. Katarína Strelková, CSc.

Vydavateľ:

Vydavateľstvo EKONÓM

Registračné číslo:

2761/2002

ISSN

1336 - 1562

Obsahové zameranie

Vedecké články

Diskusie

Prezentácie téz doktorandov

Názory

Recenzie

Prehľady

Informácie

Variability of Contents

Scientific articles

Discussion

Doctorand's Thesis

Opinions

Reviews

Surveys

Information

Vedecké články

Actual tasks of monetary integration of the SR to the EMU doc. Ing. Vladimír Gonda, PhD., Ing. Zuzana Brinčíková_____	7
K teoretickým a metodologickým aspektom skúmania geopolitického pôsobenia (2. časť) Dr. Štefan Volner, CSc._____	15
Vojnové zločiny (1. časť) JUDr. Stanislav Mráz, CSc._____	24
<u>Diskusie</u>	
Sociológia medzinárodných vzťahov doc. PhDr. František Škvrnda, CSc._____	33
Kultúra a fenomén jej interakcie PhDr. Miroslav Sapík, PhD._____	42
Daňové informácie o štátoch Európskej únie doc. Ing. Anna Schultzová, PhD._____	54
<u>Prezentácie téz doktorandov</u>	
Súvislosti členstva SR v EÚ z pohľadu proexportnej politiky Ing. Marek Csabay_____	60
Stav politického prostredia ako faktor investičnej atraktívnosti v štátoch strednej a východnej Európy Ing. Tomáš Dudáš_____	68
<u>Názory</u>	
Systém dôchodkového zabezpečenia vo vybratých krajinách Európy Ing. Peter Sika, PhD._____	75
Rozšírenie EÚ, transatlantické vzťahy a záujmy Slovenskej republiky PhDr. Peter Weiss. CSc._____	85

Recenzie

Chris Harmann: Imperializmus od kolonializmu k vojnám 21. storočia (Imperialismus Vom Kolonialismus bis zu den Kriegen des 21. Jahrhunderts), Frankfurt, Aurora 2003, 120 s.

Ing. Zuzana Babušíková _____ 93

Gottfried Kindermann: Vzostup Kórei do svetovej politiky. (Der Aufstieg Koreas in der Weltpolitik), Olzog Verlag, München.

Ing. Peter Vilčák _____ 95

Prehľady

Vybraté prístupy k hodnoteniu rovnosti mužov a žien

Ing. Iveta Dudová, PhD. _____ 97

Znaky medzinárodnej organizácie na príklade Organizácie krajín exportujúcich ropu

Ing. Martin Grešš, PhD _____ 104

Zmluvné vzťahy medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou

PaedDr. Emília Vokálová, CSc. _____ 115

Lisabonská stratégia: príčiny jej prijatia, problémy jej realizácie

PhDr. Irah Kučerová, PhD. _____ 124

Informácie

Výhody a nevýhody prijatia eura v SR

Ing. Vladimír Turček _____ 134

K niektorým aspektom islamského fundamentalizmu a terorizmu.

doc. PhDr. Ján Lid'ák, CSc. – Mgr. Alisher Saifiddinov _____ 145

ACTUAL TASKS OF MONETARY INTEGRATION OF THE SR TO THE EMU

doc. Ing. Vladimír Gonda, PhD, Ing. Zuzana Brinčíková

Introduction

A globalization of the world economy and strengthening of a global competition is characteristic for the present time. For Slovakia as a small and very open economy, exactly participation in the European integration process can make the necessary global adaptation easier and faster.

Entering into the European structures is a priority for the foreign policy of Slovakia. Integration into the EU is a way how to overcome remaining behind the developed countries in a level of social-economic development. At present, an economic level of the SR measured by GDP per capita in PPP is around 48,5 % of the EU-average.

After more than ten years of transformation there is a decade of integration to the European structures in both the monetary and financial area waiting for Slovakia. Integration process has begun some time before, but now it is the dominant part of the central bank's and the government's efforts. Very important step was the entry into the EU with other nine countries on the 1st of May 2004, when the Treaty of the SR accession to the EU, signed in April 2003, became effective.

There was a need to create conditions and fulfil basic *Copenhagen criteria* for joining the EU. That meant, in economic area, creating of a functional market economy, an ability to straighten up with competitive pressures inside the EU, as well as an ability to remove our remaining behind other member states of the EU.

The openness of the Slovak economy towards the EU rose with entering the EU – export increased from 62 % to EU-15 and 28 % to countries of CEFTA to cca 90 % now.

Contemporarily, there is expected further integration of intra-industrial trade, increasing of FDI inflows with the following growth of the qualitative competitive ability. This will represent an important step to the convergence of the Slovak economic level to the average of the EU.

The entry into the EU is only a milestone on the way of integration of the SR to the European structures. The natural continuation of integration process will be an integration to the Economic and Monetary Union (EMU), for which country must be well prepared.

The aim of this contribution is to give a view on the process of monetary integration of the SR to the Eurozone, to evaluate a fulfilment of the Maastricht criteria, to point out on changes in the monetary policy of the National Bank of Slovakia (NBS) and within the theory of optimal currency area to describe positives and negatives of a membership in the EMU and potential time-schedule for entering the Eurozone.

1. Maastricht convergence criteria

The conception of a common European currency is one of the pillars of the Maastricht treaty. The treaty very strictly defined criteria for entering individual countries into the monetary union – so called „Maastricht“ or „convergent“ criteria – and set the quantitative reference values for them. These criteria haven't changed yet and they are compulsory also for candidate and new countries of the Union.

The following factors are important for the evaluation of the country's readiness for joining the EMU:

- a high degree of a price stability,
- a convergence of long-term interest rates,
- a stability of an external value of the currency,
- a long-term acceptable financial situation in a public sector, including levels of a budget deficit and a public dept.

Let us have a further look on these criteria:

1. *Criterion on a price stability*: it is fulfilled, when an inflation rate is no more than 1.5 %age points above the average of the three countries with the lowest inflation rates. The sense of this factor is that a price stability is a necessary condition for permanently low interest rates.
2. *Convergence of long-term interest rates*: nominal long-term interest rates on long-term government bonds not exceeding by more than 2 %age points those for the three countries with the lowest inflation rates. This criterion was set in a fear of wide turbulences on national capital markets according to the high differentials in interest rates.
3. *Exchange rate criterion*: no exchange rate realignment for at least two years. The point of this criterion is in avoiding of a speculative volatility of an exchange rate with the aim to get the most favourable situation in time of entering to the EMU (for example, by depreciation with consequence in a better competitive position).
4. *Budget deficit*: a government budget deficit not in excess of 3 % of each country's GDP. This condition needn't be fulfilled if:
  - a deficit is permanently decreasing and its value is very close to the reference value,
  - an excess over the reference value is only exceptional and temporary and its value is very close to the reference value.
5. *Public debt*: a gross debt to GDP ratio that does not exceed 60 %. This condition needn't be fulfilled if a value of a debt is decreasing and converging to the reference value.

Both fiscal criteria are very related together. If a budget deficit is under control, development of a public debt could be controlled as well. The danger of an inflation is gone, too.

It is important to say, that non-problematic operating of the economy in the Eurozone needs a sustainable fulfillment of the nominal convergence criteria, which could be reached by very close coordination of the monetary and fiscal policy. This should be the aim of every candidate country. The entry to the EMU could be postponed for later this way, but the costs related to a membership in the monetary union will be lower.

2. Maastricht criteria and the SR. Nominal convergence of the Slovak economy to EU-15, or EMU

Slovakia met three out of five Maastricht criteria in 2003, namely the criterion on public debt, long-term interest rates and criterion on exchange rate stability. On the other hand, the criteria on inflation and budget deficit were not fulfilled. It is expected the overall fulfillment of the nominal convergence criteria in 2007.

Let us have a look on Slovakia's meeting the convergence criteria.

1. Inflation. As we know, the condition for accepting the euro is a rate of inflation not over 1,5 % above the average of the three countries with the lowest inflation rates. If the ECB controls an inflation close under 2 %, we can be sure, that an inflation in three countries with the lowest inflation rates will also be under 2 %. It means that the NBS should force down an inflation to approximately 3 %.

An inflation is one of the criteria Slovakia does not currently fulfill. Although an inflation rate has been decreasing in years 2001 –2002 (what was effect of deregulations' slow-down in pre-electoral period), the average rate of inflation in the SR was 8,5 % in 2003. Why is an inflation so high? It was caused by two waves of administrative measures (a price deregulation in January 2003 and an increasing of indirect taxes in August 2003). The growth

of consumer prices will go on in 2004 due to an increasing of regulated prices and a setting all VAT taxes on a level of 19 %. However, small decrease of an inflation rate to 7 – 8 % is expected.

While accessing inflation development, it should be taken into consideration, that the monetary policy of the NBS is able to influence only the core inflation.¹ However, it is not able to influence development of the regulated prices and indirect taxes. According to the NBS's calculations, since the start of the transition process, the share of these factors has represented approximately four fifths of the price increase. The core inflation has imposed only on fifth of the price growth and it reaches a level of the reference value for the inflation criterion at present [9, p. 5-6].

The difference between the total inflation and the core one is expected to start to decrease since 2005. Hence, the total inflation will approach the reference value in the EMU. The NBS intends to fulfill the Maastricht criterion on inflation in 2006. According to the monetary program for 2004, a level of the total inflation (1,7 – 2,7 %) should be almost the same as the core inflation (1,6 – 2,7 %) already in 2007. [www.nbs.sk] An important condition for sustainable fulfilling of the inflation criterion is the consolidation of public finances.

2. *Long-term interest rates.* The SR emitted the ten year government bonds in 2000 for the very first time and than in 2001. The interest rates of these bonds (above 8 %) exceeded the Maastricht criterion (7,4 % in 2000). But the long-term interest rates are falling gradually. This is due to the reduction of the risk premium. According to the trend of the interest rates in the SR and the reference value², this criterion can be considered as fulfillable.

3. *Exchange rate.* While operating the fixed exchange rate regime, the exchange rate fluctuations were only moderate, except for the short period prior to the conversion of the exchange rate regime. However, the stability had been maintained unnaturally and had imposed an adverse development of the balance of payments and also a substantial reduction of the foreign currency reserves in 1997 and 1998.

After the conversion from the fixed exchange rate regime to the flexible one in October 1998³, the fluctuations were higher, however, the exchange rate of the SKK against the EUR moved mainly within a band ± 3 %. These relatively small fluctuations were ensured by the interventions of the NBS and by the changes of the interest rates as well [9, p.8]. The real processes in the economy and the expectations have imposed appreciative pressures on the SKK since the end of 2002. In this case, an important role is played by the accession of the SR to the EU and to the EMU and by the expected growth of the foreign direct investments (FDI) that are likely to contribute to the growth of the labour productivity and of the competitiveness of the Slovak exports.

Regarding the relative stability of the exchange rate of the SKK over the last years, this criterion can be also considered as fulfillable. However, a question about the time of joining the ERM II remains open.

4. *Budget deficit.* The development of a budget deficit in the SR was not very favourable in last years. The fiscal deficit reached 7,2 % of GDP in 2002 and the value for 2004 is expected on a level of 4 %. The deficit will probably not decrease so much in 2005 – 2006 due to a need to include the pension reform costs into the public finances. The plan is a decrease of a fiscal deficit to 3 % in 2007.

It needs to be highlighted, that the main problem of the fiscal policy does not subsist in fulfilling the fiscal criteria prior to the EMU accession, but in creating conditions for sustainable development of the public finances with respect to the strict requirements of the Stability and Growth Pact. Decreasing of the budget deficit to the level required by the

---

¹ The core inflation contains 82 % of goods and services in a consumer basket. This inflation is not effected by changes of regulated prices and administrative interventions (like changes of indirect taxes). This allows more precious establishment of an inflation rate, which the central banks is responsible for.

² The reference value was 6,9 % in 2002 and 6,1 % in 2003.

³ A managed floating with no preannounced paths for the exchange rate.

Maastricht criteria not endangering real convergence will be obviously a decisive factor determining the time horizon of the entry of Slovakia into the EMU.

5. *Public debt.* One of the Maastricht criteria presently met by Slovakia is the ratio of the public debt to GDP. However, it is mainly a merit of a very low level of the public debt prior to beginning of the transition process. The ratio of the gross public debt to GDP was 42,8 % in 2003. The forecast of the Ministry of Finance of the SR (MF SR) for 2004 is approximately 45 %.

According to the words mentioned above, we can conclude that the consolidation process of the public finances represents a key issue in the accession process towards the EMU.

3. Changes in the monetary policy of the National Bank of Slovakia

The monetary policy belongs to the key fields of the integration process of Slovakia into the EMU. It performs a stabilisation function within the economic policy and in coordination with other policies, it provides assistance in meeting the Maastricht criteria.

A new formulation of the main object of the NBS, which is *a price stability*⁴, is very important change brought by the amendment to the law about the NBS in 2001. This step is a part of a harmonization of the Slovak and EU's law.

The NBS was successful in a fight with an inflation. Especially part of inflation fully influenced by the central bank was of a satisfactory level. The development of the inflation rate in the SR is described in the following table:

Table 1: An average annual inflation rate in the SR (in %)

Year	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
An average annual inflation	23,2	13,4	9,9	5,8	6,1	6,7	10,6	12,0	7,3	3,3	8,5

Source: The Statistical Office of the SR, 2004

The NBS had oriented on quantitative criteria (a monetary base – a monetary aggregate M2) till 2000. After that time, the NBS started with qualitative management concentrated on interest rates. The 2-week REPO interest rate became the basic interest rate⁵ and is the key part of the transmission mechanism in the Eurozone, too.⁶ All other interest rates depend on this basic interest rate of the NBS.

As a part of the harmonisation process of the instruments of the NBS with those of the ECB, there continued the process of decreasing a level of the minimum of reserve requirements. The minimum rate of reserves decreased to 3 % in 2003 and 2 % in 2004, and now is on a level of the Eurozone. This rate is considered to be the final one and it will not change in medium term. In 2004, the base for calculation the reserve requirements will be created of all deposits (inconsidering the expiration) and the system of sanctions will be harmonised with the Eurozone.

After changes mentioned above, we are able to say, that the NBS is well prepared for entry into the EMU.

⁴ The original object of the monetary policy of the NBS was stability of the currency. This object contained two elements: the price stability and the stability of an exchange rate. Those two aims could become in contradiction. New objection of the monetary policy is of one meaning and corresponds with the definition of the ECB.

⁵ It used to be the discount bank rate.

⁶ Its value is 5,5 % in the SR and 2 % in the Eurozone at present.

4. Benefits and costs of the monetary integration of the SR

A membership in the monetary union brings a lot of gains on one side, as well as losses on the other side. Benefits of the participation in the monetary union are as follows:

- *Decreasing of transaction costs*: these are the costs of currency exchanges in case of foreign trade or travelling. Reduction of these costs means a great advantage for companies trading with the Eurozone. This effect is demonstrated also at present, because of replacing 12 national currencies in the EMU by one single currency – the euro. By accepting the euro in the SR, savings of transaction costs will go on, what will help to equal competitiveness of Slovak companies with the Eurozone's ones.
- *Decreasing of the uncertainty of an exchange rate*: exporters and importers will be no more exposed to unexpected changes of an exchange rate. This effect of a single currency is considered to be the most important by a lot of economists. It should stimulate the trade with the member states of the Eurozone, support the growth of investments and speed-up an economic growth.
- *Reduction of a risk of speculative attacks*: elimination of speculations can be seen in two ways: 1) between member states of the Eurozone, because of the fixation of their exchange rates, 2) in relation to the third countries as an effect of the greater single currency market. Generally, currencies of the greater economic units (what the Eurozone surely is) are more attack-resisting than small countries' currencies.
- *Decreasing of the interest rates*: reducing of the risk premium from an investors' side runs into generally lower interest rates, what positively influences economic activity.

To the positive effects of the entry to the monetary union can be counted:

- *Strengthening of the economic integration* – after the entry the further development of reciprocal trade is expected (increasing of the trade with member states of the Eurozone).
- *Inflow of the foreign direct investments* – with following creation of new workstations and increasing of an employment.
- *Pressure toward rational realization of the fiscal policy*, what needs speeding-up structural reforms.
- *Microeconomic benefits* – for example increasing of a price transparency, competitiveness on a single market, etc.

A membership in the single currency area is associated also with various *costs*:

- the loss of the autonomous monetary policy,
- the loss of an exchange rate as an instrument of macroeconomic adaptation,
- the loss of a fiscal autonomy,
- the loss of the monopoly in money-emission by the central bank (seignorage),
- microeconomic costs (costs of adopting new coins and banknotes, costs of converting contracts, bank accounts and other liabilities into the single currency, etc.) [4, pp. 14-15].

The main disadvantage of the EMU accession is considered to be the loss of the autonomous monetary and exchange rate policy, that means the loss of interest rates a exchange rates as an instrument of elimination the effects of asymmetric supply and demand shocks⁷ on the economy.

Under conditions of the EMU, the ECB realises the single monetary policy in all area of the Eurozone. Single interest rate, set by the ECB, can not take into an account different economic development in individual countries of the Eurozone. Accessing the monetary union, a member state losses its ability to realize its own independent monetary policy, which would

---

⁷ Asymmetric shocks are economic shocks with different impacts on individual economies. They also can influence member states of the monetary union with a similar economic level. Such economies can differ in their structures, which are important from the viewpoint of shock effects on the economy.

react on needs of the national economy. There is no more country with the possibility of making autonomous decisions about a level of interest rates with the aim to influence an output or an employment. This may lead to more fluctuative output.⁸

As in case of external imbalance, the economy will not be able to use change of an exchange rate to adapt itself. Although an adaptation on asymmetric shocks through the changes of an exchange rate is not ideal, an abandon this instrument can represent a great risk for the economy.

According to the theories of optimal currency area (OCA), in the monetary union an adaptation on asymmetric shocks must be done through different channels than an exchange rate and without the national monetary policy.

6. The Theory of Optimal Currency Area and the EMU

The Theory of Optimal Currency Areas (OCA) was developed in 60's of the last century. Representatives of this theory defined several criteria on optimality of the currency area – a mobility of a labor force (R. A. Mundell), a degree of an openness of the economy (R. McKinnon), a degree of product diversification (P. B. Kenen), etc. [1, pp. 3-7] According to the „classic“ OCA theory, an optimal currency area should be created of relatively small and very open economies with intensive trade relations and regime of free factor mobility. Migration of a labor force is huge enough for providing a full employment also in a situation when one region is affected by an asymmetric shock.

The OCA theory says the more homogenous economies of the member countries of the monetary union (it means similar structure of production and the same trade partners), the less probability to be attacked by asymmetric shocks. In these conditions, a single monetary policy is suitable more-less for all member states. Otherwise, if the economies are not homogenous, than there will be different requirements for the monetary policy. The single monetary policy will have asymmetric effects and will be not able to reduce the impacts of a real shock [3, p. 219].

In connection with the mentioned, it is needed to say, that members of the EMU differ in a regional and commodity structure of their foreign trade, what increases a risk of asymmetric shocks.

If the monetary union is affected by an asymmetric shock, there will be a need for some reaction. In conditions of a single currency, economy's adaptation to a shock removes from an exchange rate to the following mechanisms of adaptation:

- change in prices and wages,
- mobility of the factors of production (mainly labor),
- fiscal transfers (sources reallocation from central budget to individual regions).

In case of a high price and wage flexibility, adaptation on asymmetric shocks can be done through different movements in prices and wages in regions. If their elasticity is high enough, a level of prices and wages will adapt on a new situation and new equilibrium will be established. The problem of the EMU member states is a very low elasticity of prices and wages (also on a way down). That is why one can not expect much from this mechanism of economy stabilization.

An alternative mechanism is a mobility of the factors of production, especially free movement of labor. That requires a possibility of migration the unemployed people between countries. We need to point out, that although a single market is created and free factor movements are guaranteed, a mobility of labor within the EMU is limited. Its intensity due to

---

⁸ On the other side, the same disadvantage is in the fixed exchange rate regime without being a member of the monetary union. In addition, in case of small and very open economy like Slovakia (its openness as a ratio of the exports and imports to GDP was 162 % in 2003) the independent monetary policy is not so great advantage as it is usually mentioned. In praxes, the NBS (and other CEEC's central banks) used to copy the development of the rates of the ECB with a small time lag [5].

a lot of reasons like cultural and communication barriers, is far from for example the USA, where such barriers don't exist. In addition, the EU creates more restrictions on labour markets for new member countries (for example Germany or Austria).

Another possibility how to overcome asymmetric shocks is using of the fiscal policy, which is able to supply partially the monetary policy. That is why a budget should be balanced or a little bit active in expansion and giving more expenditures during the period of asymmetric shock. However, the Stability and Growth Pact limits a realization of the fiscal policy – the only part of autonomous economic policy after monetary integration. Countries will lose other mechanism what means great risk for the SR (and other new members) in case of non-realised ideas about a fiscal federalism.

The conclusion of the words mentioned above is that new EU-members will lose important adaptation mechanisms with entering to the EMU and that the EMU doesn't have a flexible mechanism of a market adaptation in case of asymmetric shock at present.

7. To the question of the right time for the entry to the EMU

Entering of the SR to the EMU is a multi-level process, which will be finished by accessing a single currency – the euro. Realized entry of the SR to the EU was just one step of this process. Actual question is what way and rate of movement to choose to adopt the European currency. This adoption is a must (according to the Treaty about the EU), because member countries of the EU can not stay permanently out of the monetary union. That is why the question is not „if“ but „when“ to enter.

As for a time restriction of Maastricht criterion on exchange rate (at least two years in the ERM II), the earliest term for entering of Slovakia into the EMU is year 2008.⁹

At the beginning of year 2003, representatives of the NBS argueded for the earliest enter to the Eurozone – as soon as the SR will be able to meet all criteria. The earliest term would minimize the risks of transitional period (from present till the entering to the Eurozone). The two most important subjects of the economic policy – the government and the NBS – elaborated a common document – The Strategy of the Entry of the SR to the EMU, which should optimize reforms in order to fulfill the Maastricht criteria.

The European Commission in its regular reports warned all candidate countries including the SR that early adoption of the euro (before reaching nominal and real convergence) could be damaging. Such a strategy requires a combination of restrictive fiscal policy with restrictive monetary policy, what will lead to slow-down of economic growth and real convergence [8, p. 23].

The term of accessing the ERM II and then the EMU still remains an open and disputable question. Except of the monetary policy, such steps are connected with a budget discipline in public sector and with a speed-up of structural changes and real convergence. The exchange rate of the SKK against the EUR should, in time before entering the ERM II, tend to a level acceptable for the Slovak economy from the view of medium and long-term balance.¹⁰ Suitable time for entering the ERM II will depend on readiness to keep the conditions in a long-term. The need will be to fulfill all Maastricht criteria sustainable way, not through artificial speed-up of the convergence.

Finally we can say, that there is a consent about the shortest stay of the SR in the ERM II. Generally, there is a caution in attitude to perspective of adopting the euro and the term is much more real now (the end of this decade).

* * *

---

⁹ That assumes a participation in the ERM II in 2005 – 2006 and meeting all Maastricht criteria till the end of 2006. Year 2007 would be transitional and it would be the year of evaluation from the side of the EU.

¹⁰ A membership in the ERM II means a maintaining the nominal exchange rate on a level of fixed parity, or in given paths of fluctuation ($\pm 15\%$).

Participation on the EMU (the Eurozone) will be the final step representing the completion of the integrational process with the EU. Adopting a single currency could be considered as a culmination of integration process. Only in this phase all effects of integration could be exhausted.

Resumé

Po uplynulom desaťročí transformácie čaká Slovensko dekáda integrácie do európskych štruktúr i v oblasti menovej a finančnej. Účasť v EMU (eurozóne) bude záverečným krokom, ktorým sa naplní a dovŕši proces integrácie s Európskou úniou. Príspevok načrtáva relevantné súvislosti z hľadiska menovej integrácie SR do eurozóny, charakterizuje progres v nominálnej konvergencii slovenskej ekonomiky k EÚ 15, resp. k EMU na základe plnenia maastrichtských konvergentných kritérií, poukazuje na zmeny v menovej politike NBS a na pozadí teórie optimálnej menovej oblasti približuje prínosy a náklady členstva SR v menovej únii a možné časové rámce vstupu do eurozóny.

Summary

After a bygone decade of transformation, there is a decade of monetary and fiscal European integration waiting for Slovakia. Participation in the EMU (the Eurozone) will be the final step on the way of integration to the EU. The aim of this contribution is to give a view on the process of monetary integration of the SR to the Eurozone, to evaluate a fulfilment of the Maastricht criteria, to point out on changes in the monetary policy of the National Bank of Slovakia (NBS) and within the theory of optimal currency area to describe positives and negatives of a membership in the EMU and potential time-schedule for entering the Eurozone.

Literature:

1. Brinčíková, Z.: *Teória optimálnej menovej oblasti ako východisko menovej integrácie v Európe*. Tézys doktorandskej práce. Bratislava: NHF, 2004.
2. Iša, J.: *Eurozóna a svetové hospodárstvo. I. časť*. In: Biatec, 2002, č. 1.
3. Jonáš, J.: *Světová ekonomika na přelomu tisíciletí*. Praha: Management Press, 2000.
4. Gonda, V.: *Pohľad na menovú integráciu v Európe cez prizmu teórie optimálnej menovej oblasti*. In: *Medzinárodné vzťahy*, roč. 1, 2003, č. 2.
5. Kohútiková, E.: *Slovensko na ceste za eurom*. Príspevok viceguvernerky NBS E. Kohútikovej na konferencii Finančný manažment 2003 (11. 4. 2003).
6. Muchová, E.: *Európska menová únia. Teoretické predpoklady a praktické skúsenosti*. Bratislava: Ekonóm, 1999.
7. Mundell, R. A.: *A Theory of Optimum Currency Areas*. In: *American Economic Review*, vol. 51, No. 4, September 1961.
8. *Ekonomické a sociálne súvislosti vstupu SR do EÚ – prínosy a riziká*. Bratislava: ÚSSE SAV, júl 2002.
9. *Stratégia vstupu SR do Európskej menovej únie*. Bratislava: NBS, MF SR, máj 2003.
10. *Bankovníctví*, roč. XI, 2003 a roč. XII, 2004.
11. www.nbs.sk

Kontakt

doc. Ing. Vladimír Gonda, PhD., Ing. Zuzana Brinčíková
Ekonomická univerzita v Bratislave
Národohospodárska fakulta
Katedra ekonomickej teórie
Dolnozemska cesta 1, 852 35 Bratislava 5

K TEORETICKÝM A METODOLOGICKÝM ASPEKTOM SKÚMANIA GEPOLITICKÉHO PÔSOBENIA (2. ČASŤ)

Dr. Štefan Volner, CSc.

---

1. Geopolitický aktér

Vyjadruje taký spoločenský subjekt, ktorý je *schopný* vyvíjať dostatočný mocensko-politický tlak s cieľom realizovať svoje geopolitické záujmy a ciele mimo vlastného územia. Takýmito subjektmi geopolitického pôsobenia môžu byť od medzinárodne organizovaných teroristických skupín, národných štátov až po nadnárodné koalície štátov (ríše, impéria, federácie, únie, aliancie), ale i rôzne nadnárodné hnutia (Hnutie nezúčastnených atď.), medzinárodné organizácie (OSN atď.) V geopolitickej literatúre sa pod pojmom geopolitický aktér objavujú aj národy, civilizácie, kontinentálna moc, morská moc, Mitteleurópa, Rimland, Ruská ríša, Eurázia. Geopolitickým aktérom sú často označované aj rôzne panregióny a mnohé ďalšie spoločenské subjekty, samozrejme za podmienok, že mali alebo majú schopnosti mocensko-politického pôsobenia. Skúsenosti v posledných rokoch naznačujú, že do kategórie geopolitický aktér môžeme zahrnúť aj medzinárodné teroristické organizácie, avšak také, ktoré sú prepojené a podporované štátmi, ktoré sú organizované a ktoré majú možnosti a schopnosti ovplyvňovať geopolitické správanie geopolitických aktérov. Z toho vyplýva, že takýmto spoločenským subjektom, ktorý disponuje celým komplexom moci a sily a má suverénne postavenie vo svetovom politickom systéme, má možnosti a schopnosti vnucovať svoju vôľu a moc, je *štát*, alebo koalícia štátov. Štát, alebo koalícia štátov sústreďujú skoro všetky *mocenské funkcie a typy moci* (ekonomickú, vojenskú, politickú, sociálnu, vedecko-technickú, geopolitickú, morálno-politickú, duchovnú a informačnú). Majú schopnosť *sústredovať a aktivizovať silové potenciály* krajiny, alebo krajín v záujme presadenia svojich mocensko-politických záujmov a cieľov. *Štát je kľúčovým mocensko-politickým subjektom, základným geopolitickým aktérom.*

S vývojom a zmenou subjektov mocensko-politických vplyvov sa mení aj úloha geopolitických aktérov. Ak klasická geopolitika operuje so štátom (národným), potom moderná geopolitika narába s väčším počtom subjektov - koalíciami, alianciami.

Kvalitatívnymi zmenami v technológii moci a sily jednotlivých aktérov, či regiónov dochádza aj ku zmene úlohy, štruktúry a funkcie geopolitických aktérov. Dochádza k zmenám na *vertikálnej* úrovni, tzn. v jednotlivých regiónoch svetového geopolitického priestoru, ale aj na *horizontálnej* úrovni, napr. vznikom a funkčným pôsobením SMF, EÚ, NATO, OSN atď.

Z hľadiska *sily a schopnosti* mocensko-politického pôsobenia môžeme geopolitických aktérov rozdeliť na: *malé moci*, *stredné moci*, *veľmoci* a *superveľmoci*.

Malá a stredná moc (štát), má obmedzený mocenský a silový potenciál, má obmedzené zdroje mocensko-politického pôsobenia. V systéme mocensko-politického pôsobenia, v sieti mocensko-politických siločiar je skôr objektom než subjektom geopolitického, či mocensko-politického pôsobenia. Jeho hlavný záujem je zachovať si svoju existenciu, vlastnú integritu a bezpečnosť. Pôsobí prevažne na národnej úrovni, eventuálne menšej regionálnej úrovni (napr. v súčasnosti štáty V4).

Veľmoc, má veľké zdroje mocensko-politického pôsobenia, ktoré jej umožňujú uplatňovať si svoje geopolitické záujmy a ciele v rámci *celého regiónu a kontinentu* i v špecifických záujmových oblastiach sveta, na regionálnej, či kontinentálnej úrovni (Nemecko, Francúzsko, Čína atď.)

Superveľmoc, disponuje veľkou geopolitickou energiou. Má taký potenciál mocensko-politického vplyvu, ktorý jej umožňuje presadzovať svoje geopolitické záujmy a ciele

v ktorejkoľvek časti sveta, pôsobiť na *kontinentálnej ale aj globálnej úrovni* (v súčasnosti USA komplexne, Rusko len z vojenského a geografického hľadiska).

2. Štát – základný a kľúčový geopolitický aktér

Geopolitika aktéra je vo svojej podstate a základnej funkcii pohybom moci a sily predovšetkým štátu (alebo koalície štátov) v geopolitickom priestore. Hlavným zmyslom geopolitického pôsobenia aktérov, použitia ich moci a sily v systéme medzinárodných vzťahoch, je realizácia geopolitických záujmov a cieľov. To znamená, že v geopolitickom priestore sa realizujú predovšetkým záujmy a ciele štátu. Základom a východiskom mechanizmu geopolitického pôsobenia, geopolitickej aktivity štátu sú preto *potreby a záujmy*.

Potreba sa zvyčajne charakterizuje ako stav organizmu, geopolitického aktéra, ktorý vzniká ako odraz a výraz prírodnej, geografickej alebo spoločenskej, politickej nevyhnutnosti a ktorý si geopolitický aktér uvedomuje ako pocit nedostatku predmetov, podmienok či iných predmetov a javov nevyhnutných na jeho existenciu, seberealizáciu a rozvoj. Potreby určujú zameranosť a cieľ činnosti geopolitického aktéra. Vystupujú ako východisko a hybná sila konania geopolitických aktérov. Sama potreba vyjadruje *závislosť* geopolitického aktéra od objektívnych podmienok jeho existencie, a zároveň jeho *nároky* na svet vonkajších predmetov, procesov a vzťahov, predovšetkým mocensko-politických.

Prirodzené potreby geopolitických aktérov vznikajú zo vzťahu človeka a prírody ako výraz prírodnej nevyhnutnosti. Ide o proces premeny spoločensky modifikovanej prírodnej, geografickej nevyhnutnosti na pocit nevyhnutnosti, politickej nevyhnutnosti. Krajnú hranicu prirodzených potrieb stanovuje *príroda*: uspokojovanie prirodzených potrieb ľudí je absolútne nevyhnutný pre ich život a rozvoj. Hoci sú prirodzené potreby ľudských subjektov bezprostredným výrazom prírodnej nevyhnutnosti, spoločensky sa modifikujú.

Najzákladnejšie potreby subjektu sú prirodzene vzniknutými potrebami. Historicky sa modifikuje len rozsah a spôsob ich uspokojovania. Od prirodzených potrieb subjektu teda musíme odlíšiť jeho *potreby vytvorené spoločnosťou*: vznikajú ako vzťah človeka a človeka ako výraz spoločenskej nevyhnutnosti.

Pod pojmom *geopolitické potreby* budeme chápať objektívne základy, podmienky a determinanty vzniku, existencie a rozvoja geopolitického aktéra. Ide o také objektívne fungujúce základy a podmienky, bez existencie a uspokojovania ktorých je existencia, fungovanie a rozvoj geopolitického aktéra, krajiny nemožný, alebo veľmi komplikovaný. Ku geopolitickým potrebám patria napríklad: nevyhnutná plocha ornej pôdy, optimálny stav vodnej siete (rieky a jazerá), fauny a flóry - zdroje potravinovej sebestačnosti krajiny; ochranné prírodné prekážky (pred poveternostnými a prírodnými katastrofami, ale aj ako prírodné obranné prekážky), prírodné komunikačné trasy (pozemné trasy, riečne trasy, prieplavy, kanály, morské a oceánske trasy), klimatické podmienky, prírodné zdroje: pitná voda, surovinové zdroje - základ výrobných činností ľudí, obyvateľstvo, ekologické pomery, komunikácia a spolupráca so susednými krajinami - podmienka zaisťovania životne nevyhnutných zdrojov na fungovanie krajiny; nevyhnutná ekonomická štruktúra, technológia, veda, informácie, obrana a bezpečnosť krajiny atď.

Záujmy sa niekedy charakterizujú ako forma transformácie potrieb človeka na jeho subjektívne želanie. Záujem je objektívnymi, prírodnými a spoločenskými podmienkami určené zameranie subjektu na veci, javy ktoré majú pre neho objektívny význam. Záujem nie je totožný s potrebou. Záujem je zameranie subjektu na zabezpečenie jeho potrieb. Je to proces, v ktorom sa potreba mení na účel, na úsilie ovládať objekt a dosiahnuť cieľ. Štruktúra a hierarchia záujmov človeka je ovplyvňovaná jeho sociálnou orientáciou, ako aj štruktúrou a hierarchiou hodnotového systému.

Pod pojmom „*geopolitické záujmy*“ budeme chápať geopolitickým aktérom poznané objektívne potreby, ktoré nachádzajú svoje vyjadrenie v konkrétnej geopolitickej stratégii, či

konceptii štátu. Takto sa realizáciou geopolitiky štátu vlastne realizujú aj geopolitické potreby a záujmy. Za predpokladu, že definované záujmy aktéra v geopolitike adekvátne odrážajú, vyjadrujú objektívne potreby krajiny, štátu potom realizáciou geopolitiky dochádza „vzájomne“ aj k uspokojovaniu geopolitických potrieb krajiny, štátu.

Pod pojmom *sféra geopolitických záujmov* chápeme taký geopolitický priestor, do prieniku ktorého, resp. o riadenie ktorého sa geopolitický aktér výraznou mierou usiluje, v ktorom geopolitický aktér kontroluje alebo sa usiluje kontrolovať mocensko-politické pohyby, v ktorom má možnosti a schopnosti ovplyvňovať rôzne politicko-mocenské aktivity s cieľom presadiť a uspokojiť svoje základné záujmy a ciele. Sféra geopolitických záujmov je v geopolitickej stratégii jasne definovaná, aby ostatní aktéri vedeli, že svojvoľný vstup do tejto zóny bude mať pre nich adekvátne následky, resp. že sa pravdepodobne stretnú s odporom.

Veľkosť sféry záujmov je úmerná veľkosti a intenzite uplatňovania moci a sily geopolitického aktéra, veľkosti jeho mocensko-politického potenciálu, účinnosti mocensko-politického tlaku aktéra, charakteru jeho cieľov a záujmov, geopolitickému postaveniu a polohe geopolitického aktéra.

Geopolitické záujmy a ciele sú subjektívnym odrazom a výrazom konkrétnych geopolitických podmienok, faktorov a objektívnych potrieb. Tvorba, koncipovanie geopolitiky aktérov, definovanie geopolitických záujmov sú určované geopolitickým vedomím vládnucej elity, jej filozofiou moci, morálkou, tradíciami a spôsobom a charakterom myslenia. Práve tu vidíme nezastupiteľnú úlohu a aj praktický význam teórie geopolitiky, geopolitických koncepcií a vízií. Práve v tejto fáze procesu geopolitického pôsobenia vidíme význam geopolitického posibilitizmu, vidíme dôsledok myšlienok nového determinizmu, novej geopolitickej paradigmy, akceptácia a aplikácia teórie chaosu (viď. prvá kapitola knihy). V tejto súvislosti treba poukázať na význam, podiel a zodpovednosť geopolitických aktérov za geopolitickú situáciu. Akú geopolitiku si zvolia, aké záujmy a ciele si vytýčia, akým spôsobom a formou ju budú realizovať, to všetko závisí predovšetkým od politických aktérov, od politickej elity.

Realizácia geopolitických potrieb, záujmov a cieľov sa uskutočňuje predovšetkým prostredníctvom použitia *moci a sily*. Štát je inštitúciou organizovaného, suverenného a legálneho násillia na určitom obývanom území. Takáto pozícia štátu vyplýva predovšetkým z toho, že suverénne disponuje takou mocou a silou, ktorou nedisponuje žiadny iný politický subjekt, žiadny iný subjekt medzinárodného, resp. svetového politického systému. Zatiaľ len štát (alebo koalícia štátov) je schopný koncentrovať a do pohybu uviesť komplexnú moc a silu a efektívne ňou vplývať na vnútorné spoločenské, ale aj medzinárodné procesy. Moc a sila je základným a neoddeliteľným atribútom štátu. Preto skúmanie podstaty či funkcií moci a sily, osobitne mechanizmu ich pôsobenia je podmienkou pochopenia geopolitiky, mechanizmu geopolitického pôsobenia aktérov, resp. štátu.

3. Mechanizmus pôsobenia geopolitickej moci

Moc aktéra - štátu je kľúčovým miestom a úlohou v mechanizme geopolitického pôsobenia. Je kľúčovou geopolitickou kategóriou. Definovaná je z najrôznejších aspektov: moc ako kontrola človeka nad myšliou a činnosťami iných ľudí (H. Morgenthau), moc, ako schopnosť mať váhu v konflikte a prekonať prekážky (K. Deutsch), moc, ako schopnosť jedného účastníka prinútiť druhého účastníka, aby robil niečo, čo by inak nerobil (R. Dahl) atď. Pod pojmom *geopolitická moc* chápeme schopnosť geopolitického aktéra (štátu) vyvinúť na objekt geopolitického pôsobenia taký mocenský tlak, aby ho prinútil k želanému správaniu a pohybu, a to nehládajúc na jeho suverenitu, záujmy a súhlas.

Mechanizmus pôsobenia moci štátu je proces cieľavedomého pôsobenia subjektov geopolitickej moci na objekty mocensko-politického pôsobenia prostredníctvom celého systému foriem, metód a prostriedkov mocensko-politického pôsobenia s cieľom uspokojenia

si geopolitických záujmov a dosiahnutia vytýčených cieľov geopolitiky. Logicky z toho vyplýva, že úspešnosť, efektívnosť, charakter, smer a intenzita pôsobenia moci aktéra bude závisieť predovšetkým od:

1. *typu uplatňovanej moci,*
2. *charakteru a spôsobu uplatňovania moci štátu,*
3. *charakteru, spôsobu, typu, veľkosti a intenzity použitia sily.*

Podľa toho, či teoretickým základom typológie moci bude realistická alebo idealistická paradigma, resp. či základom koncipovania a realizácie geopolitiky bude realizmus alebo idealizmus, môžeme hovoriť o *dvoch základných typoch geopolitickej moci*:

1. tzv. *silovej moci* (alebo *tvrdkej moci*), keď aktéri v geopolitickom pôsobení uprednostňujú uplatňovanie skôr silových spôsobov a prostriedkov moci, nevylučujúc ani vojenskú moc, presadzovanie skôr vlastných „egoistických“ záujmov a cieľov. (Môžeme hovoriť o tzv. aristotelovskej línii uplatňovania moci.)
2. tzv. *nesilovej moci* (alebo *mäkkej moci*), keď aktéri v geopolitickom pôsobení uprednostňujú uplatnenie skôr „nesilových“ spôsobov a prostriedkov, nevojenských druhov moci, so snahou presadiť mimo vlastných záujmov aj záujmy celku, sveta, ľudstva, civilizácie, teda ostatných geopolitických aktérov. (Môžeme hovoriť o tzv. kantovskej línii uplatňovania moci.)

A. Toffler, ktorého myšlienky sú podnetné, poukazuje na tri typy moci: moc založenú na *násilí*, moc založenú na *bohatstve* a moc založenú na *vedení*. (7) Najvyšším typom moci, ktorý by sa mal uplatňovať v *tretej vlne* vývoja ľudstva je posledný typ - moc založená na vedení, poznaní, vede a kultúre (bohužiaľ, cesta k takejto premene, posunu moci je pre ľudstvo zatiaľ nedohľadná).

Základnými druhmi geopolitickej moci j sú:

- politická moc
- ekonomická moc
- vojenská moc
- vedecko-technická moc
- sociálna moc
- morálno-duchovná moc
- informačná moc

Charakter a spôsob uplatňovania moci sú značnou mierou určované charakterom záujmov a cieľmi štátu. Buď ide o záujmy a ciele, ktoré sledujú odstredivé alebo dostredivé záujmy a ciele, vlastné záujmy a ciele aktéra (národný rámec), alebo aj záujmy celku (všľudský rámec), záujmy kontinentu, koalície, globálne záujmy ľudstva, záujmy len úzkej skupiny ľudí, alebo celého národa, záujmy spolupráce, integrácie, alebo izolacionizmu, dezintegrácie, alebo záujmy a ciele expanzívne, koloniálne, atď. Charakter záujmov a cieľov determinuje voľbu použitia, alebo prioritu jednotlivých druhov moci v procese presadzovania geopolitiky štátu.

Silovú formu moci môžeme podľa charakteru a spôsobu uplatňovania moci členiť na:

1. *vojenskú*
2. *nevojenskú*

Nevojenskú formu moci môžeme podľa charakteru a spôsobu uplatňovania moci členiť na:

1. *násilnú, tzv. tvrdú*
2. *nenásilnú, tzv. mäkkú*

Posun moci, respektíve posun v uplatňovaní jednotlivých typov, foriem a druhov moci je zložitým a dlhodobým procesom. Nemôže znamenať len posun v prostriedkoch moci. Súčasný pohyb moci je oveľa hlbší. Mení a vyvíja sa nielen typ, druhy a charakter moci, ale aj samotná moc, nástroje (prostriedky) moci, menia sa, resp. by sa mali meniť aj mocenské ciele aktérov, ale i samotní aktéri. Vývoj by mal smerovať skôr k rozloženiu moci (osobitne vojenskej) než k jej hegemonistickému posunu.

Nárast geopolitickej moci a jej použitia znamená aj väčšiu spotrebu geopolitickej energie. V záujme prežitia ľudstva, realizácie ľudských globálnych cieľov, je nevyhnutná voľba správnych foriem a druhov moci, zabráňujúcich „neefektívnemu“ vyčerpaniu energie prírody a spoločnosti, a preto nástrojom hľadania nových druhov energie má byť moc - aby energia a moc „splývali“ do jedného silového pôsobenia.

4. Mechanizmus pôsobenia geopolitickej sily

Geopolitická moc aktéra je neoddeliteľne spojená, podmienená, určená jeho *silou*. Moc sa nemôže uplatniť bez sily. Oddeľujeme ich len v abstrakcii. Mechanizmus moci a mechanizmus sily sú vzájomne prepojené procesy, ktoré predstavujú kľúčové determinanty, štruktúrne elementy celého mechanizmu uplatňovania geopolitiky štátu.

V *mechanizme použitia sily* rozlišujeme: tzv. *statickú, vecnú* stránku sily, kde zaraďujeme silové pozadie a silový potenciál, a *dynamickú, procesnú* stránku sily, t. j. aktivácie sily, silového potenciálu a jeho uvedenie do pohybu, použitie sily geopolitického aktéra v konkrétnom geopolitickom priestore, v záujme presadenia svojich záujmov a cieľov.

Silové pozadie štátu predstavuje reálny silový potenciál vonkajšieho okolia štátu, krajiny. Štát sa v prípade nutnosti môže opierať o aktiváciu a potrebu mobilizácie a použitie väčšej sily, než je vlastná sila konkrétneho štátu, než je sila, ktorú mu umožňuje vlastný silový potenciál.

Silový potenciál štátu (koalície štátov) predstavuje súhrn všetkých materiálnych a duchovných, alebo ekonomických, sociálnych, politických, vedecko-technických, morálno-politických, vojenských, geopolitických, informačných atď. síl, ktoré je v prípade potreby štát schopný aktivizovať, koncentrovať a premeniť na *faktor sily*. Zjednodušene môžeme povedať, že silový potenciál je možnosť, predpoklad, dispozícia štátu. Ide o istý statický, „spiaci“ stav sily. Silové pozadie a silový potenciál má svoju *kvantitatívnu a kvalitatívnu* stránku.

Pojmom *sila štátu*, ale aj *geopolitická sila* aktéra vyjadrujeme *proces* pôsobenia silového potenciálu, jeho pohyb, aktiváciu potenciálu, politický tlak štátu, ako *faktor*, spolu so svojimi silovými prostriedkami, čiarami a silovými odrazmi. Zároveň pojmom sila vyjadrujeme aj *intenzitu* silového pôsobenia štátu na ostatných geopolitických aktérov. Pod pojmom geopolitická sila teda chápeme proces pohybu, aktivácie, tlaku aktéra na objekt geopolitického pôsobenia prostredníctvom rôznych silových foriem a prostriedkov, ako aj intenzitu pôsobenia, v zmysle slabého alebo silného geopolitického tlaku, pôsobenia aktéra, so snahou uplatniť moc a donútiť objekt geopolitického pôsobenia k želanému stavu, správaniu. Z teoretického i prakticko-politického hľadiska je osobitne dôležité skúmanie a uvedomenie si predovšetkým *funkcie, smeru, cieľa, charakteru a spôsobu* uplatňovania geopolitickej sily.

Prostriedky sily môžeme rozdeliť podľa druhov sily na: vojenské, ekonomické, vedecko-technické, sociálne, politické, morálno-duchovné, právne, informačné, geografické atď.

V mechanizme uplatňovania geopolitickej sily, v súvislosti so spôsobom a charakterom uplatnenia sily, chceme upozorniť na význam *miery* medzi *silou a cieľom*. Dejiny použitia sily v medzinárodnej politike, osobitne dejiny vojen veľakrát potvrdili, že časté deštrukcie štátov, porážky a pády boli spôsobené práve porušením tejto miery, rovnováhy. Teda medzi cieľom a silou neplatí priama úmera. Neplatí vždy - čím viacej sily, tým viacej úspechu, viacej víťazstva, tým väčšia garancia v dosiahnutí cieľa. Názorne tento vzťah môžeme ukázať

napríklad na vzťahu medzi delom a loďou, keď použiteľnosť, funkčnosť lode (dopraviť delo a umožniť vypáliť salvu) je limitovaná veľkosťou a váhou dela. Väčšie delo by sa nezmestilo na palubu a ťažšie delo by potopilo loď. Výstižný je aj príklad so zbraňou a vzducholodňou. Obdobne to dopadlo i s pripravovanou tzv. kozmickou vojnou. Práve pre porušenie tejto miery bol porazený Východ v studenej vojne. Pravdepodobne v budúcnosti bude čoraz viac platíť, že použitie neadekvátnej sily v geopolitickom pôsobení bude mať za následok nielen nesplnenia cieľa, ale naopak i porážku alebo zánik samotného aktéra. V medzinárodných sporoch môže použitie väčšej a neadekvátnej sily vyvolať reakciu, odpor iných štátov a pridať sa (hoci len mienkotvornou silou) na stranu objektu geopolitického pôsobenia.

5. Rozptyl, stret a rovnováha geopolitickej moci a sily

Ďalšími dôležitými momentmi procesu geopolitického pôsobenia aktérov sú *rozptyl a stret* ich moci a sily v geopolitickom priestore, v medzinárodných vzťahoch.

Rozptyl a stret moci a sily v geopolitickom priestore vyplýva predovšetkým zo suverennej moci a pozície štátov v systéme medzinárodných vzťahov, z istej „anarchie“ mocensko-politických vzťahoch. Tieto procesy spôsobujú trvalý (viac alebo menej) konfliktný charakter medzinárodnopolitických vzťahov. Zatiaľ čo *rozptyl* moci a sily vyplýva zo suverenity štátu, ktorý ako jediný v systéme medzinárodných vzťahoch disponuje koncentrovanou mocou a silou, potom *stret* moci a sily vyplýva zo základných potrieb, záujmov a cieľov štátu, z jeho geopolitiky. Stret moci a sily v geopolitickom priestore je výsledkom geopolitického pôsobenia viacerých aktérov, presadzovania svojich záujmov cieľov. Podľa priority záujmov takto štáty vstupujú do konfliktov, vytvárajú konfliktné vzťahy, konfliktnú situáciu.

V tejto súvislosti je však dôležité si uvedomiť, že pri pôsobení moci a sily, v procesoch ich rozptyľovania dochádza k *spotrebe ich energie*. Geopolitické pôsobenie, uplatňovanie geopolitickej moci a sily je sprevádzané disipatívnymi procesmi a entropiou. Mal by tomu zodpovedať aj výsledný efekt rozptylu a stretu moci a síl.

Predpokladajme, že aktér A1 pôsobí na aktéra B1 silou (F1) intenzity 100. (čiara A). Zároveň aktér B1 protipôsobí silou (F2) intenzity 50 (čiara B). Výsledný efekt pre aktéra A1, rozdiel vzájomného stretu síl F1 a F2 je 50. Ak do tohto vzájomného pôsobenia síl a moci vstúpia iní aktéri, napríklad aktér B1 silou (F3) intenzity 30 a aktér A1 silou (F4) intenzity 20, potom výsledný efekt pre aktéra A bude 40. ($F = (F1 + F4) - (F2 + F3)$). Geopolitické pôsobenie však nie je bez energetickej straty. Preto by sme mali uvažovať o inom efekte pôsobenia geopolitickej moci a sily, ktorý bude znížený o stratu v dôsledku existencie entropie a disipatívnych procesov. Výsledný efekt silového pôsobenia aktéra A bude už len 32 ($F = (F1 \cdot x + F4 \cdot x) - (F2 \cdot x + F3 \cdot x) = 32$), ak koeficient spotreby energie bude 0,8, A a A1 predstavuje čiaru C a B a B1 čiaru D). Treba ďalej upozorniť, že spotreba energie pri rôznom silovom pôsobení aktérov môže byť rôzna. V tejto súvislosti si treba ďalej uvedomiť, že na efekt 32 jednotiek (čo môžu byť aj milióny ton energie) bola použitá statická a kinetická geopolitická energia v celkovej hodnote 200 jednotiek, teda približne sedemnásobok efektu silového pôsobenia koalície aktérov A a A1. To je už otázka environmentálnej a morálnej zodpovednosti geopolitických aktérov.

6. Geopolitická rovnováha

Historicko-logická analýza vývoja medzinárodnopolitických vzťahov poukazuje na to, že zatiaľ najefektívnejším spôsobom regulácie takýchto vzťahov, zaistenia stability regiónov a kontinentov, bezpečnosti sveta je *mocenská rovnováha*. Preto možno súhlasiť s konštatovaním Krejčího, že „žiadna medzinárodnopolitická situácia v dejinách nebola ničím iným, než

prechodným usporiadaním mocenskej rovnováhy.“ (6, s. 9) *Mocenská rovnováha* v systéme medzinárodných vzťahoch je zatiaľ základom stability a bezpečnosti medzinárodných aktérov. Dôležité je si však uvedomiť, že ju nie je možné docieľiť bez jednotlivých suverénnych štátov, predovšetkým veľmocí a supervelmocí, hlavných geopolitických hráčov. Dosiachnutie a zachovanie rovnováhy vo svete však nebude možné ani bez takých inštitúcií ako je napr. OSN, bez zmeny štruktúry a charakteru mocensko-politických záujmov a cieľov jednotlivých aktérov, bez zmeny myslenia.

V odbornej literatúre sa môžeme stretnúť s rôznymi pojmami: *mocenská rovnováha*, *rovnováha síl*, *vojensko-strategická rovnováha*, *vojensko-politická rovnováha*, *globálna rovnováha* atď. Pozornosť budeme venovať skôr geopolitickej rovnováhe.

Geopolitická rovnováha je komplexným a viacúrovňovým pojmom.

Z hľadiska horizontálneho prístupu zahŕňa geopolitických aktérov, geopolitické javy a procesy od individuálnej až po globálnu rovinu (úroveň).

Z hľadiska vertikálneho prístupu zahŕňa vzťahy rovnováhy v geopolitických priestoroch od regiónov v rámci jednotlivých štátov, krajín cez kontinenty až po kozmický priestor.

Z hľadiska úrovne, hladiny na akej sa geopolitická rovnováha nachádza môžeme členiť geopolitickú rovnováhu na:

- kritickú (nadprahovú)
- dostatočnú
- bezpečnú (podprahovú)

Kritická geopolitická rovnováha predstavuje takú úroveň, kvalitu a kvantitu rovnováhy geopolitických síl a moci, keď o ovládaní, kontrole a riadení bezpečnosti už nie je možné hovoriť v plnom zmysle slova. Vypuknutie konfliktu, narušenie rovnováhy, mieru, spolupráce môže spôsobiť vedľajší a náhodný podnet. Úroveň zbrojenia prestáva byť medzinárodnými subjektmi kontrolovateľná.

Dostatočná geopolitická rovnováha predstavuje takú úroveň rovnováhy geopolitických síl a moci, ktorá zaisťuje hlavným aktérom dostatočnú garanciu presadzovať a uchrániť svoje záujmy a bezpečnosť.

Bezpečná geopolitická rovnováha predstavuje takú úroveň geopolitických síl a moci, ktorá neohrozuje bezpečnosť iných aktérov, krajín a zároveň zaisťuje bezpečnosť a ochranu vlastného geopolitického priestoru aktérov. Takáto úroveň moci a sily neumožňuje globálne zničenie ľudstva, je priestorom pre spoluprácu.

Z hľadiska štruktúry geopolitických aktérov môžeme geopolitickú rovnováhu deliť na:

1. *unipolárnu (hegemonistickú)*,
2. *bipolárnu a*
3. *multipolárnu*.

Z hľadiska *štruktúry moci a sily* môžeme geopolitickú rovnováhu rozdeliť na:

- ❖ *politickú rovnováhu*
- ❖ *ekonomickú rovnováhu*
- ❖ *sociálnu rovnováhu*
- ❖ *vedecko-technickú rovnováhu*
- ❖ *morálno-politickú rovnováhu*
- ❖ *vojensko-strategickú rovnováhu*

V tejto súvislosti je dôležité skúmať, ktoré štrukturálne elementy moci a sily geopolitických aktérov majú prioritu pri udržovaní geopolitickej rovnováhy. Pre ľudstvo nie je jedno, či sa súťaž o dosiahnutie rovnováhy uskutočňuje vo vojenskej, alebo sociálnej, vedecko-technickej, kultúrnej oblasti, nie je jedno aký typ moci a sily sa prioritne presadzuje v medzinárodnopolitických vzťahoch. Z hľadiska *geostrategických druhov moci a sily*

(v geopolitickej literatúre zvlášť rozšírený prístup klasifikácie geopolitickej moci a sily) môžeme geopolitickú rovnováhu skúmať ako pomer a vzťah medzi:

- ❖ *pozemskou mocou*
- ❖ *námornou mocou*
- ❖ *vzdušnou mocou*
- ❖ *kozmicou mocou a*
- ❖ *informačnou (vrátane informačno-komunikačnou) mocou*

Stabilita geopolitických systémov, geopolitických javov, procesov je rozhodujúcou mierou určená kvalitou a úrovňou rovnováhy geopolitických systémov, osobitne moci a sily geopolitických aktérov, rovnováhou ich geopolitických energií. Platí tu však i opačný vzťah (v literatúre málo rozpracovaný), že rovnováha sama závisí ako od stability vonkajšieho geopolitického okolia (širšieho geopolitického systému), a aj od stability vnútornej štruktúry geopolitického aktéra. Nakoľko geopolitický aktér je otvoreným systémom, a teda podlieha všetkým zložitým vonkajším a vnútorným zmenám, zákonite dochádza k tomu, že sa jeho vnútorná štruktúra posúva zo stavu rovnovážneho do stavu *nerovnovážneho*. V dôsledku pôsobenia fluktuácií a náhodných procesov začínajú v ňom prevládať *nelineárne vzťahy*. Geopolitickí aktéri, ale aj geopolitické priestory, geopolitické ohniská, regióny, sa v danej situácii stávajú oveľa citlivejšími voči okoliu, k vonkajším vplyvom, geopolitickým zásahom. V daných podmienkach aj malé podnety, vstupy, konflikty majú, alebo môžu mať obrovské negatívne, či deštruktívne následky. Celý systém, geopolitický priestor, geopolitické procesy a javy sa môžu zmeniť, prechádzať novým usporiadaním, kvalitatívne premeniť v nový geopolitický jav, alebo úplne zrútiť, prejsť totálnou entropiou. Vzniká nová geopolitická štruktúra, nové geopolitické vzťahy, začína sa proces vytvárania novej geopolitickej rovnováhy (Tieto problémy, podľa mojich vedomostí, absentujú v geopolitickej literatúre).

Vznik novej geopolitickej štruktúry, stavu rovnováhy alebo nerovnováhy je výsledkom tzv. hry veľkých hráčov. Táto hra sa uskutočňuje dvoma spôsobmi: buď *hrou s nulovým súčtom*, alebo *hrou s nenulovým súčtom*.

Pri hre s nulovým súčtom geopolitickí aktéri sa usilujú o ovládnutie geopolitického priestoru, alebo aktéra, ktorý je však „nedeliteľný“. Existujú tu len dve alternatívy: buď daný objekt geopolitického pôsobenia C ovládne, pohltí aktér A, alebo aktér B. Jeden získava a druhý stráca. V súčasnosti je hra s nulovým súčtom nebezpečná. Predtým bola praktizovaná v období studenej vojny.

Pri hre s nenulovým číslom geopolitickí aktéri usilujú o geopolitický objekt C, ktorý je deliteľný. Pri tejto hre môže dôjsť jednak ku kompromisu, kedy obaja hráči môžu stratiť, ale takýto stav akceptujú, alebo k pozitívnemu súčtu, keď obaja získavajú, ale na úkor iných geopolitických objektoch.

Resumé

Geopolitický aktér je základným a hlavným subjektom geopolitického pôsobenia. Vyjadruje taký spoločenský subjekt, ktorý je schopný vyvíjať dostatočný mocensko-politický tlak s cieľom realizovať svoje geopolitické záujmy a ciele mimo vlastného územia. Štát je kľúčovým mocensko-politickým subjektom, základným geopolitickým aktérom. Základom a východiskom mechanizmu geopolitického pôsobenia, geopolitickej aktivity štátu sú potreby a záujmy. Realizácia geopolitických potrieb, záujmov a cieľov sa uskutočňuje predovšetkým prostredníctvom použitia moci a sily. Úspešnosť, efektívnosť, charakter, smer a intenzita pôsobenia moci aktéra bude závisieť predovšetkým od: *typu uplatňovanej moci, charakteru a spôsobu uplatňovania moci štátu, charakteru, spôsobu, typu, veľkosti a intenzity použitia sily*. Rozptyl i stret moci a sily v geopolitickom priestore vyplýva predovšetkým zo suverénnej moci

a pozície štátov v systéme medzinárodných vzťahov. Najefektívnejším spôsobom regulácie takýchto vzťahov, zaistenia stability regiónov a kontinentov, bezpečnosti sveta je rovnováha na dostatočnej úrovni. Spolu s procesmi rozvoja spolupráce a upevňovania dôvery medzi aktérmi predstavuje základ stability a bezpečnosti geopolitických aktérov.

Summary

Geopolitical player is the fundamental and main subject of geopolitical influence, represents such social subject, which is able to generate sufficient power-political pressure with the aim to realize its geopolitical interests and goals outside the own territory. State is a crucial power-political subject, fundamental geopolitical player. Needs and interests are base and source of geopolitical acting mechanism, geopolitical activity of state. Realization of geopolitical needs, interests and aims is introduced especially through use of force and power. Success, efficiency, character, direction and intensity of acting of player's power will depend on: type of exercised power; character and way of exercising of state power; character, way, type, size and intensity of use of force. Diffusion and collision of power and force in geopolitical space result from the sovereign power and the position of states in the system of international relations. Balance on sufficient level is the most effective way of regulation of these relations, to ensure the stability of regions and continents, security of the world. It represents the base of stability and security of geopolitical players together with the processes of development and strengthening the confidence among players.

Literatúra:

1. Brzezinski, Z.: *Velká šachovnice. K čemu Ameriku zavazuje její globální převaha.* Mladá Fronta, Praha, 1999.
2. Čurda, J. : *Úvod do geopolitiky*, VVPŠ, Bratislava 1992.
3. Dolman, E. C.: *Geography in the Space Age: An Astropolitical Analysis.* In.: C. S. GRAY - Sloan, G. (eds.): *Geopolitics, Geography and Strategy.*1. ed Frank Cass Publishers, London, 1999, p. 289. *Journal of Strategic Studies.*
4. Eivhler, J.: *Francoúzké pojetí geopolitiky. Mezinárodní vztahy*, ÚMV, Praha, č. 1, 2001.
5. Hnízdo, B. : *Mezinárodní perspektivy politických regionů.* I.S.E., Praha, 1995.
6. Krejčí, O.: *Geopolitika střeoevropského prostoru.*, Ekopress, Praha, 2000.
7. Toffler, A. - TOFLEROVÁ, H.: *Utváranie novej civilizácie. Politika tretej vlny.* Open Windows, Bratislava, 1996.
8. Volner, Š. : *Geopolitika. Metodológia. Zdroje. Prax. História. Bratia Sabovci.* Zvolen, 2004.

Kontakt

Dr. Štefan Volner, CSc.
Katedra politológie
Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov
Univerzity Mateja Bela Banská Bystrica

Vojnové zločiny (1. časť)

JUDr. Stanislav Mráz, CSc.

---

1. Pramene zistenia skutkovej podstaty vojnových zločinov

Vojnovými trestnými činmi sú závažné porušenia noriem, ku ktorým dochádza počas medzinárodných ozbrojených konfliktov. Za začiatok určenia skutkovej podstaty týchto trestných činov v súčasnom trestnom práve sa pokladá Kódex Frensis Libera, ktorý bol prijatý vládou USA počas občianskej vojny r. 1861 – 1865.

Tento Kódex bol zbierkou „inštrukcií pre veliteľstvo armád USA na bojiskách“. Bol zverejnený 24.04.1863 dekrétom prezidenta Lincolna č. 100 a obsahoval aplikáciu zákonov počas vojnového obdobia na okupovanom území. Kódex zahŕňal povinnosti ako okupovanej, tak aj pre okupujúcej strany, ktoré ich museli dodržiavať kvôli zamedzeniu vojnovým a trestným činom.

Tento Kódex veľmi silno ovplyvnil ďalší vývoj práva ozbrojeného konfliktu. Uvediem len niektoré akty, ktoré obsahujú ustanovenia o zamedzení porušenia tohto práva:

- článok 28 Ženevskej konvencie r. 1906 o zlepšení osudu ranených a chorých v činných armádach;
- Versaillský dohovor z 28.06.1919, článok 228;
- Článok 30 Ženevskej konvencie z 28.7.1929 o zlepšení osudu zranených a chorých v činných armádach

Poznamenávam, že ani jeden z nižšie uvedených dokumentov (Petrohradská deklarácia z r. 1868, Bruselská deklarácia z r. 1874, Haagske konvencie z r. 1899 a r. 1907, Ženevská konvencia z r. 1929) nepredpokladal, že porušenie noriem v nich obsiahnutých sa bude kvalifikovať ako trestný čin.

Druhá svetová vojna zohrala rozhodujúcu úlohu v uznaní za trestné porušenia zákonov a obyčajov vojny. Dňa 25.10.1941 Roosevelt a Churchill ostro odsúdili nacistickú prax bratia zajatcov a ich následné popravy ako odpoveď na útoky smerujúce proti Nemcom. Churchill povedal: „Toto chladnokrvné vraždenie nevinných ľudí sa určite obráti proti barbarom, ktorí vydávajú podobné rozkazy a proti ich vykonávateľom... Trest, ktorý sa uloží za tieto trestné činy má byť jedným zo základných cieľov vojny.“ /1

13.01.1942 spojenecké štáty vydali „Spoločné spojenecké prehlásenie o potrestaní za vojnové zločiny, ktoré poznáme ako Saint Jamskú deklaráciu. Ďalej nasledoval celý rad prehlásení a prejavov, ktorých prostredníctvom spojenecké štáty vyjadrili rozhodnosť uskutočniť trestné stíhanie všetkých, ktorí zodpovedajú alebo bezprostredne a dobrovoľne sa zúčastňujú na vraždách a popravách ľudí.

Táto všeobecná rozhodnosť priviedla nielen k vzniku Norimberského a Tokijského medzinárodného tribunálu „za účelom potrestania vojnových zločincov, nezávisle od toho, kde došlo k spáchaniu vojnových zločinov“/2, ale aj otvoreniu veľkého počtu procesov voči vojnovým zločincom, ktoré boli organizované v štátoch, kde došlo k páchaniu vojnových zločinov.

Od tohto momentu pojem vojnový zločin začína nadobúdať presnejšie hranice.

Vojnové zločiny sú uvedené v rade medzinárodných dohôd, ktoré sa navzájom dopĺňujú. Medzi tieto dokumenty, napríklad patria:

- Štatút medzinárodného vojnového tribunálu v Norimbergu, pripojený k Londýnskemu dohovoru z 08.08.1945, článok 6b;

- Poriadok Medzinárodného tribunálu v Tokiu, článok 5b/1;
- Ženevské konvencie z r. 1949: I,50; II,51; III,130; IV,147;
- Haagska konvencia z r. 1954, článok 28;
- Ženevská konvencia z 10.10.1976 o zákaze vojenského alebo iného nepriateľského využitia prostriedkov ovplyvňujúcich životné prostredie, článok IV;
- Dodatkový protokol I k Ženevským dohovorom z r. 1977, článok 11, ods. 4, a 851;
- Poriadok MTT pre bývalú Juhosláviu, prijatý Bezpečnostnou radou OSN vo svojej rezolúcii 827 z 25.5.1993, články 2 a 3;
- Poriadok MTT pre Rwandu, prijatý Bezpečnostnou radou OSN v rezolúcii 955 z 08.11.1994, článok 4

Tieto texty treba doplniť o článok 22 súčasného Projektu Kódexu trestných činov proti mieru a bezpečnosti ľudstva, rozpracovaného Komisiou medzinárodného práva. Bez ohľadu na to, že tento dokument má čisto teoretický význam, rovnako ako aj ostatné dokumenty, ktoré pripravila Komisia, si zaslúži osobitné miesto v zozname prameňov.

Nie všetky štáty sú účastníkmi týchto dohôd. Napríklad, Ženevské konvencie z r. 1949 sa vzťahujú na dohody, ktoré ratifikoval najväčší počet štátov: k 1.1.2003 ich ratifikovalo 187 štátov a v tomto čase Haagsku konvenciu z r. 1954 – len 92 štátov, ale Dodatkové protokoly I a II – 135 a 126 štátov. Avšak tento rozdiel v počte ratifikácii nemusí vytvárať dojem, že rozdielne štáty majú rôzny prístup k otázke určenia skutkovej podstaty vojnových zločinov.

1: Norimberské právo v súvislosti s vojnovými zločinmi bolo ratifikované **len 23 štátmi, ktoré podpísali Londýnsky dohovor** a dnes zaväzuje celé medzinárodné spoločenstvo. Tieto právne normy boli schválené 13.02.1946 VZ OSN, Rezolúciou 3 (I), ktorá „zdôraznila určenie skutkových podstát trestných činov proti mieru a ľudskosti, uvedených v Poriadku medzinárodného vojnového tribunálu v Norimbergu z 08.08.1945“ a ktorá odporúčala štátom používať všetky možné prostriedky na zadržanie vojnových zločincov a ich prepravu do štátov, kde došlo ku spáchaniu vojnových zločinov.

Za niekoľko týždňov po vyhlásení rozsudku, VZ OSN vo svojej rezolúcii 95 (I) potvrdilo „princípy medzinárodného práva, ktoré boli prijaté Norimberským tribunálom a jeho uzneseniami“.

Takýmto spôsobom tieto rezolúcie zakotvili do medzinárodného práva právne normy, ktoré sú obsiahnuté v Poriadku a texte rozsudku Medzinárodného vojnového tribunálu z Norimbergu.

2: Povinnosti vyplývajúce z Ženevských konvencií zaväzujú skoro celú medzinárodnú spoločnosť.

3: Dnes je odôvodnená otázka, či nie je definícia skutkovej podstaty vojnových zločinov uvedených v Dodatkovom protokole I, obyčajovou normou. Po vojne v Kuvajte Ministerstvo obrany USA v jednej zo svojich správ uviedlo ako „vojnové zločiny porušenia Ženevských a Haagskych Konvencii, ktorých sa dopustili iracké ozbrojené sily, napriek tomu, že tieto porušenia neboli vojnovými zločinmi podľa vyššie uvedených dokumentov, ale považovali sa za podobné podľa Dodatkového protokolu I., ktorý Irak neratifikoval. Uvediem iný príklad: za vojnové zločiny sa považovali raketové bombardovanie „skladov“ na území Izrealu a Saudskej Arábie /3 a premiestnenie irackého civilného obyvateľstva do Kuvajtu /4. Týmto sa potvrdzuje evolúcia opinio juris štátov v rámci medzinárodného trestného práva, ktorá upravuje závažné porušenia práva ozbrojených konfliktov.

4: Definícia skutkovej podstaty trestných činov, sformulovaná v Poriadkoch MTT pre bývalú Juhosláviu a Rwandu, má právny význam pre všetky členské štáty OSN, nakoľko figurujú v rozhodnutiach Bezpečnostnej rady, ktoré podľa článku 25 Charty OSN, zaväzujú všetky členské štáty.

Rôznorodosť zmluvných prameňov a rozdielnosť v prístupe k ratifikácii dohovorov nepríliš silno ovplyvňuje územný rámec definície skutkovej podstaty vojnových zločinov,

nakoľko obyčajový charakter väčšiny z nich a fakt, že rôznorodé dokumenty sa čiastočne prelínajú, majú za následok to, že skoro všetky štáty majú rovnaké povinnosti vo vzťahu k definícii skutkovej podstaty týchto trestných činov.

1.1 Sféra aplikácie definície skutkovej podstaty vojnových zločinov

1.1.1 Sféra aplikácie *ratione contextus*

Teoreticky do tejto definície patria len konania, k spáchaniu ktorých došlo len počas medzinárodného ozbrojeného konfliktu. To vyplýva z Dodatkových protokolov z r. 1977, kde Dodatkový protokol I, ktorý upravuje medzinárodné ozbrojené konflikty, ich definuje ako trestné činy porušujúce právo ozbrojeného konfliktu. Dodatkový protokol II, venovaný ozbrojeným konfliktom nemajúcim medzinárodný charakter, neobsahuje ustanovenia „trestného“ charakteru.

Avšak aj Ženevské konvencie z r. 1949, aj Haagska konvencia z r. 1954 obsahujú články, ktoré považujú za trestný čin závažné porušenia ich noriem, sú zaradené medzi „všeobecné ustanovenia“ konvencií a obsahujú pravidlá minimálnej ochrany vojnových obetí a kultúrnych hodnôt v prípade nemedzinárodného ozbrojeného konfliktu.

Nakoľko „všeobecné ustanovenia“ sa vzťahujú na celý dokument všeobecne, bez rozdielov medzi článkami, ktoré upravujú vnútorné ozbrojené konflikty, a inými ustanoveniami, môžem povedať, že konania, ktoré sú závažnými porušeniami podľa všeobecných ustanovení, sú trestnými nezávisle od charakteru – medzinárodného alebo nemedzinárodného – konfliktu, počas ktorého k nim došlo.

Avšak Dodatkový protokol II v ďalších ustanoveniach vytvára a rozvíja normy sformulované v spoločnom článku 3 tak, že ich porušenie nepovažuje za trestný čin. Toto „zamlčanie“ v Dodatkovom protokole II vytvára dojem, že štáty nikdy nechceli považovať za vojnové zločiny porušenia práva ozbrojených konfliktov počas ozbrojených konfliktov nemajúcich medzinárodný charakter.

Uvediem niekoľko príkladov :

Komisia medzinárodného práva kvalifikovala ako „trestné činy proti mieru a bezpečnosti ľudstva“, „najzávažnejšie vojnové zločiny“, ku ktorým došlo počas ako medzinárodných tak aj vnútorných ozbrojených konfliktov. Avšak toto rozhodnutie je len projektom.

Bezpečnostná rada absolútne prekročila hranicu rozdeľujúcu medzinárodné a vnútroštátne konflikty, keď dala právomoc MTT pre Rwandu rozhodovať v konaniach o závažných porušeniach spoločného článku 3 a Dodatkového protokolu II. To znamená, že Bezpečnostná rada kvalifikuje ako trestné činy, konania, ktoré boli zakázané v medzinárodných konfliktoch ale nikdy sa vo vnútroštátnych konfliktoch nerozoberali *stricto sensu* ako vojnové zločiny, aj keď tieto činy môžeme zaradiť pod pojem iných druhov trestných činov.

Ešte neočakávanejším bolo to, že MTT pre bývalú Juhosláviu si tiež priznal právomoc trestať niektoré trestné činy podľa Ženevských a Haagských dohovorov (okrem tých, ktoré sú špeciálne kvalifikované ako „závažné porušenia“), dokonca aj v tých prípadoch, keď podobných porušení sa dopúšťali aj počas vnútroštátneho ozbrojeného konfliktu. Aj keď na rozdiel od Poriadku MTT pre Rwandu a Poriadku MTT pre bývalú Juhosláviu nie je obsiahnuté žiadne konkrétne ustanovenie z tejto oblasti, v prípade Tadiča Tribunál rozhodol, že článok 3 jeho Poriadku sa bude aplikovať na všetky porušenia medzinárodného humanitného práva, okrem „závažných porušení“ Ženevských konvencií, uvedených v článku 2, aktov genocída, o ktorých sa hovorí v článku 4, alebo trestných činov proti ľudskosti, ktoré sa uvádzajú v článku 5, nezávisle od toho, či k ich spáchaniu došlo počas medzinárodného alebo vnútroštátneho ozbrojeného konfliktu. Tribunál tiež vyhlásil: „(...) článok 3 je spoločným článkom, ktorý sa aplikuje na všetky porušenia humanitného práva, o ktorých sa nehovorí v článkoch 2, 4 a 5, a to : (i) porušenia Haagskych dohovorov, ktoré upravujú medzinárodné

konflikty, (ii) porušenia ustanovení Ženevských konvencií, okrem tých, ktoré sú kvalifikované ako závažné porušenia týchto konvencií, (iii) porušenia spoločného článku 3 a iných noriem všeobecného práva, ktoré upravujú vnútorné konflikty, (iv) porušenia dohôd, ktoré sú záväzné pre strany v konflikte – považuje za zmluvné práva, t.j. právo zmlúv, ktoré sa nedostali do zostavy medzinárodného všeobecného práva (...)“ /5

Komora prvej inštancie MTT pre bývalú Juhosláviu aplikovala tieto princípy pri rozhodovaní tak, že útok na civilné obyvateľstvo je porušením nielen článkov 51 Dodatočného protokolu I a 13 Dodatočného protokolu II, ale aj článku 3 spoločného pre Ženevské konvencie z r. 1949, a že tieto porušenia patria do právomoci článku 3 Poriadku MTT pre bývalú Juhosláviu. Išlo o raketový útok na mesto Zahreb 2. – 3.05.1995.

Pri vyšetrovaní vecí v prípade vukovárskej nemocnice, MTT pre bývalú Juhosláviu začal trestné stíhanie proti osobám slúžiacim v Juhoslovanskej národnej armáde, ktoré boli obvinené z vraždy 260 ľudí. Komora prvej inštancie Tribunálu kvalifikovala toto konanie ako porušenie článku 3, spoločného pre Ženevské konvencie. Komora najskôr rozhodla na základe ustanovenia, ktoré sa aplikuje len na vnútroštátne ozbrojené konflikty – spoločného článku 3, pretože ku konaniu došlo vtedy, keď sa na juhoslovanský konflikt pozeralo ako na vnútroštátny. Podľa spoločného názoru sudcov Komory porušenie článku 3 je trestným podľa článku 3 Poriadku MTT pre bývalú Juhosláviu, podľa ktorého sú trestnými porušenia zákonov a obyčajov vojny. A tak odvolávajúc sa na uznesenie Tribunálu v prípade Tadiča, Komora rozhodla, že článok 3 Poriadku sa aplikuje na „všetky porušenia medzinárodného humanitného práva, okrem „závažných porušení“ Ženevských konvencií, na ktoré sa aplikuje článok 2 Poriadku, a uviedla, že článok 3 Poriadku „sa aplikuje nezávisle od toho, či je konflikt medzinárodným alebo nie“.

1.2 Sféra aplikácie *ratione personae*

1.2.1 Páchatelia vojnových trestných činov

a) Bezprostrední páchatelia

Ako už som uviedol, právo ozbrojených konfliktov ukladá povinnosti bezprostredne jednotlivcom – reprezentantom orgánov štátu a súkromným osobám. Nakoľko porušiť toto právo môže ako reprezentant štátu, tak aj súkromná osoba, skutková podstata trestného činu sa mení a nezávisí od štatútu osoby, ktorá čin spáchala. A tak ktokoľvek – či vojak alebo civilná osoba – technicky môže spáchať vojnový trestný čin. Spoločné články 49, 50, 129, 146 Ženevských konvencií uvádzajú: „Každá Vysoká Strana Dohody sa zaväzuje pátrať po osobách, ktoré boli obvinené zo spáchania činu alebo vydania rozkazu na spáchanie niektorého z vyššie uvedených závažných porušení...“/6

Princíp individuálnej zodpovednosti osôb, obvinených zo spáchania vojnového trestného činu, je zdôraznený v Poriadkoch MTT pre bývalú Juhosláviu a Rwandu, a tiež v Projekte Kódexu trestných činov proti mieru a bezpečnosti ľudstva Komisie medzinárodného práva. Je treba uviesť, že v Projekte kódexu je uvedené, že individuálna zodpovednosť sa vzťahuje nielen na osobu, ktorá bezprostredne spáchala trestný čin ale aj na toho,

- kto ho prikázal spáchať,
- neprekazil jeho spáchanie, aj keď tomu mohol zabrániť,
- pomáhal pri jeho páchaní tým, že pomáhal bezprostrednému páchatelovi,
- zúčastňoval sa na jeho plánovaní,
- verejne podnecoval jeho spáchanie

Iba fyzické osoby môžu byť usvedčené z vojnových trestných činov. Po II. Svetovej vojne sa nehovorilo o tom, aby bol trestne stíhaný Nemecký štát. Podľa názoru Norimberského tribunálu, trestne zodpovedné mohli byť len jednotlivé osoby: „Dost' presvedčivo bolo dokázané to, že porušenie medzinárodného práva vytvára individuálnu zodpovednosť. Len

Ľudia, nie vymyslené subjekty, páchajú trestné činy, ktorým je nevyhnutné zabrániť sankciou medzinárodného práva“./7

Aj keď v súčasnosti trestná zodpovednosť za vojnové trestné činy sa vzťahuje len na fyzické osoby, možno v budúcnosti sa štáty, obvinené zo spáchania trestných činov, budú zodpovedať nielen na základe **klasickej medzinárodnej zodpovednosti**, ale aj na základe **individuálnej trestnej zodpovednosti**. Táto hypotéza súvisí s článkom 19 Projektu článkov Komisie medzinárodného práva o zodpovednosti štátov, v ktorom najzávažnejšie porušenia jus cogens, spáchané štátmi, sa kvalifikujú ako „medzinárodné trestné činy“.

Je jasné, že štát nezoberieme do väzby, ale môžeme si predstaviť vyberanie pokút, ktoré je obsiahnuté v Maastrichtskej zmluve z 7.2.1992 v rámci európskeho práva vo vzťahu k štátom, ktoré si neplnia svoje povinnosti. /8

b) Nepriami páchatelia: spoluúčasť a zodpovednosť veliteľov

Spoluúčasť pri spáchaní vojnového trestného činu je tiež trestným činom. Po II. Svetovej vojne obhajca obvinených v prípade Zyklon B tvrdil, že fakt dodania plynu, ktorý mohol byť použitý dovoľeným účelom (na dezinfekciu budov), nebol vojnovým trestným činom, avšak žalobca vychádzal z toho, že obvinení vedeli o tom, na čo bol určený tento plyn (na usmrtenie ľudí v plynových komorách niektorých z nacistických koncentračných táborov), a na tomto základe boli odsúdení.

Vojnový trestný čin spáchaný podriadeným neoslobodzujú jeho veliteľov od trestnej alebo disciplinárnej zodpovednosti, pokiaľ vedeli o tom, že trestný čin bude spáchaný, a neurobili nič na jeho odvrátenie. /9 V Poriadkoch MTT pre bývalú Juhosláviu a pre Rwandu princíp trestnej zodpovednosti veliteľa je sformulovaný v podobnom rozsahu. A tak za vojnový trestný čin, ktorý spáchal podriadený, môže tiež úplne alebo čiastočne zodpovedať veliteľ, ktorý neprijal vhodné opatrenia na to, aby mu zabránil alebo mu predišiel, ako to vyplýva z Poriadkov MVT v Norimbergu a Tokiu, a tiež z precedensov, ktorými sú prípady Jamašity, Lista, Mejera, Lieba.

Ohľadne porušení medzinárodného humanitného práva VZ OSN uviedlo, „že velitelia, ktorí neprijali vhodné opatrenia na to, aby zabezpečili dodržanie ustanovení určitých medzinárodných zmlúv svojimi podriadenými, tiež zodpovedajú za tieto porušenia“.

Články 6 a 5 in fine, Poriadkov Norimberského a Tokijského MVT uvádzajú, že velitelia, ktorí sa zúčastnili na rozpracovaní plánu spáchania vojnových trestných činov, trestných činov proti mieru alebo trestných činov proti ľudskosti, zodpovedajú aj za konanie iných osôb pri plnení tohto plánu.

Norimberský tribunál použil toto ustanovenie voči niekoľkým obvineným, medzi nimi aj vo vzťahu k Frikovi, ktorý bol ministrom nemeckého reichu. Ohľadne využitia eutanázie v sanatóriách, nemocniciach a útulkoch, ktoré mu boli podriadené, Tribunál vyhlásil nasledovné: „Dostával žaloby ohľadom týchto vražd, ale nič nespravil, aby zabránil ich páchaniu“.

Japonský generál Jamašita 07.12.1945 bol odsúdený a bol mu uložený trest smrti na základe rozhodnutia vojnovej komisie USA (US Military Commission) Manila preto, že počas okupácie Filipín (10.1944 – 09.1945) neurobil vhodné opatrenia na to, aby zabránil prípadom znásilnenia, masového vraždenia civilných osôb a popráv bez súdu a vyšetrenia internovaných civilných osôb a vojnových zajatcov. Komisia ohľadne toho uviedla:

„Bolo by nehoráznosťou pozeráť sa na veliteľa ako na vraha alebo násilníka, pokiaľ vražda alebo znásilnenie boli spáchané jedným z vojakov, ktorí mu boli podriadení. Avšak, keď vražda, znásilnenie a konanie nadiktované nízkymi pohnútkami pomsty, sa stávajú široko rozšírenou trestnou praxou a veliteľ nerobí žiadne efektívne opatrenia na zistenie a zabránenie tejto trestnej činnosti, podobný veliteľ môže byť braný na zodpovednosť, dokonca aj trestnú, za

nelegálnu činnosť, ktorú spáchali vojaci z jednotiek, ktoré mu boli podriadené, závisle od charakteru tejto činnosti a sprievodných okolností. (...)

Komisia urobila záver (...), že „v tomto období vy (t.j. generál Jamšita) nezabezpečili ste potrebnú kontrolu vo svojich vojskách, ako to vyžadovali podmienky.“ /10

Vo veci Lista (Hostages trial) americký vojnový tribunál v Norimbergu rozhodol, že komandant okupovaného územia nemohol nevedieť o činoch svojich podriadených: „povinnosť a zodpovednosť za udržanie poriadku a pokoja a tiež za zabránenie porušeniam práva, nesie generál, ktorý riadi a nemôže nevedieť o očividných faktoch a odvolávať sa z dôvodu ospravedlnenia na neznalosť“.

Vo veci Mejera, kde v obvinení išlo o nemeckého dôstojníka, ktorý rozkázal podriadeným vojakom zabiť všetkých, ktorí sa nechali dobrovoľne zajať. Judge Advocate kanadského vojenského tribunálu rozhodol, že pri odpovedi na otázku, či môže veliteľ zodpovedať za činy svojich podriadených, treba zohľadňovať všetky faktické okolnosti. Judge Advocate uviedol, že „nie je dôležité, či bol vydaný rozkaz, ale na to, aby bol vydaný rozsudok treba sa presvedčiť, či obvinený povedal niečo o usmrtení vojnových zajatcov alebo či to prejavil nejakým iným spôsobom“.

V prípade von Lieba (German High Command Trial – Proces proti nemeckému najvyššiemu veliteľstvu) z vojnových trestných činov a trestných činov proti ľudskej, ktoré spáchali nemecké ozbrojené sily, bolo obvinených 13 generálov, 1 admirál, americký vojenský tribunál v Norimbergu rozhodol, že na to, aby veliteľ trestne zodpovedal za konania, ktorých sa dopustili jeho podriadení, musí existovať príčinná-následná súvislosť medzi konaním podriadeného a neprijatím opatrení alebo nedbanlivosťou zo strany veliteľa.

Zmienim sa aj o zodpovednosti, ktorá nastáva, keď osoba nepredvídala, že dôsledkom jej konania môže byť vražda alebo spôsobenie iných telesných újm a neprijala opatrenia, aby zabránila následkom konania. Pri vyšetrovaní prípadu Maršala (proti obvinenému bolo začaté trestné stíhanie z dôvodu, že neodhadol nebezpečnosť situácie, v ktorej sa nachádzali belgickí vojaci, ktorí zabezpečovali bezpečnosť premiéra Rwandy 07.04.1994 a zahynuli pri plnení tejto úlohy), vojenský súd sa uzniesol, že zodpovednosť za spôsobenú škodu kvôli neschopnosti predvídať a neprijatie bezpečnostných opatrení môže nastať za každých podmienok, medzi iným aj v podmienkach ozbrojeného konfliktu, a vzťahuje sa na všetky osoby vrátane vojenských veliteľov.

Kritériami tejto zodpovednosti sú klasické kritériá, ktoré sa používajú pri „človeku, ktorý za normálnych podmienok je opatrný a rozumný, ktorý sa nachádza v rovnakých podmienkach v akých sa ocitol obvinený“. Tu sa zohľadňuje aj úroveň kvalifikácie tejto osoby.

Kritériá sa používajú na hodnotenie správania dôstojníkov vo vzťahu k ich podriadeným, aby sa zistilo, či prijali všetky opatrenia vhodné na to, aby zabránili porušeniu zo strany podriadených.

Súčasťou trestnej zodpovednosti veliteľa je úmysel. Avšak právna veda tvrdí, že úmysel sa môže brať všeobecne – aj obyčajná pasivita vo vzťahu k faktom, o ktorých v konkrétnom prípade nemohol nevedieť, postačuje na to, aby niesol trestnú zodpovednosť v tomto prípade.

Pri vyšetrení veci Tadiča Komora II MTT pre bývalú Juhosláviu uviedla, že účasť pri spáchaní trestných činov, uvedených v Poriadku Tribunálu, predpokladá individuálnu zodpovednosť osoby, pokiaľ:

- sa na nich aktívne zúčastňovala, tak napríklad vodič auta, ktorý dováža ľudí na miesto poprav, je účastníkom tejto vraždy; jednoduchá, pasívna a mlčanlivá prítomnosť neznamená účasť, účasť predpokladá významný a bezprostredný vplyv na to, k čomu dôjde;
- je jej známy nelegálny charakter konania, pretože je to očividné; nikto z tých, ktorí robili v koncentračnom tábore Mauthausen, väzňov ktorých hromadne usmrcovali v plynových komorách, nemôže tvrdiť, že nevedel, o tom, čo sa robí v tomto tábore a o trestnosti tohto konania.

Avšak či bude spravodlivým záver, že medzinárodné právo bezprostredne zaväzuje každého konať s cieľom oznámiť a zabrániť vojnovému trestnému činu, o ktorého príprave sa dozvie?

Keď si predstavíme, že podobná povinnosť existuje, ten, kto by ju mal, by sa musel obmedziť len na oslovenie súdu, pokiaľ by chcel vyžadovať jej splnenie.

c) **Obete vojnových trestných činov**

Nakoľko právo platné v ozbrojených konfliktoch reguluje najmä správanie sa strán konfliktu vo vzťahu k členom protistrany a vo vzťahu k osobám, ktoré nie sú zviazané vernosťou k tejto strane, sféry aplikácie *ratione personae* i *ratione materiae* vojnových trestných činov sa nevzťahujú (s jednou výnimkou, o ktorej budem hovoriť nižšie) na vzťahy strany konfliktu s osobami, ktoré sú zviazané k nej vernosťou, a na majetok, ktorý im patrí. Za vojnové trestné činy sa považujú len niektoré činy, ktorých sa dopustil štát A – strana konfliktu, vo vzťahu k zraneným, chorým alebo stroskotancom z personálnej zostavy ozbrojených síl štátu B – protistrana, alebo vo vzťahu k majetku tohto štátu, alebo vo vzťahu k zajatcom a civilným osobám, ktoré sú pod nadvládou štátu A a nie sú viazané vo vzťahu k nemu vernosťou. /11

Dodatkový protokol I rozšíril sféru aplikácie inkriminovaných vojnových trestných činov na vzťahy štátu A

- so všetkými komбатantmi - regulárnymi alebo nie – štátu B;
- s utečencami a apolitmi;
- so zranenými, chorými a stroskotancami z vojnových lodí, ktorých definícia v protokole je širšia než v Ženevských konvenciách;
- s lekárskeým a duchovným personálom, jednotkami lekárskej pomoci a sanitárno-transportnými prostriedkami, ktoré sa nachádzajú pod kontrolou štátu B.

Ako môžeme charakterizovať vzťahy štátu A k svojim príslušníkom? Konania považované za vojnové trestné činy alebo spáchané voči osobe, ktorá sa nachádza pod ochranou práva ozbrojených konfliktov, nie sú podobné (okrem malých výnimiek), pokiaľ konanie smeruje voči osobe, viazanej vernosťou k štátu A.

O porušeníach Haagskeho práva, ktoré sa považuje za záväzné, nie je uvedené, či sa obmedzujú na konanie jednej strany voči druhej alebo obsahujú aj konania, ktoré smerujú proti osobám, ktoré sú na jej strane alebo proti vlastnému majetku. V prospech toho môžem uviesť, že sféra aplikácie definície porušení ako trestných činov má všeobecný charakter, nakoľko sa nerobia rozdiely medzi útokom jednej strany proti druhej strane a útokom na vlastné obyvateľstvo.

Článok 49, ods. 1, Dodatkového protokolu I však úplne odstraňuje možnosť špekulácií o tomto, pretože z jeho textu vyplýva, že definícia sa vzťahuje len na útoky smerujúce voči nepriateľovi. Naozaj článok definuje slovo „útok“ výlučne ako „akt násilia smerujúci voči nepriateľovi, nezávisle od toho, či k nemu dôjde počas útoku alebo obrany“. Článok 49, ods. 2 potvrdzuje toto obmedzenie, nakoľko sa tam spresňuje, že ustanovenia, ktoré sa vzťahujú na všeobecnú ochranu civilného obyvateľstva od vplyvu vojenskej činnosti, sa aplikujú na akékoľvek územie, „zahrňujúc národné územie, ktoré patrí strane konfliktu, ale ktoré sa nachádza pod kontrolou nepriateľskej strany“.

Aj keď tieto ustanovenia sa nachádzajú v oddieli I., časti IV, Protokolu, a článok sa nachádza v časti V, priznáva, že definícia útoku platí aj vo vzťahu k nemu.

Podobné konanie strany konfliktu proti vlastnému obyvateľstvu nie je vojnovým trestným činom *stricto sensu*, ale môžeme ho prirovnávať k trestnému činu proti ľudskosti.

O zamedzení útokom na kultúrne hodnoty Dodatkový protokol I hovorí vo svojom článku 85, ods. 4 a považuje za trestný čin len útoky na kultúrne hodnoty, ktoré sú pod kontrolou protistrany. Článok 28 Haagskej konvencie z r. 1954 zaväzuje štáty - účastníkov

konfliktu, aby zabraňovali podobným porušeniam konvencie, to znamená aj útokom strany konfliktu na svoje vlastné kultúrne hodnoty.

Avšak článok 85, ods. 4 nenahrádza článok 28. Ustanovenia o ochrane kultúrnych hodnôt a miest bohoslužieb sa aplikujú v súlade s Haagskou konvenciou z r. 1954.

Resumé

Na sklonku 2. svetovej vojny v roku 1945 bol prijatý Londýnsky dohovor o stíhaní a potrestaní hlavných vojnových zločincov v európskych krajinách Osi. Bol to odraz potreby potrestať tieto osoby za ich neľudské a odsúdeniahodné konanie.

Tento tribunál bol oprávnený súdiť a potrestať osoby, ktoré spáchali buď ako jednotlivci, alebo ako členovia organizácií niektoré z nasledovných zločinov, za ktoré nesú osobnú trestnú zodpovednosť. Boli to zločiny proti mieru, vojnové zločiny a zločiny proti ľudskosti. Práve jednému z týchto zločinov „vojnovým zločinom“ sa autor venuje vo svojej práci. Ide o vraždy vojnových zajatcov, zlé zaobchádzanie s nimi, vraždy civilistov, nútenie civilného obyvateľstva do otrockých prác, deportovanie obyvateľstva, vraždenie rukojemníkov, plienenie verejného alebo súkromného majetku, svojvoľné ničenie miest a dedín a ich pustošenie neodôvodnenou vojnovou nevyhnutnosťou a iné podobné zločiny.

Summary

In 1945, at the end of the World War 2, the London Agreement for the Prosecution and Punishment of the Major War Criminals of the European Axis was adopted. It was a reflection of the necessity to punish these persons for their inhuman and condemnable activities.

This Tribunal was authorized to judge and punish persons that committed either as individuals or as members of organizations one of the following crimes, for which they bear criminal liability, namely crimes against peace, war crimes and crimes against humanity. The author addresses in the article one group of these crimes – the war crimes. The war crimes include murder and ill-treatment of prisoners of war, murder of civilians, ill-treatment or deportation of civilian population to slave labor, killing of hostages, plunder of public or private property, wanton destruction of cities, towns or villages, or devastation not justified by military necessity and other similar crimes.

1/ Citát z Ganshol van der Meersch W.J.Mr. Justice Jackson, unitiateur de la justice internationale pénale et le procès de Nurimberg – Revue de ÍULB, 1961, nl., str. 58

2/ článok 1 Londýnskeho dohovoru z 08.08.1945

3/ porušenie článkov 23ž a 25 Haagskeho ustanovenia, za trestný čin sa považuje podľa článku 85, ods. 3 Dodatkového protokolu I.

4/ porušenia článku 49 Ženevskej konvencie IV., za trestný čin sa považuje podľa článku 85, ods. 4, Dodatkového protokolu I.

5/ TRIY, App., 2 October 1995, t ADIC,S TR. 51, § 89, tiež str. 70-71, § 134 et 136

6/ Ženevské konvencie a Dodatkové protokoly, Bratislava 1992

7/ LRWTC, 4, str. 1, Documents on Prisoners of War, ed, By H.S. Levie

8/ článok G § 25 a 51 Maachtrichtskej zmluvy

9/ Dodatkový protokol I, článok 86, ods. 2

10/ LRWTC, 4, STR. 1, Documents on Prisoners of War, ed. By H.S.Levie

11/ Ženevské konvencie: I,50, II,51, III,130, IV,147

Zoznam použitých skratiek

VZ OSN – Valné zhromaždenie Organizácie Spojených národov

RB – Rada Bezpečnosti Organizácie Spojených národov

MTT – Medzinárodný Trestný Tribunal

MVT – Medzinárodný Vojenský Tribunal

POK – Právo Ozbrojených Konfliktov

VTČ – vojnový trestný čin

Použitá literatúra:

1. Alfaro R.j. *Question of International Criminal Jurisdiction*, Ybk. Of the Int. Law Comm, 1950, II, str. 3
2. Camus A. *Étranger*. Paris, Gallimard, Folio, 1957, str. 188
3. David E. *Mercenaires et volontaires internationaux en droit des gens*. Ed. De l'Univer. De Bruxelles, 1978, str. 121-124
4. David E. *Droit des organisations internationales*. Presses de l'Université de Bruxelles, 1992-1993, str. 161-185
5. David E. *Principy prava vooružených konfliktov*, Moskva, 2000
6. Geisbachová, D. *Vojenské humanitárne právo*, 1998, Bratislava
7. Hrozba, A. *Pohľad do mezinárodného práva válečného*, 1946, Praha
8. Hrozba, A. *Úvod do mezinárodného práva válečného*, 1935, Praha
9. Hrozba, A. *Dokumenty ke studiu mezinárodného práva*, 1931, Praha
10. Potočný, M. *Vybrané dokumenty ke studiu mezinárodného práva*, Svoboda, 1986, Sv. V. Praha
11. Salmon, J. *L'ingentention en matière de responsabilité internationale*, Mélanges Virally, Paris, Pédone, 1991, str. 422
12. Salmon J. *La place de la faute de la victime dans le droit de la responsabilité internationale*, Mélanges Ago. Milano, Fiuffre, r. 385 str.
13. Sandoz Y. *Les dommages illicites dans les conflits armés et leur réparation dans le cadre du droit interantional humanitaire*, RICR, 1981, str. 146-147
14. Citát z *Ganshal van der Meersch W.J.Mr. Justice Jackson, unificateur de la justice internationale pénale et le procès de Nuremberg*, Revue de l'ULB, 1961, n 1, str. 58
15. *Menten case*, neth. Sivr. Crt., 13.01.1981, NYIL, 1983, Str. 403
16. *Netherlands Special Crt. Of Class*, 12.01.1949, AD, XVI, str. 542
17. *Ohlendorf case*, US.Milit.Trib., Nuremberg, 10.04.1948, AD, 15, 661
18. *The Problem of the Revision of the law of the War* – BYBIL, 1952, str. 360 a 382
19. *Ženevské konvencie a Dodatkové protokol.*, Perex K+K, Ústredie Slovenského výboru ČK, 1992, Bratislava

Kontakt

JUDr. Stanislav Mráz, CSc.

Katedra medzinárodného práva

Právnická fakulta

Univerzita Komenského v Bratislave

SOCIOLÓGIA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV

doc. PhDr. František Škvrnda, CSc.

V doterajšom vývoji teórie medzinárodných vzťahov ako interdisciplinárnej vedy boli v popredí pozornosti najmä jej politologické, ekonomické a právne aspekty. Oveľa menej záujmu sa venovalo kultúrnej dimenzii medzinárodných vzťahov (kulturologickému pohľadu na ne)¹¹. Ešte sporadickejšie sa objavovali práce o sociologických aspektoch teórie medzinárodných vzťahov, ktoré sa viacerí súčasní autormi, najmä ruskí¹² a francúzski¹³, ale aj poľskí¹⁴, označujú za sociológiu medzinárodných vzťahov.

Sociológia medzinárodných vzťahov je súčasťou sociologickej teórie a predstavuje odborovú (konkrétnu, špeciálnu) sociologickú disciplínu.¹⁵ Skúma problematiku medzinárodných vzťahov ako relatívne samostatný a špecifický sociálny fenomén, ktorý je organicky spojený aj s ďalšími ich aspektmi – politickými, ekonomickými, právnymi a atď. Poznatky a závery sociológie medzinárodných vzťahov majú teoretický a metodologický význam aj pre ďalšie oblasti (časti) teórie medzinárodných vzťahov, ktorého potenciál v súčasnosti nie je dostatočne využívaný.

Cieľom príspevku je načrtnúť stručnú - základnú - charakteristiku sociológie medzinárodných vzťahov ako súčasti teórie medzinárodných vzťahov, ktorá sa zakladá na všeobecnej sociologickej teórii a metodológii a poukázať na jej vybrané otázky s dôrazom na skúmanie súčasných medzinárodných vzťahov. Sociológia medzinárodných vzťahov má obsahovo veľmi blízko k ich politologickej teórii, ale podáva iný teoretický a metodologický pohľad na tento fenomén, v rámci ktorého kladie dôraz na špecifické problémy a otázky. V sociológii medzinárodných vzťahov sa zvyrazňujú sociálne aspekty pôsobenia subjektov (aktérov, hráčov) v nich, pri ich fungovaní a vývoji, podmienok a faktorov, ktoré determinujú konanie a správanie týchto subjektov, ako aj ich pozície, roly, záujmy, normy, hodnoty a pod. Nejde teda o zásadne iné problémy a otázky, ako v ďalších oblastiach teórie medzinárodných vzťahov, ale najmä o odlišný uhol pohľadu na ne a poukávanie tých prvkov, aspektov, dimenzií a pod., ktoré musia byť poznávané sociologickými metódami a popisované sociologickými pojmami.

Sociologický pohľad na medzinárodné vzťahy nie je v protiklade k obsahu a spôsobom skúmania v ich teórii, ale zameriava sa dôkladnejšie a podrobnejšie objasnenie ich sociálnej dimenzie a determinovanosti, ktorá dopĺňa politologické, právne, ekonomické a ďalšie aspekty ich poznávania. Sociologické poznatky a závery svojim obsahom a charakterom prispievajú aj k ucelenejšiemu (komplexnejšiemu) poznaniu medzinárodných vzťahov, keď v nich zvyrazňujú

---

¹¹K prácam, ktoré ucelene charakterizujú túto problematiku v posledných rokoch, patria napr.: Reeves, J.: *Culture and International Relations: Narratives, Natives, and Tourists*, London, Routledge 2004, Lehmanová, Z.: *Kulturní dimenze mezinárodních vztahů*. Praha, VŠE, 1999.

¹²Pozri Cygankov, P. A.: *Teorija meždunarodnych otnošenij*, Moskva, Gardariki 2003, s. 115 – 163. Pozri aj Cygankov, P. A.: *Političeskaja sociologija meždunarodnych otnošenij*, Moskva, Radiks 1994 a Galkin, A. P.: *Sociologija meždunarodnych otnošenij*, Vogograd, VGU 2003.

¹³Devin, G.: *Sociologie des relations internationales, La Découverte, Repères*, 2002, Badie, B. et Smouts, M. – C. : *Le retournement du monde. Sociologie de la scène internationale*, Presses de la Fondation nationale des sciences politiques/Dalloz, 1999 (3ème éd.).

¹⁴Paleczny, T.: *Socjologia stosunków międzynarodowych. Zarys problematyki*, Krakowska Wyższa Szkoła im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków 2001

¹⁵Velký sociologický slovník, Praha, Karolinum 1996, II. díl, s. 1020. Vzhľadom na rozsah a zameranie príspevku pri všeobecnej sociologickej charakteristike jednotlivých problémov budeme vychádzať, pokiaľ nie je uvedený iný zdroj, z ich chápania podaného v tomto slovníku, čo však neznamená, že témy a otázky pertraktované v príspevku nie sú rozpracované ináč, aj v ďalších súvislostiach a aspektoch.

najmä ich systémový charakter a problémy ich usporiadavania vznikajúce na základe sociálnej interakcie subjektov, ktoré v nich pôsobia.

1. K stručnej genéze vývoja sociológie medzinárodných vzťahov

Odborové sociologické disciplíny sa vo vývoji sociológie začali vytvárať v 20. a 30. rokoch 20. storočia ako produkt rozsiahleho uskutočňovania sociologických výskumov, ktoré sú zámernou, systematickou poznávacou činnosťou postavenou na technikách zberu informácií. Vznik a rozvoj odborových sociologických disciplín vyvolala potreba precizovania pojmov používaných pri poznávaní veľkého množstva rozdielnych sociálnych fenoménov, ktoré nemožno skúmať ani objasňovať len všeobecnou sociologickou teóriou. Sociológia medzinárodných vzťahov ako jedna z odborových sociologických disciplín sa sformovala relatívne neskoro - až v 70. rokoch 20. storočia.

Predtým možno uviesť dva spôsoby pohľadu na problematiku medzinárodných vzťahov v sociológii, ktorý sa však nezaoberal priamo medzinárodnými vzťahmi ako špecifickým sociálnym fenoménom, ale ho vnímal ako súčasť iných, širších sociálnych procesov. Prvý spôsob je spojený s myšlienkami a názormi sociológov druhej polovice 19. a začiatku 20. storočia, v období vytvárania veľkých sociologických teórií. Druhým je rozvíjanie sociologického skúmania medzinárodných vzťahov v rámci sociológie politiky (politickej sociológie), ktoré sa začalo rozvíjať zhruba v 30. rokoch 20. storočia a súvisí aj s prevažujúcim politologickým spôsobom objasňovania fenoménu medzinárodných vzťahov.

V rámci vývoja teórie medzinárodných vzťahov markantne politologickej orientácie, ktorá sa z pôvodnej diskusie politického realizmu a politického idealizmu, rozšírila na otázky špecifčnosti pohľadov neorealizmu, neoliberalizmu, konštruktivismu, kritickej teórie, scientizmu atď., bola otázka rozdielov medzi politologickými, sociologickými, filozofickými a ďalšími teoretickými prístupmi k medzinárodným vzťahom okrajovým problémom. V popredí pozornosti bola dosiaľ viac diskusia vychádzajúca z rozdielnosti pojmov a metód v rámci jednotlivých paradigiem, škôl a smerov v teórií medzinárodných vzťahov, ktorá sa nazýva aj štyrmi veľkými debatami v teórií medzinárodných vzťahov¹⁶ než rozdielmi v prístupe jednotlivých vied, ktoré na poznávaní medzinárodných vzťahov participujú.

Popri politologickom pohľade na medzinárodné vzťahy sa rozvíjali aj právne a ekonomické aspekty ich skúmania. Právne otázky medzinárodných vzťahov sa skúmajú v rámci medzinárodného práva a ekonomické v rámci medzinárodnej ekonómie (svetovej ekonomiky). Obe tieto disciplíny, ktoré majú širší rozsah ako len samotná teória medzinárodných vzťahov a doposiaľ sa rozvíjali viac v rámci práva, resp. ekonómie, než v teórií medzinárodných vzťahoch, ako relatívne samostatnej interdisciplinárneho vedného odboru medzinárodných vzťahov. Nezodpovedanou otázkou je, aké sú vzťahy medzi politológiou, právom a ekonómiou, prípadne ďalšími vedami pri komplexnom poznávaní fenoménu medzinárodných vzťahov, ktorý má nielen viaceré aspekty, ale aj teoreticky interdisciplinárny charakter.

Ďalšími pohľadmi, ktoré sa pri teoretickom poznávaní medzinárodných vzťahov objavili a predstavujú ďalšie špecifické aspekty ich poznávania, sú otázky vojny a mieru vo vývoji spoločnosti (sveta), a teda aj medzinárodných vzťahov, ako aj dejiny medzinárodných vzťahov. Dejiny medzinárodných vzťahov i otázky vojen a mieru sa tiež viac zameriavajú na spojenie skúmania týchto aspektov medzinárodných vzťahov s objasňovaním iných procesov než sú samotné medzinárodné vzťahy.

V dielach objasňujúcich vývoj teoretických názorov na medzinárodné vzťahy¹⁷ sa objavuje množstvo mien starovekých, stredovekých i novovekých mysliteľov, ktorí na túto

¹⁶Drulák, P. Teorie mezinárodních vztahů, Praha, Portál 2003, s. 47 - 51

¹⁷Pozri Brown, Ch. – Rengger, N. – Nardin, T.: International Relations in Political Thought Texts from the Ancient Greeks to the First World War, Cambridge, Cambridge University Press 2002; Buzan, B. – Little, R.: International Systems in World

tému vyslovili rad úvah pred vznikom teórie medzinárodných vzťahov. Za medzník sa považuje vytvorenie katedry medzinárodných vzťahov na Waleskej univerzite v mestečku Aberystwyth v roku 1919. Prvopočiatky teoretických úvah o medzinárodných vzťahoch sa nachádzajú najmä u gréckeho historika Tukydidu, ktorý sa považuje aj za zakladateľa realistickej línie v reflexii medzinárodných vzťahov. Za ďalších výrazných predstaviteľov tejto línie sa považujú taliansky mysliteľ N. Machiavelliho a anglický učenec Th. Hobbes. Za predchodcu politického idealizmu v teórii medzinárodných vzťahov sa považuje najčastejšie nemecký osvietenec filozof I. Kant so svojou ideou večného mieru, pričom korene tejto tradície sa odvodzujú od antických filozofov – stoikov. V 19. storočí sa poukazuje najmä na myšlienky marxizmu, ktoré priniesli nové pohľady aj na medzinárodné vzťahy a postupne prerástli do relatívne samostatnej línie vývoja názorov na ne. Špecifickú stránku vývoja názorov na medzinárodné vzťahy v druhej polovici 19. a na začiatku 20. storočia predstavovala aj geopolitika,¹⁸ ktorá sa vyvíjala v dvoch vetvách – nemeckej (F. Ratzel) a anglosaskej (A. T. Mahan a H. Mackinder).

Autori, ktorými sa zaoberajú vývojom sociologických názorov na medzinárodné vzťahy,¹⁹ poukazujú v období druhej polovice 19. a začiatku 20. st. najmä na myšlienky G. Simmela o formálnej sociológii a formách zospoločenšenia, M. Webera o panstve, byrokracii a racionalite, L. Gumplowicza o vojne rás, K. Mannheima o teórii demokratických vzťahov a dominancii elít, či sociokultúrnych činiteľov F. Znanieckeho, ktorý rozlišoval 5 typov spoločnosti (kmeňovú, politickú, nábožensko-kultúrnu, národno-kultúrnu a svetovú).

V širšom pohľade ďalších autorov na vývoj spoločnosti a faktory, ktoré naň pôsobili a vytvárali v interakcii štátov medzinárodné vzťahy sa uvádza aj význam myšlienok a názorov H. Spencera, K. Marxa, F. Engelsa a E. Durkheima, ako i F. Tönniesa.²⁰ Teoreticky a metodologicky najvýraznejšie ovplyvnili vývoj názorov na medzinárodné vzťahy myšlienky sociológov z druhej polovice 19. a začiatku 20. storočia v troch oblastiach:

- chápanie sociálnych vzťahov, ktoré súvisí najmä s charakteristikou medzinárodných vzťahov ako špecifického druhu sociálnych vzťahov,
- vývoj zoskupovania ľudí od jednoduchých primitívnych foriem až po najzložitejšie celosvetové formy, ktoré súvisí najmä s vytváraním medzinárodných vzťahov ako veľkého sociálneho (globálneho) systému,
- otázky vojen a konfliktov v spoločnosti, ktoré súvisí so spôsobmi riešenia problémov medzinárodných vzťahoch majúcimi dosah na spoločenský život a vývoj.

Poznávaniu sociologických aspektov medzinárodných vzťahov sa venovala najmä tretia oblasť, čo sa prejavilo aj v tom, že spočiatku sa v tejto oblasti venovala najväčšia pozornosť otázkam vojny a mieru,²¹ ktorá v súčasnosti prerástla do problematiky bezpečnosti, spojenej aj s medzinárodnou dimenziou.²²

Sociológia politiky (politická sociológia) od čias svojho vzniku ako odborovej sociologickej disciplíny riešila mnoho otázok, ktoré súviseli s dynamizáciou politického i sociálno-ekonomického života od začiatku 20. storočia. V kontexte oboch svetových vojen, socialistických revolúcií, ale aj sociálno-ekonomických problémov spojených najmä s veľkou hospodárskou krízou v 30. rokoch 20. storočia, s rozpadom koloniálnej sústavy a pod. sa

---

History - Remaking the Study of International Relations, Cambridge, Cambridge University Press 2000; Knutsen, T. L.: A history of International Relations theory. Manchester, Manchester University Press 1997; Puchala, D. J.: Theory and History in International Relations, London, Routledge 2003.

¹⁸Volner, Š.: Geopolitika. Metodológia, zdroje, prax, história. Zvolen, Bratia Sabovci 2004.

¹⁹Pozri Paleczny, T.: cit. práca, s. 40 – 58.

²⁰Pozri Szacki, J.: Historia myśli socjologicznej, Warszawa, PWN. Táto publikácia vyšla v troch vydaniach, naposledy v roku 2002. Veľká pozornosť sa týmto otázkam venuje aj v rámci dejín vývoja sociálneho myslenia. Pozri Chambliss, R.: Social thought, from Hammurabi to Comte, New York, Dryden Press 1954

²¹O vývoji názorov na otázky vojny a mieru pojednáva klasická práca francúzskeho sociológa a teoretika medzinárodných vzťahov R. Arona: Paix et guerre in entre les nations. (Paris, Calmann-Lévy, 1962). Pozri aj Michal W. Doyle: Ways of War and Peace : Realism, Liberalism, and Socialism. New York, W. W. Norton 1997; Pawera, R.: Veda o politike a politických systémoch. In: Armáda Slovenskej republiky, 1994, č. 3, s. 51 – 54.

²²Pozri Macsweeney, B.: Security, Identity and Interests. A Sociology of International Relations, Cambridge, Cambridge University Press 1999.

venovala okrem vnútropolitických otázok, aj otázkam zahraničnej politiky a medzinárodných vzťahov. Pri určitom zjednodušení možno uviesť, že sa vyvíjala tromi líniami, ktoré predstavujú aj najvýznamnejšie sociologické paradigmy v 20. storočí: konsenzuálnou, konfliktnou a introspektívnou.²³

Vznik sociológie medzinárodných vzťahov sa spája najmä s menami R. Merleho (Sociologie des relations internationales, Paris, Dalloz 1974), ktoré odvtedy vyšlo už v štyroch vydaniach, naposledy v roku 1998, J. P. Derriennica (Esquisse de problematique pour une sociologie des relations internationales. Grenoble, 1977), F. M. Burlackého a A. A. Galkina (Sociologija, Politologija. Meždunarodnyje otnošenija. Moskva 1974), D. V. Jermolenka (Sociologija i problemy meždunarodnych otnošenij. Nekotoryje aspekty i problemy sociologičeskich issledovanij meždunarodnych otnošenij, Moskva, Nauka 1977) a J. Wiatra (Socjologizcne ujęcie stosunkow międzynaródowych).²⁴ K jednému z mála diel, ktoré sa objavilo v anglosaskej literatúre na túto tému patrí článok R. Angella The Sociology of International Relations.²⁵

Literatúra pojednávajúca o sociologickom pohľade na medzinárodné vzťahy nie je natoľko rozšírená ako politologická literatúra na túto tému. Až do súčasnosti, ako to vyplýva aj zo zdrojov uvedených v úvode príspevku, zostala sociológia medzinárodných vzťahov v popredí pozornosti najmä vo francúzskej, ruskej a poľskej sociológii. Sociologická problematika absentovala aj v relatívne bohatej tvorbe slovenských (v minulosti aj československých autorov) zaoberajúcich sa otázkami teórie medzinárodných vzťahov.²⁶

2. K vybraným otázkam sociologickej charakteristiky medzinárodných vzťahov ako špecifického sociálneho fenoménu

Z hľadiska všeobecnej sociologickej teórie predstavujú medzinárodné vzťahy rozsiahly, mnohostranný a zložitý súhrn javov a procesov vznikajúcich v interakcii rôznych subjektov, Ide o vzťahy, ktoré pôsobia najmä medzi štátmi a súvisia s tou oblasťou sociálnej reality, kde pôsobia na seba veľké sociálne subjekty na základe existencie národných rozdielov. Za najvýraznejšie pôsobiace prvky a stránky medzinárodných vzťahov, ako sme to uviedli už vyššie, sa spravidla považujú politika, právo, ekonomika, diplomacia a vojenstvo.

Subjekty pôsobiace v medzinárodných vzťahoch sa od seba navonok odlišujú rôznymi znakmi, ale sú aj vnútorne diferencované, pričom sa nachádzajú v rozdielnych podmienkach a pôsobia na ne veľký počet faktorov. Medzinárodné vzťahy na tomto základe považujeme za špecifický druh (typ) sociálnych vzťahov, ktorý treba skúmať ako relatívne samostatne existujúci fenomén, lebo sa nedá objasniť len prostredníctvom iných vzťahov (vzťahov v iných oblastiach spoločenského života a vývoja).

V súvislosti s tým, že subjekty medzinárodných vzťahov sa odlišujú navonok i vo svojom vnútri, existuje zo sociologického pohľadu niekoľko úrovní a oblastí ich pôsobenia, čo vyžaduje ich klasifikáciu a typologizáciu. Typologizačná (sociálnotypologizačná) metóda predstavuje jednu z najpoužívanejších metód v sociológii, ktorá sa uplatňuje aj pri skúmaní subjektov medzinárodných vzťahov a prostredia (systémov) ich pôsobenia. Tieto úrovne a oblasti možno vyčleniť podľa formálnych, najmä geografických hľadísk (kritérií) – na úrovni regiónov (malých, veľkých), kontinentov (popr. subkontinentálne a transkontinentálne), globálne (celosvetovo). Pôsobenie subjektov medzinárodných vzťahov možno formálne, kvantitatívne charakterizovať aj podľa ďalších geografických kritérií (územná rozloha, početnosť obyvateľstva, podnebie, nerastné bohatstvo a pod.), ale aj ekonomických (veľkosť

²³Keller, J.: Úvod do sociologie, Praha, Slon, 4 vyd., 2001, s.

²⁴In: Studia nauk politycznych, Warszawa 1969, No. 3, s. 55 – 70.

²⁵In Current Sociology 1966, No. 1.

²⁶Soják, Z.: Mezinárodní vztahy, Praha SPN 1983.

HDP, tempo rastu HDP a pod.), vojenských (veľkosť ozbrojených síl, početnosť rôznych druhov zbraní a pod.).

Rozhodujúcu stránku sociálnej typológie predstavujú obsahové kritériá (znaky) kvalitatívneho charakteru. Vytvárajú sa na základe spojenia niektorých formálnych kritérií – zemepisných s ekonomickými a vojenskými, k čomu sa pristupuje najmä v geopolitike, ale aj v geoekonomike a geokultúre,²⁷ ale najmä špecifických sociálnych (sociologických) kritérií. Ide o vplyv prvkov diferenciacie sociálnej štruktúry spoločnosti na pôsobenie štátu a ďalších subjektov medzinárodných vzťahov, ktoré má formálne a neformálne stránky. Ako príklady môžeme uviesť vplyv sociálnych inštitúcií, organizácií a skupín, ich záujmy, normy, hodnoty atď. V tomto zložitom a mnohostrannom súhrne kritérií zvýrazníme ako prierezové najmä kritériá spojené s mocou a bohatstvom.²⁸

Sociálne (sociologické) kritériá a znaky, podľa ktorých sú organicky spojené s ekonomickou, politickou, právnou stránkou medzinárodných vzťahov, ale aj vnútorného fungovania štátu a ďalších subjektov. Na tomto základe sa vytvára veľmi pestrá mozaika oblastí a úrovní pôsobenia subjektov medzinárodných vzťahov, ktorá vyžaduje precizáciu pojmov, problémov i metód ich skúmania v rámci celej teórie medzinárodných vzťahov, ako aj v jednotlivých vedných disciplínach, ktoré na ňom participujú.

Základnú charakteristiku medzinárodných vzťahov ako sociálneho fenoménu uskutočníme na základe dvoch často uplatňovaných aspektov sociologického skúmania. Ide o makrosociologického a mikrosociologického pohľadu na spoločenský život a vývoj a sociálnu statiku a sociálnu dynamiku.

Medzinárodné vzťahy ako sociálny fenomén môžeme sociologicky vnímať v dvoch základných podobách:

1. V širšej podobe, kde ide o špecifickú oblasť, časť reality, pozostávajúcej z ekonomických, politických, kultúrnych, morálnych, právnych a ďalších oblastí spoločenského života a vývoja. Toto chápanie medzinárodných vzťahov ako sociálneho fenoménu sa zakladá na chápaní sociálneho ako synonyma spoločenského.
2. V užšej podobe, kde „sociálne“ predstavuje jednu zo špecifických oblastí spoločenského života a vývoja, ktorá existuje popri ekonomickej, politickej, právnej, kultúrnej a iných oblastiach. Tento pohľad na medzinárodné vzťahy ako sociálny fenomén je spojený najmä so špecifičnosťou interakcie medzi rôznymi sociálnymi subjektmi a javmi a procesmi, ktoré pri tom vznikajú a pôsobia.

Zvýrazníme, že vzhľadom na obsah medzinárodných vzťahov, ako v užšej tak aj v širšej podobe ich chápania ako sociálneho fenoménu, ide v prvom rade o makrosociologický pohľad na ne ako na procesy a trendy, spojené s veľkými, rozsiahlymi, viacozmernými sociálnymi pohybmi a zmenami, ako aj so subjektmi, ktoré ich rozhodujúcim spôsobom generujú (najmä štáty a národy, medzinárodné organizácie, veľké skupiny a hnutia – politické, sociálne, národnostné, náboženské, ale môže ísť aj o civilizácie a i.). Makrosociologický pohľad na medzinárodné vzťahy považujeme za východiskový postulát sociológie medzinárodných vzťahov, ktorý podmieňuje teoretickú i metodologickú orientáciu (rámec) jej skúmania. Neznamená to však, že nevidíme vplyv mikrosociálnych subjektov, ako sú menšie sociálne skupiny (menšiny), jednotlivci a pod.

Poznamenávame, že delenie subjektov medzinárodných vzťahov podľa ich makrosociálneho a mikrosociálneho charakteru je relatívne a v sociológii medzinárodných

---

²⁷V súvislosti s revitalizáciou geopolitiky, najmä v ruskej teórii medzinárodných vzťahov, poukážeme na fakt, že v teoretickej literatúre sa objavujú podnetné úvahy pre teóriu medzinárodných vzťahov aj v geostratégii, geoekonomike a geokultúre, a objavuje sa aj pojem geobezpečnosti (geosecurity). V New Yorku pôsobí Greenbergove stredisko pre geoekonomické štúdiá (The Maurice R. Greenberg Center for Geoeconomic Studies). Pozri aj Tsymbursky, V.: Russians in Geoeconomics Pro et contra (Carnegie Moscow Center) 2003, No. 2; Carlo, J.: Geopolitica, geostrategia e geoconomia nel mondo post-bipolare. Per Aspera ad Veritatem 1995, N° 1 (podľa www.sisde.it/sito/Rivista1.nsf/servnavig/3); Wallerstein, I. M.: Geopolitics and Geoculture Essays on the Changing World-System, Cambridge, Cambridge University Press 1991.

²⁸Stručne na problematiku moci a bohatstva ako ústredných problémov sociologického skúmania života a vývoja spoločnosti poukazuje J. Keller v citovanej práci.

vzťahov vyjadruje najmä kvalitatívne kritériá. Otázne je kto má väčšie možnosti pôsobiť na stav a vývoj medzinárodných vzťahov: malý (trpasličí) štát, alebo národnostná menšina či niektorá inštitúcia vo väčšom štáte. Práve v skúmaní takýchto problémov (mechanizmov) vidíme význam a prínosnosť pohľadu sociológie na medzinárodné vzťahy, ktorá umožňuje dopĺňať ich právne a politologické aspekty.

Význam pohľadu na medzinárodné vzťahy ako makrosociálny proces zvyrazňujú aj dva ďalšie procesy univerzálneho charakteru pôsobiace v súčasnom svete. Prvým je globalizácia a druhým postmodernizmus (postmoderna, postmoderná spoločnosť). Oba tieto procesy menia podobu celého sveta (sveta v celku), kvalitatívne ináč ako v minulosti, pričom výrazne ovplyvňujú aj medzinárodné vzťahy, najmä zo systémového hľadiska. V podmienkach súčasného sveta sú globalizácia a postmodernizmus aj navzájom prepojené – postmodernizmus prispieva k vytváraniu predpokladov pre pôsobenie globalizácie a globalizácia posilňuje prvky postmodernizmu v individuálnom i sociálnom rozmere. Napriek tomu však neumožňujú riešenie všetkých problémov súčasného sveta, čo je markantné najmä v sociálnej oblasti. Zároveň vyvolávajú protirečivé procesy ako aj svoje protiklady – lokalizáciu a tradicionalizmus, ktoré tiež spolu súvisia.

Globalizácia je problémom, ktorý má aj sociálne aspekty, a preto patrí k veľmi frekvencovaným otázkam nielen v teórii medzinárodných vzťahoch, ale aj v sociológii.²⁹ Z hľadiska teórie medzinárodných vzťahov je globalizácia rozpracovaná viac ako problém postmoderny. Postmoderna je zo všeobecného sociologického hľadiska sociálne protirečivejšia, lebo je viac zameraná do vnútra sociálneho života a vývoja sociálnych subjektov ako globalizácia. Postmoderna sa prejavuje v „jemnejších“, detailnejších podobách, lebo vstupuje výraznejšie do života skupín a jednotlivcov a má viac kultúrny a morálny charakter, ako globalizácia, ktorá je v prvom rade ekonomickým procesom, v ktorom sa začínajú prejavovať aj politické a sociálne súvislosti a dôsledky.

Postmodernizmus ako reflexia postmoderny v sociológii sa spája najmä s prejavmi plurality, heterogénnosti a diskontinuity v spoločenskom živote a vývoji ako aj s jej teoretickým vyjadrením. Označuje pestrú množinu aktuálnych, nových kultúrnych aktivít a výtvorov, ktoré sa prejavujú na makro- i mikrosociálnej úrovni. Postmodernizmus je prejavom a výsledkom sporov o povahe modernity v živote a vývoji súčasnej spoločnosti, ktorá je v sociológii založená najmä na chápaní modernej spoločnosti v kontrapozícii k spoločnosti tradičnej. Zmena pohľadu na modernú (priemyslovú) spoločnosť súvisí s vymedzením fenoménu postindustriálnej spoločnosti. Prežitie moderny sa zdôvodňuje konštatovaním krízy osvietenecského (racionalistického) obrazu sveta a vyúsťuje do kritiky uplatňovania vedy a techniky pri riešení problémov spoločenského života a vývoja. Postmodernizmus sa v sociológii charakterizuje aj ako nová epochálna paradigma v zmysle zásadnej dištancie od moderny, alebo prinajmenšom ako zásadne nový dynamický sociálny fenomén v rámci moderny.

Sociologický postmodernizmus, ktorý sa sformoval v 80. rokoch 20. storočia ako súčasť širšieho hnutia prekračuje ambície intelektuálnej reakcie na jednostrannosti a peripetie postindustriálnej spoločnosti, najmä v jej západnej (euroatlantickej) podobe. Vystupuje aj ako ďalekosiahly pokus o prekonanie modernistických téz a koncepcií spoločenského života a vývoja, ktoré nedokázali dostatočne riešiť jeho problémy. Napriek tomu, že postmodernizmus má viaceré znaky prechodnej módnjej vlny, prejavujú sa v ňom prvky začiatku zásadnej spoločenskej zmeny. K témam, ktoré postmodernizmus nastoľuje, patrí v teórii medzinárodných vzťahov najmä diskusia o charaktere a obsahu nového svetového poriadku.

Nový svetový poriadok sa vytvára síce po skončení bipolárneho usporiadania systému medzinárodných vzťahov, ale je markantne podmienený procesmi globalizácie prebiehajúcej v postmodernej spoločnosti. Súvisí nielen so svetom ako celkom (so systémom

²⁹Poukážeme len na všeobecnú sociologickú charakteristiku globalizácie. Pozri Giddens, A.: Sociologie. Praha, Argo 1999, s. 485 – 502; Bauman, Z.: Globalizácia - Dôsledky pre ľudstvo, Kaligram, Bratislava, 2000. Pozri aj Petrusek, M.: Reflexe globalizačných procesů v sociálních vedách (www.cts.cuni.cz/cgi-bin/toASCII/vesmir/07_2000/408.htm)

medzinárodných vzťahov, či medzinárodným spoločenstvom), ale aj so subjektmi, ktoré ho vytvárajú ako jeho elementy. Nový svetový poriadok nevznikne len na báze prvkov globalizácie, ktoré by ho mali prevažne upevňovať, ale aj prostredníctvom prvkov postmodernizmu, ktoré ho môžu rôznym spôsobom oslabovať. V iných súvislostiach možno predpokladať, že ekonomicky a politicky sa nový svetový poriadok presadí výraznejšie ako sociálne, morálne a kultúrne. Vzhľadom na počty a typy (charakter) aktérov súčasných medzinárodných vzťahov sa objavujú rôzne problémy continuity a kohézności, ale aj celkovej stability takto utváraného celku.

Téma postmodernizmu má širšie súvislosti nielen ako intelektuálna téma, ale aj z hľadiska teórie medzinárodných vzťahov. Predpona post- sa pridáva k rôznym pojmom i prívlastkom používaným v teórii medzinárodných vzťahov. V našich podmienkach je módnym postsocializmus a postkomunizmus v rôznych variáciách a súvislostiach. V teórii medzinárodných vzťahov sa objavujú úvahy o postbipolárnom svete, najmä v kontexte teoretických úvah o konci ideológií, o konci dejín a pod. J. Rosenau však píše aj o postmedzinárodnej politike spojenej najmä s narastajúcim významom pôsobenia neštátnych aktérov v medzinárodných vzťahoch.³⁰

Z hľadiska dialektiky vzťahu časti a celku možno uviesť, že pôsobenie celku (sveta) sa v týchto podmienkach (prostredí) medzinárodných vzťahov stáva intenzívnejšie (dynamickejšie, silnejšie, výraznejšie a pod.) ako bolo v minulosti a takými sa stávajú aj vzťahy medzi ich subjektmi v medzinárodnej oblasti. Ak v predchádzajúcom vývoji medzinárodných vzťahov si štáty zachovávali vo vzťahu k celku, ktorý zo sociologického hľadiska v tomto prípade budeme charakterizovať ako medzinárodné spoločenstvo, pomerne veľkú relatívnu samostatnosť, v súčasnosti sa možnosti samostatného pôsobenia štátu, jeho oddelenosti či uzavretosti voči celku (vonkajšku) znižujú. Opäť tu môžeme vymedziť dva procesy. Prvý proces sa prejavuje v tom, že prostredie medzinárodných vzťahov i pôsobenie medzinárodného spoločenstva sa stáva nielen mnohostrannejšie a zložitejšie, ale aj menej určité a vypočítateľné a pôsobenie štátu a jeho inštitúcií (najmä diplomacie, ozbrojených síl, spravodajských služieb a pod.) začína byť menej efektívne ako bolo v minulosti. Druhý proces súvisí s tým, že sa objavujú neštátni aktéri medzinárodných vzťahov, ktorí sa odlišujú nielen od štátu, ale aj od seba navzájom. Ide najmä o transnacionálne korporácie, mimovládne organizácie, sociálne hnutia, médiá, teroristické skupiny, skupiny medzinárodnej organizovanej zločinnosti a pod. Práve títo aktéri pôsobia na medzinárodné vzťahy (ich prostredie) nielen kvantitatívne, keď ich počet mnohonásobne prevyšuje počet štátnych aktérov, ale prinášajú aj kvalitatívne zmeny tým, že pôsobia diferencovanejšie, neraz aj protirečivo (vzájomne proti sebe). Ich pôsobenie často vychádza z iných základov a mechanizmov ako pôsobenie štátu, čo posilňuje prvky nejednoznačnosti a neurčitosti v súčasných medzinárodných vzťahoch.

Makrosociálny pohľad sa zameriava na svet a súčasné medzinárodné vzťahy ako na veľké (rozsiahle) a zložité sociálne subjekty – aktéri – rozhodujúce (najvýznamnejšie) procesy v nich a faktory, ktoré ich podmieňujú v dlhšom časovom rozpätí a spravidla sa charakterizujú v modelovej podobe systémov³¹. Za základný pojem sociológie medzinárodných vzťahov považujeme pojem aktéra, ktorý je elementom sociálnych systémov. Konceptiu aktéra vo všeobecnosociologickom pohľade rozpracoval francúzsky sociológ A. Touraine.³² Interakciu sociálneho aktéra s prostredím jeho činnosti charakterizoval v štyroch oblastiach: záujem, stratégia, pravidlá hry a historičnosť. Na Tourainovu sociologickú koncepciu aktéra v sociológii medzinárodných vzťahov nadväzuje M. Merle.³³

³⁰Rosenau, J.: *Turbulence in World Politics A Theory of Change and Continuity*. Princeton, University Press 1990

³¹Sklair, L.: *Sociology of the Global system*, London, Prentice Hall, 1995, s. 2 – 11.

³²Touraine, A.: *Pour la sociologie*, Seuil, Paris 1974; *La voix et le regard (Sociologie permanente)*, Seuil, Paris 1978; *Le retour de l'acteur: essai de sociologie*, Paris Fayard, 1984.

³³Merle, M.: *Les acteurs dans les relations internationales*, Economica, Paris, 1986

3. Vybrané otázky rozvíjania sociológie medzinárodných vzťahov

Sociológia medzinárodných vzťahov má dve základné dimenzie – teoretickú a metodologickú. Teoretickú dimenziu možno charakterizovať najmä na základe obsahu tejto disciplíny (problémov, otázok, tém, okruhov a pod.) a terminológie, ktorá sa pri tom aplikuje. Metodologická dimenzia súvisí s metódami, ktoré sa uplatňujú pri skúmaní tohto obsahu, ako aj so systémom v rámci ktorého sa získané výsledky interpretujú.

K ústredným pojmom sociológie medzinárodných vzťahov patrí spoločnosť, ktorá sa chápe v troch významoch. V najširšom ako svet v celku (prostredie), sociálne univerzum, kde pôsobia jednotliví aktéri medzinárodných vzťahov, a to ako štáty, tak aj neštátni aktéri. Toto chápanie je zatiaľ používané relatívne málo, ale predstavuje pohľad, ktorý má pre sociologické skúmanie medzinárodných vzťahov rozhodujúci význam. V druhom chápaní – širšom – je spoločnosť synonymom pre štát – používa sa najčastejšie a je aj najviac prepracované. V treťom užšom sa za spoločnosť označujú rôzne veľké komunity, ktoré sa odlišujú od svojho okolia na základe rôznych znakov. Toto chápanie spoločnosti má skôr mikrosociologický charakter, ale vzhľadom na rast významu pôsobenia neštátnych aktérov v medzinárodných vzťahoch poskytuje tiež podnety pre rozvoj ich sociologického skúmania, najmä v spojení so znakmi, ktoré parciálne a špecificky pôsobia v medzinárodných vzťahoch.

V súvislosti s týmito chápaniami spoločnosti, ktoré sú spojené aj s chápaním aktérov medzinárodných vzťahov objavuje sa aj otázka sociologického chápania úrovni medzinárodných vzťahov, ktoré sa spája najmä s ich politickou dimenziou. Ide o svetovú politiku, medzinárodnú politiku, zahraničnú politiku, ale aj o medzinárodné vzťahy a pôsobenie neštátnych aktérov, najmä na podštátnej úrovni.

Z obsahového hľadiska patria k sociológii medzinárodných vzťahov, okrem všeobecného chápania medzinárodných vzťahov ako sociálneho procesu a chápania spoločnosti ako ich rámca, najmä tieto štyri skupiny otázok, ktoré sú zatiaľ v počiatočných rozpracovávaní:

- sociálny kontext medzinárodných vzťahov (vo vyššie naznačenom širšej i užšej podobe ich chápania), pričom do popredia vystupuje interdependencia sociálnych subjektov, ktoré v nich pôsobia – ich podmienky, formy, súvislosti, dôsledky a pod.
- klasifikácia a typologizácia aktérov medzinárodných vzťahov ako sociálnych subjektov na základe znakov vychádzajúcich zo sociologickej terminológie (inštitúcie, organizácie, skupiny, jednotlivci v medzinárodných vzťahoch, ich sociálna pozícia, sociálna rola, záujmy, hodnoty, normy, identita a pod., najmä vo vzťahu k systému medzinárodných vzťahov a k jeho usporiadaniu, prostriedkov, ktoré vo svojej činnosti používajú a pod.
- sociálne modely (vzory) konania a správania aktérov medzinárodných vzťahov a ich pôsobenie v politických, ekonomických, právnych, kultúrnych, morálnych a ďalších aspektoch medzinárodných vzťahov
- aktuálne sociálne problémy medzinárodných vzťahov, ktoré vyplývajú ako sociálnej interakcie subjektov v nich, tak aj zo sociálnych podmienok, súvislostí a dôsledkov procesov v ďalších oblastiach medzinárodných vzťahov, kde sa často poukazuje najmä na otázky socializácie v medzinárodných vzťahoch, ale aj na problémy sociálnej kontroly a pod.

Resumé

V stati sa analyzuje problém sociológie medzinárodných vzťahov ako interdisciplinárnej vedy, ktorá je odborovou sociologickou disciplínou a skúma medzinárodné vzťahy ako špecifický sociálny fenomén., ktorý je organicky spojený aj s ďalšími ich aspektmi – politickými, ekonomickými, právnymi atď. Zo sociologického hľadiska predstavujú medzinárodné vzťahy rozsiahly, mnohostranný a zložitý súhrn javov a procesov vznikajúcich v interakcii rôznych subjektov. Dôraz je položený na makrosociálne dimenzie medzinárodných

vzťahov, ktoré sú spojené s interakciou aktérov v nich. Podáva sa prehľad vývoja sociológie medzinárodných vzťahov od 60. rokov minulého storočia. Poukazuje sa na vplyv globalizácie a postmodernizmu na sociologické skúmanie súčasných medzinárodných vzťahov. Charakterizujú sa vybrané teoretické a metodologické problémy súčasnej sociológie medzinárodných vzťahov.

Summary

In the article is analysed the problem of sociology of international relations as interdisciplinary science, which is departmental sociological discipline and research international relations as specific social phenomena, which is organically connected to their other aspects – political, economic, legal etc. From sociological point of view international relations represents large, multidimensional and complicated complex of events and processes, which originate in the interactions of different actors. Accent is put to macrosocial dimensions of international relations connected with interactions of actors in them. There is given survey of the development of sociology of international relations from 60's of the former century. The article illustrates influence of globalisation and postmodernism on sociological research of the international relations. Selected theoretical and methodological problems of contemporary sociology of international relations are characterized.

Kontakt

doc. PhDr. František Škvrnda, CSc.
Katedra medzinárodných vzťahov a diplomacie
Ekonomická univerzita v Bratislave
škvvrnda@euba.sk

KULTURA A FENOMÉN JEJÍ INTERPRETACE

PhDr. Miroslav Sapík, PhD.

Geograficky, historicky – a v důsledku toho i politicky, hospodářsky a kulturně jsme spjati s Evropou. Její osud má vliv i na osudy naše. Její vzněty i její krize se nás dotýkají, některé způsobem rozhodným a do našeho života osudově zasahujícím, jiné jen okrajově. Někdy neodkladně, jindy jen efemérně, okrajově.

Evropa svým vývojem, ale především složitou sítí své kultury spoluvytvářela naši duši – duši národů i duši jednotlivců. Určovala dominanty našeho hodnocení, vázala naši pozornost, naši angažovanou spoluúčasť na jevy, které se evropskému duchu a zkušenosti jevily jako důležité, základní.

Půldruhého tisíciletí se náš vývoj prolíná s vývojem Evropy. Přijímali jsme – a také aktivně ovlivňovali – tuto Evropu v různých údobích jejích dějin nesterilně. Nebyla nikdy zcela jednotná, sváril se v ní lečjaký princip, který nebyl s to uchvátit ji celou, od protikladů neslučitelných až po nuance časem zanedbatelné jako byly spory náboženské, zápasy rodové apod. Dva procesy byly přitom pro bytostné určení evropského duchovního společenství rozhodující: recepce a vývoj křesťanství, jehož jednu fázi jsme si na čas troufli i aktivně spoluurčovat husitstvím a bratrstvím – a racionalizace myšlení vyšlá z antiky, renesance, nominalismu a osvícenství.

V tomto období se i hranice tohoto ducha posouvaly přes okraje starého kontinentu na druhou stranu Atlantiku. Evropa vysílala své poselství, svůj způsob myšlení, své modely. Byla nucena reagovat na poselství a modely jiných kultur, jiného světa, jehož rádius se evropského světa začal dotýkat.

Po druhé světové válce se pozice Evropy ve světě radikálně změnila. Z dominantního postavení politického, hospodářského i kulturního se dostala do závislosti na dvou mocenských obrech. Její kontinent se politicky – posléze i hospodářsky – rozdělil. Dělení našlo i svůj odraz v kultuře a psychologii. Naše národy se tímto dělením dostaly do oblastí, kde je drží jen hrubá politická a policejní síla; kulturní sepětí s druhou částí Evropy, sepětí hodnotové a metodické, je výrazně nejsilnější diferencí k politicky přikázanému místu ve východoevropském bloku. Z Evropy aktivně zasahující do způsobu života a osudů celých oblastí světa – se stal kultivovaný, ale stále bezmocnější kontinent, který si sice ještě udržuje ve světě nezanedbatelný vliv a jehož technika a hospodářství pořád ještě má pro svět rozhodující funkci. Jeho kultura však přestává vyzařovat tu přesvědčivou sílu, která by stačila integrovat lidstvo hodnotovým poselstvím tak, jak ho integruje evropská technika; je dokonce problematické, zda tato kultura je schopna integrovat duchovně Evropu samu. Jaký úděl čeká Evropu v měnící se struktuře světa – a jaký úděl čeká nás v tomto politicky, hospodářsky a ideově rozděleném kontinentě?

Kultura je živá, pokud je živé vědomí odpovědnosti za ni – a to se právě v důsledku tragických událostí posledního období značně prohloubilo. První krok k tomu, aby se náš interní dialog dostal z etnocentrického uzavření k otevřenějším horizontům evropským a světovým je fakt, že je třeba vyřešit odpovědí otázku, jaké je dnešní postavení naší kultury a společnosti v evropském světě, a jaké vyhlídky se nabízejí do možných scénářů budoucnosti. Krok zatím nepatrný, nicméně významný. Neboť i dnes platí známá deviza Masarykova – a platí dnes ještě víc, než na přelomu minulého století, že naše otázka musí být otázkou světovou, jinak hrozí nebezpečí, že nebude pro svět otázkou vůbec. Pod pojmem úděl chápu to, co nám bylo okolnostmi uděleno. Okolnosti našeho vývoje a našeho dnešního bytí nejsou jistě bez významu. Už naše poloha v Evropě, dlouhodobé sousedství s národy, s jejichž kulturním i politickým tlakem jsme se museli vyrovnávat; hospodářské a politické začlenění naší země do střední Evropy. Mluvíme-li tedy o údělu, máme na mysli to vzájemné působení okolností a subjektu – v našem případě kultury české a polské, polské a slovenské, české a slovenské, která

žije v neustálé interakci s okolní Evropou. Ne tedy jen zákonitost reality, která nás obklopuje a na nás působí, ale i neustálé překračování této reality a vytváření reality nové. Úděl nejen jako osud, ale také jako (ve smyslu Kantova odkazu) imperativ ideje a činu. Zázemí této ideje a činu je třeba hledat jak v struktuře společnosti a jejích institucí, tak především v kultuře. Kultura orientuje naše vnímání, hodnocení a myšlení určitým směrem, je způsobem našeho postoje ke světu, k historii, ke společnosti a k budoucnosti. Je tradicí i projektem kolektivní identity projevující se v mezilidských vztazích a výchově, v umělecké tvorbě a myšlenkové práci. Na rozdíl od širšího pojmu civilizace, který zahrnuje obvykle i technicko–materiální, sociálně–organizační a hospodářskou, popř. i politickou komponentu, rozumíme kulturou spíše to hodnotové vyznání proklamované tvorbou uměleckou, reflexí myšlenkovou a mravní závazností vůči společně sdíleným hodnotám. Kultura je tak ve svém duchovním i materiálním významu duší společnosti, daností, do které se rodíme, kterou výchovou a soužitím od společnosti přijímáme a to dříve, než jsme sami schopni posoudit její kvalitu. V tomto smyslu se stává kultura obecnou predispozicí, na níž se postupně realizuje proces individualizace.

Většina tradičních vymezení, která kdysi podrobili kritice američtí antropologové A. L. Kroeber a C. Kluckhohn a jejichž počet přesáhl číslo 150, podstatu její opozice vůči společnosti nejen neodhaluje, ale dokonce zatemňuje. Kultura, o které v tomto vystoupení máme hovořit, představuje v nejobecnějším významu pojem z oblasti společenských věd a zároveň se jedná o pevnou součást našeho každodenního života. Zúžené pojetí kultury jako kultivace duchovního života člověka a společnosti je sice v řadě případů oprávněné a také je v souladu s původním antickým významem sloves „colo, colere“, která původně znamenala obrábět, vzdělávat, zlepšovat, avšak pro pochopení filosofické podstaty kultury nevyhovuje. Duchovní kulturu nelze ani přibližně ztotožňovat s kulturou vůbec, ale také ji nelze pojímat samostatně, tj. nezávisle na celku kultury. Duchovní kultura je sice relativním protikladem kultury materiální, avšak se systémem kultury je funkčně propojena do té míry, že tvoří nejen jeho vývojový korelát, ale i obecně přítomnou informační kostru celé kultury. Ale také významově správnější pojetí kultury jako všeho toho, co vytvářejí lidské generace, se dnes relativizuje a komplikuje tím, že vznikla a prohlubuje se globální krize. Mnozí lidé nejsou s to pochopit, jak to, že je kultura proti jejich vůli od přírody vzdaluje a naši maku zemi pustoší.

Jedná se zde přinejmenším o dvě podstatná nedorozumění. První je nedorozumění pojmové. Naše pojmy nejsou totiž nikdy přesnými kopiemi jevů a předmětů, jejich obsahy jsou nestálé. Je v nich zpravidla obsaženo poznání minulé, a tedy i zčásti již překonané, ale současně také poznání a vědění aktuální, které se teprve rodí a stává se obecným duchovním majetkem lidstva. To jednoznačně týká i pojmu kultury. I dnes v pojmu samotném máme možnost cítit původní antické antropocentrické zabarvení. Druhé nedorozumění je věcné, a proto také náročnější. Je třeba se zamyslet nad otázkou – proč tradicí vytvořený protiklad mezi člověkem a přírodou je zúžený a koneckonců falešný a proč skutečný protiklad nalézáme až na úrovni vztahu kultury a přírody. Z toho však plyne, že kultura není jevem přirozeným, nýbrž umělým, tj. vytvořeným zvláštní lidskou aktivitou. Přirozené pozemské prostředí, které dlouhodobě příliš nezvýhodňuje žádnou formu života na úkor jeho ostatních forem, lidská kultura postupně modifikovala a přetvářela prostředí tak, aby odpovídalo aktuálním potřebám člověka, tj. koneckonců rozvoji jednoho živočišného druhu.

R. Guardini hovoří o tom, že člověk je kulturní bytost. Sám je kultura a kulturní výraz. Tedy i přirozeností člověka je kultura. Kultura je naše řeč, atp. Kultura mění čas na dějiny. Kultura sama o sobě je zaznamenána v časovém sledu událostí. Schopnost kultury zvýhodňovat lidské zájmy selhala až dnes patrně proto, že způsob založení kultury, tj. první i pozdější hodnoty a regulativy, filosofie, věda, náboženství, umění a technika odpovídaly jinému geografickému měřítku kultury – rozptýleným a málo početným regionálním kulturám. A snad právě proto nemusela filosofie nikdy před tím zkoumat filosofickou podstatu kultury, nemusela pojem kultury teoreticky definovat. První teoretický protiklad přírody a kultury byl poprvé definovaný v osvícenství a nebyl pochopen věcně, ale hodnotově, axiologicky. Kultura tu

nebyla antropocentricky ztotožněna se strukturou hodnotově vyšší a důležitější než příroda. Takže ve smyslu Kantovy terminologie, můžeme říci, že pozemská příroda byla pouze jako svět jevů, zákonitostí a kauzality, zatímco kultura jako kvalitativně vyšší svět noumenů, svobody a mravního jednání člověka.

Hodnotové nadřazení kultury přírodě nebylo ovšem jediným negativním důsledkem nedostatečné filosofické sebereflexe člověka. Při syntetickém pohledu na dějiny a lidskou kulturu jako celek vyzvedává ontologie schopnost kultury onticky tvořit, a to velmi rozsáhle. Je proto namístě mluvit o ontickém řádu kultury(1). V tomto novém termínu je obraz kultury inovačně teoreticky a axiologicky posunut. Přitom nejde jen o nějakou její technicky extrémně prezentovanou racionalitu. Protože dnešní kultura vznikala a rostla postupně, procesem postupného historického vývoje, lze jí nejlépe porozumět hlediskem vývoje. Člověk od počátku vývoje dostává kulturní úkol obdělávat zemi a vládnout, vycházíme –li z biblického hlediska.

V roce 1993 přišel americký politolog, profesor mezinárodní politiky a ředitel Harvardského institutu pro strategické plánování, Samuel P. Huntington se svou slavnou teorií střetů (konfliktů) civilizací (studie „The Clash of Civiliazation“ ve známém časopise „Foreing Affairs“ – „Mezinárodní vztahy“). V roce 1996 vychází jeho kniha „Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu“, kde svoji koncepci dále rozvíjí. Civilizacemi Huntington rozumí kulturní celky definované společnými prvky – jazykem, dějinami, náboženstvím, zvyky, institucemi a také subjektivními pocity sounáležitosti. Huntington vidí šest hlavních důvodů, pro které dochází ke konfliktům: 1. zásadní rozdíly mezi civilizacemi (větší rozdíly v politické praxi), zmenšení světa díky moderním technologiím, oslabování etnické identity národních států v procesu globalizace a její nahrazování náboženskou identitou, přirozená antipatie mezi kulturami, hluboké kulturní rozdíly a růst regionálních center v důsledku globální hospodářské decentralizace. Huntingtonova koncepce se setkala se značným ohlasem – se vřelým přijetím i tvrdou kritikou. Ve víru diskuse se podle mne (alespoň u nás) poněkud zapomnělo na to, že Huntington měl své možná ještě slavnější předchůdce – tvůrce tzv. teorie kulturních cyklů. Samozřejmě se tu jedná o celkem zapomenuté postavy západního myšlení – německého filosofa kultury Oswalda Spenglera a anglického filosofa dějin a kultury A. J. Toynbeeho. Jistě nebude na škodu podíváme-li se trochu blíže na jejich názory na problematiku civilizací a kultury a jejich vztahů.

Pokrok v oblasti vědy a techniky a vznik masové kultury byly provázené sociálním a kulturním pesimismem. Specifický obsah kultury a její duchovní podstata byla zpracována v díle Oswalda Spenglera. Za svůj největší přínos považoval stanovení sedmi hlavních kultur: čínské, indické, babylónské, egyptské, antické, arabské a kultury Inků. Kultur prezentuje jako organismy, světové dějiny jsou jejich biografií. Každá z kultur vzniká, prožívá své dětství, mládí, dospělost, stárí a posléze zaniká. Průběh kultury je organický, zákonitě daný, žádná kultura se nemůže vyhnout své vlastní nevyhnutelnosti. Teze o nezávislosti každé kultury je předpokladem celého dalšího rozvíjení problému. Každá kultura má charakteristické rysy, které je odlišují od kultury jiné. Spengler se domnívá, že každá kultura vyčerpá své tvořivé možnosti a zaniká. Tento moment vysvětluje Spengler nástupem civilizace jako úpadkové formy. Právě zde má důležitý význam rozdíl mezi civilizací a kulturou. Kritický bod nastává, když se kultura mění na civilizaci. Přeměna je určena genetickou posloupností. Každá kultura má svou vlastní civilizaci, která vede k zániku, je nevyhnutelným osudem kultury, je ukončením kulturního života. Podle Spenglera je pro civilizaci typický rozum, je praktická a utilitaristická, přináší technické vynálezy, peněžní hospodářství. Vzniká moc civilizace, peníze ovládají politiku.

Dílo anglického historika Arnolda J. Toynbeeho je jinak zaměřené a neinterpretuje cykly tak rigorózně, jako Spengler a dějinné empirii ponechává širší prostor. Toynbeeho historická koncepce popírá universálnost světové kultury. Proces společenského vývoje a zejména proces vývoje kultury v jednotlivých civilizacích je autorem zkoumán nikoliv jako konkrétní projev obecného ve zvláštním, ale jako paralelní, vzájemně nesouvisející pro-

cesy. Civilizace, tvrdí A. J. Toynbee, jsou analogické podle formy, ale jsou hluboce odlišné podle obsahu.

Podle Toynbeeho „spočívá pravda v tom, že jakákoliv civilizace, jakýkoliv způsob života kultury představuje nedělitelný celek, ve kterém všechny části stojí za sebou a vzájemně jsou podmíněny; přitom „různé civilizace znamenají různé stupně projevu či zvláště linie činnosti“(2). Například pro helénskou civilizaci je charakteristické její převažující vyjádření v umění a politice, pro indickou v náboženství, pro západní v technice a politice atd. Tedy z rovnosti všech civilizací, kterou vyhláší anglický historik, zůstává pouze relativistický princip rovnosti politického, náboženského, technologického, estetického a jiných „způsobů života“, „plánů rozvoje“ nebo „směrů činnosti“. Specifičnost jednotlivých civilizací je podle jeho mínění vysvětlována jak různými „výzvami“, se kterými přicházeli do styku, tak i různými „odpověďmi“, dokonce na stejné výzvy a jejich hromaděním v procesu vývoje každé civilizace (3).

Kultura je vše to, co se neudělá samo a o co je třeba se starat, vytrvale, soustavně a cílevědomě. Dnešní užití slova kultura je ve smyslu označení jistého odvětví lidské činnosti. Do kultury patří divadlo, muzeum, ale jsou i další činnosti a způsoby lidského projevu, které se Evropané nenaučili už užívat v souvislosti s kulturou. Kultura je všude tam, kde je výsledek lidské činnosti. Z tohoto a jiných důvodů se domnívám, že kultura je vyloženež individuální kategorií. Je to ovšem oblast lidské odpovědnosti.

Logickým důsledkem Toynbeeho závěru je za prvé jeho odmítání jednoty a postupného vývoje světové kultury a za druhé zanedbávání materiální základny kultury. Když Toynbee popírá jednotu a postupný vývoj světové kultury, přehlíží, že „politický“, „náboženský“ či „technologický“ „způsob života“ nepředstavují nic jiného, než převažující rozvoj jednotlivých forem myšlení v jednotlivých stádiích společenského vývoje.

Universálnost materiální kultury všech plemen zeměkoule byla provázána neméně zjevnou universálností a určitou posloupností jí podmíněných výrobních vztahů a sociálních institucí, která byla tak přesvědčivě odhalena B. Engelsem v „*Původu rodiny, soukromého vlastnictví a státu*“, universálností postupných forem manželství, kterou objevil L. Morgan v „*Pravěké společnosti*“, universálností obyčejů a rysů kultury, kterou zaznamenal R. André v „*Etnografických paralelách a srovnáních*“, universálností náboženských představ a obřadů, která je vysvětlena v knize E. Tylora „*Primitive Culture*“, a konečně universálností mytologických a literárních námětů a obrazů u různých národů, na kterou upozornil J. Frazer ve „*Zlaté ratolesti*“, M. Eliade v „*Mýtu o věčném návratu*“.

Jako přesvědčivý příklad universálnosti cest rozvoje duchovní kultury může sloužit historie vzniku a rozvoje písemnictví u různých národů zeměkoule. V oblasti vědy je možné vyjmenovat příklady paralelního objevení periodicity zatmění slunce, měsíce a pěti planet, výpočet délky slunečního roku v Egyptě, Babylóně, v Číně a Mexiku, využití desetinné početní soustavy v Indii a v Peru, důkaz Pythagorovy věty v Řecku a Číně, řešení kvadratických rovnic a rovnic 3. stupně v Číně a Indii a mnohé další. Přestože rozvoj vědy, zejména matematiky, měl v různých otrokářských civilizacích některé zvláštnosti, například převážně geometrický způsob dokazování v Řecku a algebraický v Číně a Indii, její společné směřování se v základních rysech shodovalo.

Universálnost základních rysů duchovní kultury lidstva může být vysledována v historii antické filozofie v 6.-2. stol. př. n. l., kdy vznikají živelně dialektické a naivně materialistické systémy Thaletovy, Hérakleitovy a Démokritovy v Řecku, jsou vytvářeny encyklopedické systémy Aristotelovy, které měly ohromný vliv na následující rozvoj filozofie a vědy;

Při vzájemném srovnání jednotlivých procesů a nejdůležitější události ekonomického, sociálního a kulturního rozvoje různých zemí lze zjistit, že na obrovské rozloze kulturního prostoru Starého světa mají tyto procesy za prvé, universální charakter, za druhé, shoduje se jejich posloupnost, a konečně za třetí, počínaje polovinou druhého, a zvláště polovinou prvního

tisíciletí př. n. l., kdy došlo ke spojení oblastí těchto civilizací, stále více se tyto procesy začleňují přibližně do stejných chronologických mezí.

Toynbeeho koncepce společenského vývoje je důsledným odmítnutím jednoty světové kultury. „Mýtus o jednotě civilizace“, který se rozšířil mezi západoevropskými vědci, byl podle jeho názoru prizmatem jejich poznání promítnutým odrazem vítězného rozšíření západní civilizace od 16. století po celé zeměkouli, což je fakt, „výjimečný, přechodný a velice povrchní“. Dějiny různých civilizací, pokračuje Toynbee, nejsou spojeny v prostoru a v čase. Vyvrácení „fikcí“ jednoty světové kultury věnuje anglický historik dokonce zvláštní oddíl svého „*Studia dějin*“ a neustále se k němu ve svých dílech vrací. Životní houževnatost nesprávného pojmu „jednota historie“ je podle Toynbeeho zřejmě vysvětlována třemi hluboce zakořeněnými předsudky, spočívajícími v jeho základě: egocentrickou iluzí, tezí o „nezměnitelném Východu a nesprávném chápání vývoje jako přímočarého pohybu“(4). Nicméně všechny důvody, uváděné Toynbeem proti jednotě (*unity*) civilizace, jsou oprávněny jenom potud, pokud odmítají výjimečnost (*uniqueness*) západní civilizace. Uznání jednoty světové kultury není vůbec spojeno s uznáním výjimečné úlohy jakékoli země či národa při jejím vytváření a rozvoji; všechny národy světa přinesly svůj vklad do společné kultury lidstva.

Problém vzájemného obohacování, vzájemné výměny kulturních výsledků mezi různými národy se snaží Toynbee zaměnit problémem „střetání“ civilizací v prostoru. Různé prvky materiální a duchovní kultury jedné civilizace přitom disponují, jak poznamenává autor, stejným stupněm proniknutí do organismu jiné civilizace, „síla proniknutí pásu záření kultury je zpravidla nepřímou úměrnou kulturní hodnotě tohoto pásu“ (5). Toynbee uznává početní fakta přejímání jednotlivých kulturních výsledků, nicméně neustále zdůrazňuje, že může jít jen o věci nevelkého významu a jen potud, pokud hluboce nezasahují do vnitřního života civilizace a neovlivňují její specifickou „linii rozvoje“. Takto se pokouší Toynbee vyváznout z potíží; redukuje své civilizace na duchovní kulturu.

Vzájemná výměna kulturních vymožeností se dotýkala celého sociálně-ekonomického řádu jak v západní Evropě, tak i v ostatním světě. Takzvaná „evropská kultura“ je ve skutečnosti výsledkem činnosti všech národů světa.

Problém návaznosti ve vývoji světové kultury interpretuje Toynbee jako „střetnutí civilizací v čase“, analogicky jejich výše zkoumanému „střetnutí v prostoru“. Konstatuje určitou souvislost mezi civilizacemi jako čínskou, helénskou a západní, ale také pravoslavnou atd. a ohraničuje jejich vzájemné působení principem „výzev a odpovědí“ („*challenge and response*“) v soulase s nímž vystupuje kulturní dědictví předcházejících civilizací. Vývoj jednotlivých civilizací pak probíhá podle tvůrčího principu „vyzařování a napodobování“ („*radiation and imitate*“).

Toynbeeho „výzvy“ a „odpovědi“ mají dát uspokojivé vysvětlení společenského vývoje lidstva. Proto se lidstvo ukládá vždy jen takové úkoly, které může vyřešit, neboť při přesnějším zkoumání se vždy ukáže, že úkol sám vzniká tam, kde jsou materiální podmínky jeho řešení již dány nebo kde jsou alespoň v procesu vzniku.

Díky tomu, že podle stupně rozvoje společnosti má lidstvo možnost opřít se o všechno veliké kulturní dědictví minulosti a současně převzít výsledky stále širšího okruhu civilizovaných a vzájemně spojených národů, sám pokrok se v historii nepřetržitě urychluje. Rodové zřízení plně ovládlo zeměkouli po několik desítek tisíc let, otrokářské vztahy okolo čtyř tisíciletí, feudalismus trval méně než dvě tisíciletí a kapitalismus absolvoval cestu od svého vzniku po svou všeobecnou krizi celkem za několik století.

Progresivní rozvoj světové kultury souvisí s výměnou jedněch společenských formací jinými, historicky progresivnějšími. Ovšem tento univerzální a zákonitý proces se neuskutečňuje přímočaře; navíc se komplikuje nerovnoměrností v rozvoji jednotlivých zemí a národů. Jenom některé oblasti zeměkoule (Blízký Východ, země Středomoří, Indie, aj.) prošly otrokářskou a feudální formací a nyní žijí v podmínkách kapitalismu. Velká část lidstva (Germáni, Slované, Turci a Mongolové, Indiáni aj.) pod vlivem těch zemí, kde bylo vytvořeno progresivnější společ-

čenské zřízení, neprošla buď zčásti nebo úplně jednou či dokonce dvěma antagonistickými formacemi. V důsledku této nerovnoměrnosti existovalo současně na zeměkouli po vzniku prvních otrokářských států několik formací, což mohlo vést např. Toynbeeho k tomu, že staví do protikladu kulturu a způsob života jedněch oblastí s kulturou a způsobem života existujících v oblastech druhých. V důsledku téže nerovnoměrnosti se také nepřetržitě přemísťovalo ze země do země centrum světové kultury.

Toynbee však nepřijímá stanovisko starších koncepcí filosofie dějin, podle kterých vyspělost kultury souvisí s příznivými geografickými podmínkami. Přírodní je pro něj jen potencialitou, výzvou, vytváří síly, impulsy ke konfrontaci s přírodním. Musíme však konstatovat, že Toynbee nevyřešil jednoznačně problém fungování mechanismu velkých společenských systémů, rytmus dějinných změn. Nevyhnul se částečně spekulativnosti při koncipování schémat, do kterých zakomponoval bona fide historické fakty a souvislosti. Považuje se však za jednoho z nejvlivnějších představitelů filosofie dějin a kultury jako teoretické disciplíny našeho století.

Kultura lidské společnosti zahrnuje komplex právě těch civilizačních fenoménů, jejichž kumulativní a zároveň selektivní růst, jejichž vrstvení, kvalitativní a kvantitativní vývoj vyjadřuje vzestupný pohyb, vývoj lidstva a sebestoprodukcii člověka.

Kultura tedy chápaná jako proces přeměny člověka v subjekt historického pohybu nemůže být redukována na jednotlivé speciální aspekty jeho chování a společenské existence. Předpokládá, že člověk se stává celistvou osobností, a tudíž musí zahrnout všechny formy a všechny způsoby této existence. Kultura pak v tomto určení vystupuje jako substanciální, vnitřně nerozčleněný sociálně historický proud pohybu lidstva od nižších k vyšším existenčním formám, kde jediný příslib historického členění skýtá onen zmíněný dovětek o praktické činnosti lidí.

V tomto smyslu vystupuje kultura jako jedna z těch obecně historických abstrakcí, které platí pro všechny epochy. Kultura je zde pojmem, který má průchozí povahu a vyjadřuje fenomén penetrující všemi stádii společenského vývoje. Lidstvo prošlo ve svém vývoji řadou kulturních epoch, vzájemně výrazně odlišných, ba vnitřně se do jisté míry navzájem vylučujících. Každá kulturní epocha má svou dominantní ideu. Dominantní idea vévodí určité moralitě, vyjadřuje a určuje přístup sociálního celku a člověka jako příslušníka tohoto celku, ke světu, vyjadřuje a určuje převažující charakter lidské činnosti. Dominantní idea znamená, že typ racionality odpovídající epochy vytváří a zdůvodňuje takovou hierarchii hodnot, která orientuje sociální celek a lidskou činnost v tomto celku převažujícím směrem. Každou kulturní epochu vyznačuje tedy i určitý celek hodnot, který odpovídá konkrétnímu typu morality.

Je možné hovořit o jednotné kultuře evropské, máme-li na mysli především společný kořen antiky a křesťanství – kultuře zahrnující Západ i Východ. Je možné mluvit o dvou evropských kulturách – západní a východní – jestliže vedle těchto společných kořenů uvedeme i významný diferenciální znak, jímž je prezence popř. absence racionalizačního procesu, vyznačeného na západě renesancí, racionalistickou tradicí ve filosofii a dualismem moci politické a církevní – na východě pak naopak silnějším komponentou iracionální a césaropapistickým spojením moci politické a církevní.

Uvažujeme-li dnes o kultuře a o jejím stavu a výhledech, pak si klademe především tyto otázky:

- otázka identity, co je nám z kulturního bohatství evropského lidstva zvláště cenné, blízké, co má pro nás imperativ závaznosti, jemuž se snažíme podřídit své individuální zájmy.
- otázka transcendence obsahuje impuls, čím chceme být pod jakým zorným úhlem chceme aktivně utvářet svou budoucnost, jakou roli v Evropě, ve světě chceme převzít či vytvořit.

- otázka potence, která řeší smysl čeho jsme schopni, v čem je naše síla, čeho se nám nedostává.

Střední Evropu jako oblast prostoupenou společným duchem, některými společnými vlastnostmi, hodnotami a sklony, mající přes pluralitu národnostní jistou podobnost v myšlení, hodnocení, životním stylu a chování, objevují především umělci. Vědci jsou v tomto ohledu skoupější či přesněji – zdrženlivější.

Pozoruhodné je, že se o této společné fyziognomii začíná mluvit vlastně teprve tehdy, když společný politický rámec tohoto středoevropského založení se už rozpadl. Předtím se vnímaly citlivě spíše rozdíly mezi jednotlivými národy a národnostmi než regionální podobnosti či dokonce společné rysy. Tak např. ve třicátých letech líčí Rudolf Musil ve svém románu „Muž bez vlastností“ obraz středoevropské společnosti, která ve svém uvažování, ve svých pocitech, chování i institucích má cosi jedinečného.

O půl století později, v osmdesátých letech, se k charakteru společnosti tohoto prostoru obrací pozornost i jiných středoevropských umělců. Tak např. Milan Kundera na rozdíl od Musilova psychologického postřehu charakterizuje střední Evropu parametry především kulturními. „Střední Evropa není stát, je to kultura nebo osud“, říká v úvaze, která vyšla v roce 1984 v *The New York Review of Books* a řadě jiných časopisů. Kultura je mu výrazem nejvyšších hodnot, v nichž se evropské lidstvo definovalo a identifikovalo sebe jako evropské. Kunderovi střední Evropa přes svou politickou slabost byla velkým a možná nejvýznamnějším kulturním centrem, které dalo světu řadu významných děl a osobností v hudební scéně, literatuře i ve vědě. Silný podíl židovského génia se projevil jako hlavní kosmopolitní, integrující živel a tmel střední Evropy. A okolnost, že národy této oblasti nebyly dobyvateli, ale oběťmi, outsidersy, zklamanými dějinami, byla i zdrojem zvláštní moudrosti, nevážnosti ducha, který se posmívá velikosti i slávě.

Střední Evropu nelze tedy definovat ani určit politickými hranicemi, nýbrž všeobjímající společnou situací, která spojuje národy; je to oblast obývaná stejnou pamětí, týmiž problémy a konflikty, touž společnou tradicí.

Citovaní autoři poukazují především k společné atmosféře, k podobnému způsobu myšlení, jednání, hodnocení, k zvláštnímu citovému pozadí zážitků a významů, které společnost střední Evropy sblíží a dělají z ní svérázný fenomén na mapě Evropy.

Etnická struktura této oblasti je však tak pestrá a diferencovaná, že sama vytvoření nějakého integrovaného celku spíše bránila, než jej podporovala. Nacionalistické zbarvení středoevropských kultur bylo zdrojem napětí a averzí, které vytvoření nějakého společného vědomí, identity, trvale bránilo.

Jedinec si identitu sám nevolí. Většinou je mu dána dříve, než o tom je schopen sám uvažovat, společností, v níž žije, hodnotami, které v této společnosti dominují a výchovou mu byly učiněny drahými. I když nitro každého jednotlivce je polem, na němž se úsilí o vyhraněnou identitu promítá, je to často spíše politická moc, která má na obsah a zaměření této identity větší vliv než on sám. Naproti tomu identita, kterou přináší nacionalismus, se naopak rodí z ideologického vzdoru nepřátelské moci politické – ať vnější či vnitřní. Jsou tu ovšem i civilizační změny, které vystavují celou společnost nátlaku. Racionalismus osvícenství navazující na některé prvky renesance přináší nejen nové společenské filosofie, které mají vliv na uspořádání nových vládních struktur ve společnosti, ale i rozmach vědeckého experimentu a technické vynalézavosti, které vyúsťují v tzv. moderní společnost s vysokým stupněm techniky, výroby a konumu, vyšší mírou služeb a informací, než měla společnost kdykoliv předtím.

Je-li tedy identita společnosti určitého prostoru podmíněna faktory politickými, převládajícími ideologiemi, stupněm civilizačního i sociálního vývoje, je-li zakotvena nejen v psychologické, ale také v určité společenské struktuře, pak je jistě oprávněné položit otázku, co se stane s identitou, jestliže se tato struktura rozpadne či její kvalita promění?

Identita je výsledkem procesu, jímž se jednotlivec ztotožňuje se skupinou přijetím jejího kulturně-hodnotového a dorozumivacího systému, symbolů, historie, vztahů k přírodnímu

prostředí a kultury. Je to vědomí přináležet ke kolektivu a jeho osudu, k jeho pojetí cti, pravdy, krásy a dobra, vědomí či aspoň pocit solidární odpovědnosti za minulost, práci a činy. Politicky, světonázorově i sociálně heterogenní struktura např. Charty 77, polské Solidarnosci aj. usilujících o obranu a životnost společných hodnot (alespoň v jejich počátku) a vytvoření společných postojů, je takovým fenoménem. Tato struktura naznačuje, že ze společného pocitu ohrožení a společných zkušeností je možno dopracovat se vědomí společných hodnot, jichž není možno se vzdát. Že je možno překročit bariéry nacionálních zájmů a averzí a dobrat se opět společné identity civilizační. Nikoli jen středoevropské, ale evropské vůbec.

Střední Evropa, tak jak jsme ji vymezili předchozím textem, je dnes věcí skutečnosti a činů, které směřují k jednotnému cíli - uskutečnění vize jednotné Evropy, pod společným jmenovatelem - Evropská unie (EU).

Teprve pod tlakem vnějších okolností se společenské struktury a postoje uvedených národních celků natolik sblíží, že lze mluvit – po mém soudu poprvé v dějinách – o tendenci ke zvláštní civilizační identitě jejich geografického prostoru. Poněvadž jsem však přesvědčen, že toto slovo může mít svůj hlubší, jasně vymezený smysl (ne zavádějící mediální význam) a že jeho použití pro danou oblast může být vhodné, budu ho zde používat, napřed se pokusím o vymezení toho, co tímto slovem rozumím.

Civilizaci chápu jako takové společenské seskupení, které se vyznačuje společným světovým názorem a jeho institucionálními a symbolickými deriváty. Světový názor implikuje příslušnou etiku, která se pak stává východiskem právního řádu a zvykových norem společenského soužití.

To, čemu se teď říká politická kultura, tj. souhrn postojů a vztahů k veřejnému životu a forma účasti na něm, je něčím, co začalo naše národy sblížovat až v nejnovější době. I tak jsou zde však významné rozdíly, které jen zčásti souvisejí s rozdíly v sociální struktuře. Podstatnou měrou zde hraje roli dějinná skutečnost, která vtiskuje osobitý ráz společným sklonům, typickým reakcím na dané podněty a vůbec všemu tomu, co zpravidla nazýváme národní mentalitou či národním charakterem. Národní mentalita je poměrně stabilní složkou v životě národů; není však něčím neměnným. V dlouhodobé perspektivě, a to zejména v důsledku prudkých otřesů, ať politických, kulturních či hospodářských může dojít k podstatným změnám.

Působnost těchto faktorů je dlouhodobá, a to i v sociálně-politických poměrech, které nejsou příznivé těmto faktorům anebo je dokonce potlačují. Zejména myšlenky, tradice a postoje spojené s univerzálními hodnotami, jako je svoboda, demokracie apod., vykazují schopnost přetrvat i v nejněsvobodnějších dobách. Jejich znovuobjevování, jejich renesance, však předpokládá, že je daná společnost v minulosti prožila nebo získala o jejich existenci významné informace. Tak mohou vstupovat do jejího referenčního a motivačního rámce jako podněty pro kultivaci aktuálního jednání. V oblasti politiky mohou podporovat úsilí o toleranci, humanitu a vytvářet hráz proti dogmatismu, totalitarismu a nesnášenlivosti. Vývoj české politické kultury v 60. a 70. letech je výpovědí o znovuobjevování demokratických hodnot a o nastolování poměrů antidemokratismu, které nevedly k negaci přesahového efektu kulturních faktorů, jakkoliv masivně o to tzv. normalizační elita moci usilovala.

V šedesátých letech se výrazně prosadil vliv přesahového efektu působení demokratických hodnot v naší společnosti. Jakkoliv po roce 1948 došlo k potlačení řady demokratických rysů české společnosti (zavedení cenzury, manipulace voleb, monopol vlády jedné politické strany, kádrová politika založená askriptivně, nikoliv na výkonu a kvalifikaci atd.), ideje demokracie, svobody a humanity z vědomí české společnosti nebylo možno eliminovat. Nepotlačila je ani velmocensky prosazovaná sovětizace české společnosti.

Takto transformující se česká politická kultura získává podobu jakéhosi ilegálního vědomí, o němž všichni mají značnou povědomost, které je zároveň v různých slovních náznamech formou dorozumívání a ovšem také ochranou před persekucí. S otázkou životního stylu úzce souvisí situace v rodině a demografická vitalita.

Setkáváme se často s někdy poněkud hořkými úvahami, podle nichž Češi v příštích několika letech či desetiletích ztratí svoji národní nezávislost, která bude obětována myšlence

sjednocené Evropy. V této úvaze se nechci zabývat tím, zda je skutečně přínosem přetavovat onu původní národně-kulturní rozmanitost a různorodost na jednotnou normalizovanou a standardizovanou Evropu, zda se nyní Evropa potřebuje nutně politicky sjednotit, aby přežila, když nesjednocená úspěšně přežila minulé tisíciletí, zda není odvolávání se na jednotu pouze jakýmsi abstraktním rádobý morálním zaklínadlem a domnělým všelékem.

Dějiny nám leacos objasní. Sjednocovací tendence v Evropě nejsou novým fenoménem. Pokud jde o současné okolnosti evropské sjednocovací tendence, vycházejí ze situace v období po 2. světové válce. Po vítězství nad nacionálněsocialistickým Německem v roce 1945 přestala být (západní) Evropa centrem světové politiky. To se přesunulo jednak za moře do USA, jednak poněkud na východ, do Moskvy. V období boje dvou světových velmocí - USA a SSSR - hrála pak (západní) Evropa druhé housle. Východní část Evropy se vesměs stala součástí východního bloku, kde byla zcela podrobena vůli zaostalého, totalitního bolševického Ruska, země na okraji evropské civilizace, která v minulosti kráčela jinou cestou než národy západního kulturního okruhu. Tradiční velmocenské cíle se zde spojily s ideologií, která považovala ovládnutí světa za samozřejmost a dějinnou nevyhnutelnost. Zkušenosti Maďarska, Polska, Československa a Afghánistánu z té doby ukazovaly, k čemu mohlo případně dojít i v západní Evropě, zvláště pokud by zůstala nepřipravena a rozdrobena. Možnost stát se komunisty plně ovládanou "lidovou demokracií" pod nadvládou SSSR, tak jak tomu bylo v případě Československa, Polska nebo Maďarska, byla pro Západoevropany pochopitelně nepřijatelná a totéž platilo i o případné mírnější formě závislosti představované tzv. "finlandizací", kdy by Sověti byli ochotni trpět v jednotlivých zemích západní Evropy podle vlastního uvážení demokratické zřízení, ponechali by si však kontrolu nad mezinárodními vztahy a podle okolností i vnitropolitickým vývojem jednotlivých zemí. Americké spojení pak pro Evropany nepředstavovalo stoprocentní záruku bezpečnosti, neboť si nebyli jisti, zda tradičně izolacionistické a pacifistické USA zůstanou svým závazkům vůči Evropě věrni za všech okolností. Na druhé straně pak vedlo u Evropanů ke vzniku pocitů závislosti a méněcennosti, a to především tehdy, když politická a zvláště vojenská závislost začala být navíc spojována s vědomím hospodářské a kulturní druhořadosti jednotlivých evropských národních států, často předních světových mocností předchozího období.

Tento stav vedl k překonání rozporů mezi tradičními evropskými velmocemi, zvláště mezi Francií a Německem. Evropa sjednocená hospodářsky a politicky na způsob států USA se měla a má stát rovnocenným soupeřem oběma hlavním světovým mocnostem. Jednotlivé členské státy, které se podílely na procesu evropské integrace, pak pro ni měly ještě některé své zvláštní důvody. Mezinárodněpoliticky po válce nerovnoprávné a ne zcela svrchované (západní) Německo se touto cestou dostávalo z politické izolace a zároveň se postupně znovu etablovalo jako mocenský faktor ve světové politice. Jihoevropské země pak integraci často spojovaly s hospodářskou pomocí, s možností vyvážit své nezaměstnané do vyspělejších zemí Západní Evropy, hlavně do Německa a Francie. Řecko též očekávalo případnou vojenskou, politickou a morální podporu ve svém sporu se sousedním Tureckem hlavně v souvislosti s kyperskou krizí atp. USA pak proces sjednocování přes jeho citelný protiamerický podtón uvítaly, očekávající od něj hlavně snížení nákladů na společnou obranu.

To, že tento vývoj nenastal, má zajisté své příčiny. Je to dáváno do souvislosti s obavami z nekonečných mocenských zápasů, kterými se vyznačovaly dějiny Evropy po staletí, a bezesporu to souvisí též se setrvačností v myšlení politiků neschopných a neochotných pozměnit své dlouhodobé politické programy. To platilo v první řadě o bývalém konzervativním německém spolkovém kancléři Helmutu Kohlovi. Tento muž se úspěšně prosadil jako "kancléř sjednotitel" Německa a snil o tom stanout jednoho dne i na čele sjednocené Evropy. Tohoto cíle se nevzdal ani tehdy, když výzkumy veřejného mínění signalizovaly (např. v případě jednotné měny) obecný nesouhlas s touto jeho politikou, což se mu i nakonec stalo mimo jiné osudným. Jeho nástupce sociální demokrat Gerhard Schröder dal oproti němu při nástupu do úřadu jednoznačně najevo, že se chce přednostně věnovat domácím problémům. Se silnou

setrvačností myšlení se setkáváme i u početných představitelů západní vesměs svým zaměřením neomarxistické “nové levice”. Tento směr, který se prosadil zvláště v řadách studentstva šedesátých let minulého století, nyní zásobuje levicové strany špičkovými politiky nenávidícími v hloubi duše liberální ekonomiku (kterou ovšem nyní obvykle rozumně akceptují) stejně jako myšlenku národa, kterou často jednostranně schematicky spojují s hrůzami německého nacionálního socialismu (jako např. němečtí zelení ji ale vesměs do jisté míry uznávají také).

Každopádně se v poslední instanci prosadí ta míra evropské jednoty, která je v daném případě aktuální, nutná a pokud možno všestranně výhodná. Asi těžko bude obsahovat bourání tradičních evropských národních společenstev, s nimiž jsou pevně citově spjaty široké vrstvy obyvatelstva, v zájmu jakési umanuté jednoty podle představ zapřísáhlých kosmopolitů. Společné zájmy lze vidět především v oblasti obchodu. Uspokojuje je celní unie. Dále je lze vidět v mimoevropských oblastech, vůči nimž je nejlepší volit společný, koordinovaný postup. Záruku zde ovšem představuje širší vojensko-politická aliance NATO, novodobá obdoba někdejší Svaté aliance, zapřažená ovšem do služeb demokracie. Pokud jde o většinu dalších problémů, které je třeba řešit na nadnárodní úrovni, ať už se jedná o otázky světového hospodářství, kultury a osvěty, či životního prostředí, vyvstává mnohdy otázka, zda plánovaná Evropská unie je pro ně tou optimální rovinou řešení, či zda dokonce jednostranná přílišná upjatost na Evropu nebrání jejich optimálnímu řešení za situace, kdy máme k tomuto účelu k dispozici světovou organizaci OSN.

Bud', jak bud', Evropa dospěla jen do bodu sjednocení, při kterém si jednotlivé státy zachovávají státní subjektivitu (ne v plné míře) překračovanou pouze ideou jednotné evropské měny a jednotného evropského občanství vedle občanství domovského státu. Dosažení a překonání těchto mezníků není zatím v dohledu a je možno o něm za změněné situace ve světové politice pochybovat.

Pokud jde o Čechy, je jejich mezinárodněpolitická orientace bez ohledu na proces evropského sjednocování dána jejich zeměpisnou polohou v prostoru mezi Německem a Ruskem. Případné opětovné sblížení s někdejší poručnickou zemí Ruskem ponese s sebou stále ještě nepříjemnou představu nechtěného dovozu nějaké podoby politického barbarství z Východu. Přestože Rusko dělá kroky na cestě k demokracii západního typu, o jeho politické stabilitě je možno stále ještě pochybovat. Německo je pro nás kulturně bezesporu tradičně velice blízká, pokročilejší země, v mnohém směru vzor hodný napodobování. Na druhé straně zde jsou nepříjemné historické zkušenosti a nedořešené problémy z minulosti, zvláště pak otázka sudetských Němců, a obavy z přílišného německého vlivu a i z případných pokusů o dělení sfér vlivu mezi Ruskem a Německem v prostoru východní střední Evropy (tzv. Mezevropy) a Pobaltí, které za daného stavu nejsou sice pravděpodobné, nelze je však do budoucna jednoznačně vyloučit. Tyto faktory si ovšem budou nadále vynucovat hledání opory v ostatním světě a tady bezesporu poslouží anglosaské země. Svět anglosaských zemí zahrnující především USA (v první řadě) a Velkou Británii, který nepředstavuje bezprostředního souseda ČR, dokázal zachovat v mocensko-politických bojích minulého století jednotu a rozhodující měrou se podílel na vítězství v 1. a 2. světové válce a úspěšně přečkal i “studenu válku” s východním blokem.

Na předcházejících stránkách jsem se pokusil charakterizovat současnou situaci států, které se zanedlouho stanou součástí jednotné Evropy. Na jedné straně patřily tyto národy výlučně k evropskému Západu, nyní k němu patří především svým smýšlením a životními postoji, institučně s mění i jejich zeměpisný prostor. Na druhé straně je vědomí, že každý národ sám o sobě nemá šance a že tedy jejich vzájemné sblížení je nezbytným předpokladem účinnější obrany vlastních zájmů. Vraťme se i k otázce, co pokládáme za cíl našeho sblížení? O tom, co má následovat, budou už názory rozdílné, a to nejen s ohledem na vnitřní uspořádání v jednotlivých zemích, nýbrž i s ohledem na rozsah nadnárodního hospodářství.

Vytvoření společného kulturního ohniska je cíl, který je v našich silách.

Shrnutí

Kultura je živá, pokud je živé vědomí odpovědnosti za ni – a to se právě v důsledku tragických událostí posledního období značně prohloubilo. První krok k tomu, aby se náš interní dialog dostal z etnocentrického uzavření k otevřenějším horizontům evropským a světovým je fakt, že je třeba vyřešit odpovědí otázku, jaké je dnešní postavení naší kultury a společnosti v evropském světě, a jaké vyhlídky se nabízejí do možných scénářů budoucnosti. Neboť i dnes platí známá deviza Masarykova – a platí dnes ještě víc, než na přelomu minulého století – že naše otázka musí být otázkou světovou, jinak hrozí nebezpečí, že nebude pro svět otázkou vůbec. Pod pojmem úděl chápu to, co nám bylo okolnostmi uděleno. Na rozdíl od širšího pojmu civilizace, který zahrnuje obvykle i technicko – materiální, sociálně – organizační a hospodářskou, popř. i politickou komponentu, rozumíme kulturou spíše to hodnotové vyznání proklamované tvorbou uměleckou, reflexí myšlenkovou a mravní závazností vůči společně sdíleným hodnotám. Kultura je tak – ve svém duchovním i materiálním významu – duší společnosti, daností, do které se rodíme, kterou výchovou a soužitím od společnosti přijímáme – a to dříve, než jsme sami schopni posoudit její kvalitu. V tomto smyslu se stává kultura obecnou predispozicí, na níž se postupně realizuje proces individualizace. Postmoderní způsob městského života, kultury a architektury je v globalizujících se městech charakterizován prolínáním místních a nadnárodních vlivů, které vyplývají z ekonomické a kulturní internacionalizace.

Summary

The culture is alive as long as the awareness of responsibility for it is alive itself. Therefore the recent tragic events have emphasized the awareness of responsibility for culture. The first step to get our internal dialogue out of ethnocentric reserve and open it to European and world horizons means to answer the question what is the current state of our culture and society in Europe and what future outlook we have. T. G. Masaryk's idea has still its effect and it is much more valid than it used to be at the end of the 20th century – our question must be the same as the world question otherwise there is a danger that our question will not be any question for the world any more. The term “lot” I consider as something that we have been given by circumstances. Unlike the term “civilization” that is rather broad and usually involves technical-material, social-organizational and economic or political side the term “culture” is understood as a declaration of value expressed with art, the reflexion of ideas or moral obligatory character of the shared values. The culture is in its spiritual and material meaning the body and soul of society, the place where we are born, the thing we receive with the upbringing and the life together earlier than we are able to assume its quality. In this point the culture becomes the universal predisposition to the following process of individualization. The post-modern way of living as well as culture and architecture in large cities are characterized by the fusion of local and supranational effects that result from economic and cultural internationalization.

Citovaná literatura:

1. Šmajš, J., Krob, J.: *Evoluční ontologie*. Brno, Masarykova univerzita 2003, s. 15, 264.
2. Toynbee, A. J.: *A Study of History*. Abridgement of volume I - IV by D. C. Somervell. New York - London 1947, s. 24.
3. Tamtéž, s. 24 –26
4. Tamtéž, s. 157.
5. Toynbee, A. J.: *The World and the West*. London 1954, s. 68. Viz také *A Study of History*. Sv. 5, s. 201, sv. 7, s. 520.

Použitá literatura:

1. Patočka, J.: *Kacířské eseje o filosofii dějin*. Praha, Academia, 1990.
2. Danto, A. C.: *Analytical Philosophy of history*. Cambridge, University Press, 1965.
3. Somervell, D. C.: *A Study of History. Abridgment of volumes 1- 4*. New York, London, Oxford University Press, 2- nd edition 1974.
4. Walsh, W. H.: *Philosophy of History*. New York, Uni-Press, Image, 1960.
5. Soukup, V.: *Dějiny sociální a kulturní antropologie*. Praha, UK, 1994.
6. Teilhard de Chardin, P.: *Místo člověka v přírodě*. Praha, Svoboda – Libertas 1993.
7. Krejčí, J.: *Civilization and Religion*. In: *Religion*, č. 3, 1982, Oxford University Press, str.17.
8. Aron, R.: *The Opium of the Intellectuals*. New York 1962, str. 124-8.
9. Hrubý, K.: *Instituční předpoklady integrace střední Evropy*. Proměny 1985, č. 1, str. 18.
10. Barša, P., Strmiska, M.: *Národní stát a etnický konflikt*. Brno 1999.
11. Barša, P.: *Politická teorie multikulturalismu*. Brno 1999.
12. Sapík, M., Murad, S.(ed.): *Evropská dimenze výchovy k občanství*. České Budějovice 2002.
13. Sorokin, P. A.: *Social and Cultural Dynamics*. IV, New York, Bedminstr 1962, str. 425 – 426.
14. Featherstone, M. *Global and local cultures*. In: Bird, J., Curtis, B., Putnam, T., Robertson, G., Tickner, L., eds, *Happing the Futures: Local Cultures, Global Change*. London: Routledge 1993, str. 169-187.
15. Gaffikin, F., Warf, B.: *Urban policy and the post-Keynesian state in the United Kingdom and the United States*. International Journal of Urban and Regional Research, 1993, ročník 17, číslo 1, str. 67-83.
16. Giddens, A.: *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity Press 1984, 402 str.
17. Giddens, A.: *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press 1990, 186 str.

Kontakt

PhDr. Miroslav Sapík Ph.D.
Katedra společenských věd
Pedagogická fakulta JU v Českých Budějovicích
Jeronýmova 10
371 15 České Budějovice
Česká republika
e-mail: sapik@pf.jcu.cz

Úvod

Proces globalizácie sa často spája s vytváraním jednotného podnikateľského prostredia, pri ktorom dochádza k formovaniu nových obchodných zoskupení, ale aj k posilňovaniu už existujúcich. Typickým príkladom globalizácie ekonomiky je zoskupenie štátov v Európskej únii.

Globalizácia ekonomiky priniesla so sebou nárast cezhraničných kapitálových pohybov v podobe zahraničných kapitálových investícií a činností zahraničných podnikov zoskupujúcich sa do nadnárodných spoločností.

S uvoľnením režimov kapitálových pohybov ako aj pracovnej sily dochádza k zvýšeniu tlaku na nárast objemu bežných cezhraničných operácií, služieb – a súčasne k čoraz väčšiemu riziku vyhýbania sa a obchádzania daňovej povinnosti ekonomickými subjektmi.

V členských štátoch Európskej únie sa preto dostáva do popredia otázka medzinárodnej pomoci a spolupráce štátov v daňovej oblasti. Ochrana príjmov štátneho rozpočtu príslušnej krajiny plynúcich z daní si vyžaduje intenzívnu a efektívnu spoluprácu štátov Európskej únie v oblasti výmeny daňových informácií s cieľom minimalizovať daňové úniky a vyhýbať sa plateniu daní.

Medzinárodná pomoc a spolupráca pri výmene informácií medzi štátmi Európskej únie sa uskutočňuje medzi príslušným orgánom zmluvného štátu (príslušným orgánom v SR je Ministerstvo financií SR alebo ním poverený daňový, resp. colný úrad) a príslušným orgánom, resp. úradom iného zmluvného štátu.

Spolupráca kompetentných orgánov členských štátov Európskej únie je založená najmä na takých formách spolupráce, ktoré sa týkajú výmeny informácií na požiadanie, spontánnej výmeny informácií a pravidelnej výmeny informácií.

1. Medzinárodná výmena daňových informácií

Základný právny rámec výmeny informácií predstavujú platné medzinárodné dokumenty – bilaterálne medzinárodné zmluvy o zamedzení dvojitého zdanenia a pracovné dohody k týmto zmluvám. V zmluvách o zamedzení dvojitého zdanenia sú špecifikované oblasti a spôsoby zdaňovania príjmov, ktoré daňové subjekty získavajú na území iných štátov. Zmluvy stanovujú, do akej miery môže každá z oboch zmluvných strán podrobiť zdaneniu príjmy a kapitál a akým spôsobom možno odstrániť medzinárodné dvojité zdanenie. Ide o akýsi „legálny“ spôsob optimalizácie daňovej povinnosti subjektov. V zmluvách o zamedzení dvojitého zdanenia môže byť ustanovená široká výmena informácií. Navyše legislatíva v každom zmluvnom štáte Európskej únie musí transponovať do svojich právnych predpisov právne akty Európskych spoločenstiev a Európskej únie, ktoré upravujú príslušnú oblasť spolupráce pri výmene daňových informácií³⁴.

V rámci medzinárodnej výmeny môžu byť získané informácie použité len na účely vymedzené zmluvou o zamedzení dvojitého zdanenia, teda len na daňové účely, resp. na účely týkajúce sa príslušnej dane. Z uvedeného vyplýva, že k výmene informácií nemôže dôjsť vtedy,

---

³⁴ Napríklad smernica Rady č. 2003/93/ES zo 7. októbra 2003 sa týka vzájomnej pomoci kompetentných orgánov členských štátov v oblasti priamych a nepriamych daní, smernica Rady č. 79/1070/EHS zo 6. decembra 1979 sa týka vzájomnej spolupráce kompetentných orgánov členských krajín pri výmene informácií v oblasti priamych daní, smernica Rady č. 95/46/ES vymedzuje formy spracovania a výmeny osobných údajov, prístup k osobným údajom, zásady ochrany základných práv jednotlivcov v oblastiach ekonomickej a sociálnej aktivity vyplývajúcej z aproximácie vnútroštátnych predpisov a pod.

keď by mali byť získané informácie použité na nedaňové účely (napríklad na účely súdneho konania o výživnom), resp. na iné účely ako sú tie, na ktoré boli obstarané (informácie získané na účely dane z pridanej hodnoty nemôžu byť použité pre účely dane z príjmov a pod.).

Na informáciu, ktorú získa príslušný orgán (resp. úrad) zmluvného štátu od príslušného úradu iného zmluvného štátu, sa vzťahuje zákon o ochrane osobných údajov³⁵. Táto informácia môže byť sprístupnená len vymedzeným subjektom – teda zamestnancom príslušného úradu členského štátu, resp. tomu správcovi dane, ktorý sa priamo zúčastňuje správy dane, na ktorú sa poskytnutá informácia vzťahuje alebo orgánom činným v trestnom konaní.

Niektoré členské štáty upravujú legislatívny postup poskytovania informácií príslušnému orgánu aj v tom prípade, keď tento orgán pokladá informáciu získanú od príslušného úradu, resp. orgánu zmluvného štátu za užitočnú aj pre príslušný úrad ďalšieho zmluvného štátu. Na prenos takejto informácie musí však dať súhlas príslušný úrad, ktorý túto informáciu o daňovom subjekte poskytol.

Priama medzinárodná spolupráca členských štátov v oblasti výmeny daňových informácií môže byť ešte účinnejšia, keď príslušný orgán členského štátu (ministerstvo, daňový, resp. finančný úrad a pod.) umožní prítomnosť zamestnanca daňovej správy iného členského štátu na svojom území. Uvedeným postupom môže zamestnanec niektoré kroky správcu, resp. informácie o daňovom subjekte upresniť, resp. objasniť v širších súvislostiach a prispieť tak k objektívnejšiemu posúdeniu prípadu.

1.1 Výmena informácií na požiadanie

Najčastejšie používanou formou výmeny medzinárodných informácií, ktoré súvisia s konkrétnym daňovým prípadom, je výmena informácií na základe žiadosti niektorej zo zainteresovaných strán. K takejto situácii môže dôjsť najmä vtedy, keď správca dane jedného zmluvného štátu vyčerpal všetky možnosti a prostriedky na získanie informácií o daňovom subjekte na svojom daňovom území, a preto požiadava o poskytnutie ďalších informácií o daňovom subjekte daňový orgán druhého zmluvného štátu.

V niektorých prípadoch však príslušný orgán zmluvného štátu môže odmietnuť poskytovanie informácií inému orgánu zmluvného štátu. K takejto situácii dôjde napríklad vtedy, keď osobitný zákon alebo iná právna norma zmluvného štátu obsahuje prísnejšie podmienky na zachovanie daňového tajomstva ako sú podmienky v tom zmluvnom štáte, ktorého príslušný úrad informácie požaduje. K poskytnutiu informácie medzi členskými štátmi nedôjde ani vtedy, keď jej zverejnenie je v rozpore so záujmom jedného z členských štátov, resp. ak poskytnutím informácie od príslušného úradu zmluvného štátu nie je zabezpečená vzájomnosť.

1.2 Spontánna výmena informácií

K významnej forme medzinárodnej výmeny informácií patrí určite ich spontánna výmena v rámci správy daní jednotlivých zmluvných štátov. Práve pri daňovej kontrole môže príslušný správca dane v jednom zmluvnom štáte zistiť relevantné informácie, o ktorých predpokladá, že môžu byť použité v inom zmluvnom štáte. Uvedené informácie zašle z vlastného podnetu – spontánne, bez predchádzajúcej žiadosti niektorého z členských štátov. Treba konštatovať, že účinnosť takýchto informácií, resp. zistení je veľmi vysoká. Ide o poskytnutie informácií na konkrétny daňový prípad z množstva možností. Úspešnosť odhalenia prípadných daňových únikov vo veľkej miere závisí tiež od schopnosti a odbornej erudovanosti zamestnancov správcu dane jedného zmluvného štátu, ako aj od posúdenia informácie o daňovom subjekte počas daňovej kontroly.

---

³⁵ Zákon číslo 52/1998 Z.z. o ochrane osobných údajov v informačných systémoch

Poskytovateľ informácií (príslušný správca dane) nie je oprávnený realizovať výmenu informácií priamo. Preto správca dane predkladá informácie o daňovom subjekte z vlastného podnetu príslušnému najbližšie nadriadenému orgánu (v SR je príjemcom týchto informácií Daňové riaditeľstvo - odbor medzinárodných daňových vzťahov).

Poskytovateľ informácií v SR oznamuje skutočnosti na tlačivách, ktoré vydalo Daňové riaditeľstvo SR. Treba však poznamenať, že ešte pred vyhotovením oznámenia by mal zamestnanec daňového úradu konzultovať prípad s kontaktnou osobou na Daňovom riaditeľstve SR, ktorá má výmenu informácií realizovať. Spoločne by mali posúdiť všeobecné podmienky a princípy výmeny informácií tak, aby zamedzili možným obmedzeniam výmeny informácií medzi zmluvnými štátmi, posúdia tak možnosti a rozsah výmeny informácií o daňových subjektoch dohodnutých v zmluve o zamedzení dvojitého zdanenia medzi príslušnými zmluvnými stranami.

Po zvážení uvedených skutočností poskytovateľ informácií vypracuje podrobné písomné oznámenie, obsahujúce okrem identifikačných údajov o daňovom subjekte aj podrobný dôkazový materiál. Príslušný odbor Daňového riaditeľstva SR potom ešte posúdi, či oznámenie je v súlade so všeobecnými podmienkami a zásadami pre výmenu informácií, prípadne oznámenie vráti na jeho dopracovanie.

Poskytovateľ informácie môže prostredníctvom príslušného odboru Daňového riaditeľstva SR žiadať spätnú väzbu použitia poskytnutých informácií orgánom druhého zmluvného štátu.

Podobná metodika spontánnej výmeny informácií sa uplatňuje v každom členskom štáte Európskej únie.

Spontánne poskytnutie informácií sa môže týkať najmä skúmania, resp. preverovania platieb subjektu z jedného zmluvného štátu, u ktorého je podozrenie, že ich nepriznal alebo neprizná v druhom zmluvnom štáte. Ide napríklad o príjmy, ktoré subjekt mohol získať za rôzne služby, projekty, ďalej provízie, odmeny športovcov, umelcov, zamestnancov a pod. Poskytnuté informácie sa môžu týkať tiež preskúmania platieb alebo transakcií, ktoré boli realizované prostredníctvom tretieho štátu s cieľom minimalizovať daňovú povinnosť, resp. daňového úniku, ďalej preverovania obchodov, ktorých účastníkmi sú rezidenti druhých štátov, určenia cien v rámci transferového oceňovania atď.

Je zrejme, že takúto spontánnu výmenu informácií môže daňový subjekt vnímať negatívne. Snahou niektorých subjektov je práve zamlčanie príjmov získaných v zahraničí, ďalšie subjekty zase využívajú iné formy „optimalizácie“ svojich príjmov prostredníctvom jurisdikcie offshore centier. Pokiaľ však zamestnanec daňového úradu svojimi skúsenosťami a znalosťami vie odhadnúť veľký daňový únik, má možnosť použiť na jeho odhalenie administratívny prostriedok – medzinárodnú výmenu daňových informácií a tak prispieť k zvýšeniu príjmu štátneho rozpočtu Slovenskej republiky.

1.3 Pravidelná výmena informácií

V rámci medzinárodnej pomoci a spolupráce sa môže príslušný orgán zmluvného štátu s príslušným úradom iného zmluvného štátu dohodnúť na pravidelnej výmene informácií bez ich predchádzajúceho požiadania a pri zachovaní vzájomnosti. Môže ísť o pravidelnú výmenu informácií vzťahujúcich sa na jednotlivé prípady alebo skupinu jednotlivých prípadov.

Medzi príslušnými úradmi rôznych členských štátov môže byť tiež uzavretá dvojstranná dohoda o pravidelnom vzájomnom poskytovaní informácií týkajúcich sa noviel daňových zákonov, stavu implementácie smerníc Európskej únie do legislatívy príslušného členského štátu a pod.

1.3.1 Súhrnný výkaz a výmena informácií v oblasti štatistiky zahraničného obchodu

Za určitú formu pravidelnej výmeny (v niektorých prípadoch môže ísť aj o spontánnu výmenu) daňových informácií môžeme považovať vyhotovovanie súhrnného výkazu³⁶. Tento výkaz predkladá platiteľ dane z pridanej hodnoty, ktorý

- uskutoční dodanie tovaru do iného členského štátu oslobodené od dane osobe identifikovanej pre daň z pridanej hodnoty v inom členskom štáte Európskej únie,
- je prvým dodávateľom alebo prvým odberateľom pri trojstrannom obchode,
- premiestni tovar do iného členského štátu Európskej únie na účely svojho podnikania.

Platiteľ dane podáva súhrnný výkaz svojmu správcovi dane za obdobie kalendárneho štvrťroka (v SR najneskôr do 25 dní po jeho skončení). Lehota na podanie súhrnného výkazu je rovnaká pre platiteľa dane tak s mesačným, ako aj štvrťročným zdaňovacím obdobím. Údaje uvedené vo výkaze sa však netýkajú dodania tovaru za protihodnotu, ktoré realizuje platiteľ dane z pridanej hodnoty v tuzemsku.

Údaje zo štvrťročných súhrnných hlásení, ktoré dodávajú jednotliví platitelia dane z pridanej hodnoty, odovzdá daňová správa príslušného členského štátu do európskej databázy súhrnných údajov (VIES), v ktorej sú zhromažďované obdobné informácie zo všetkých členských štátov Európskej únie.

Údaje v súhrnnom hlásení využívajú daňové úrady, resp. finančné úrady členských štátov na kontrolu, či nadobúdatelia tovaru, ktorí tovar z iného členského štátu nadobudli bez dane z pridanej hodnoty, uviedli tento tovar vo svojom daňovom priznaní a zdanili ho tuzemskou daňou. Na rozdiel od spontánnej výmeny, podnet na výmenu daňových informácií musí ísť od daňového subjektu – platiteľa, dodávateľa tovaru do iného členského štátu.

V súvislosti s podávaním súhrnného hlásenia treba uviesť, že daňové subjekty – platitelia dane z pridanej hodnoty, sa v Európskej únii identifikujú prostredníctvom daňového identifikačného čísla (DIČ) pre daň z pridanej hodnoty subjektu prideleného správcom, ktoré obsahu prefix označujúci štát, v ktorom bolo identifikačné číslo pre daň z pridanej hodnoty udelené, a určitý počet znakov - čísiel. Pridelené daňové identifikačné číslo je platiteľ dane povinný uvádzať na všetky vystavené doklady, teda nielen na uvedené súhrnné hlásenie. Vzhľadom na skutočnosť, že medzi členskými štátmi Európskej únie neexistujú colné hranice, nemožno pohyb tovaru medzi členskými štátmi kvalifikovať ako vývoz, resp. dovoz tovaru, nerealizujú sa hraničné kontroly a nevybavujú sa colné formality. Kontrola tovaru a jeho prepúšťanie do príslušného colného režimu sa však naďalej uskutočňuje v prípade dovozu (resp. vývozu) tovaru z tretích štátov, ktoré nie sú členmi Európskej únie.

V rámci členských štátov Európskej únie sa uplatňuje intrakomunitárne dodanie tovaru („vývoz tovaru“) a intrakomunitárne nadobudnutie tovaru („dovoz tovaru“) s novými pravidlami tak, že tovar nepodlieha kontrole na hranici členského štátu Európskej únie, nedochádza k vymeraniu cla, ani k vyrubeniu dane z pridanej hodnoty. Objem tovarov, ktorý je predmetom zdaniteľných obchodov, sa v Európskej únii stáva významným ukazovateľom štatistiky zahraničného obchodu ovplyvňujúcim obchodnú bilanciu štátu ako aj makroekonomické rozhodnutia vlády. Z tohto dôvodu je v každom členskom štáte zavedený systém štatistického zisťovania a hlásenia INTRASTAT, do ktorého spravodajská jednotka – platiteľ dane hlási objem odoslaného, resp. nadobudnutého tovaru v rámci intrakomunitárnych obchodov.

Systém hlásenia INTRASTAT slúži na sledovanie skutočne zrealizovaných tovarových tokov medzi členskými štátmi Európskej únie. Sledovaným obdobím pre spravodajskú jednotku je jeden mesiac. Daňový subjekt podáva hlásenie najneskôr do 15. dňa po skončení

³⁶ Pozri bližšie zákon NR SR č. 222/2004 Z.z. o dani z pridanej hodnoty

kalendárneho mesiaca, v ktorom bolo uskutočnené nadobudnutie tovaru z členského štátu, resp. dodanie tovaru do členského štátu Európskej únie. Spravodajská jednotka predkladá hlásenie INTRASTAT (v SR miestne príslušnej colnej správe), ktorá hlásenia od jednotlivých subjektov odovzdá na spracovanie štatistickému úradu.

Hlásenia o nadobudnutí alebo dodaní tovaru je povinná podať každá spravodajská jednotka, ktorá prekročila tzv. asimilačný prah. V súčasnosti je v SR výška tohto prahu určená hranicou 3 000 000 Sk pri nadobudnutí tovaru z členského štátu Európskej únie a 6 000 000 Sk pri dodaní tovaru do členského štátu.

Vedenie rôznych evidencií sa netýka len daňových subjektov, ale aj správcov daní³⁷. Tak napríklad pomerne rozsiahlu evidenciu vedie v každom členskom štáte správca spotrebných daní, ktorý je povinný viesť elektronickú databázu prevádzkovateľov daňových skladov, oprávnených príjemcov, daňových splnomocnencov, evidenciu užívateľských podnikov a pod. – podľa príslušných ustanovení zákona o spotrebnej dani z vína, z piva, z liehu, z tabakových výrobkov a z minerálneho oleja.

Správca dane vedie centrálnu elektronickú databázu daňových subjektov a na požiadanie poskytuje každej fyzickej osobe alebo právnickej osobe, ktorá v rámci Európskej únie obchoduje s tovarom podliehajúcim spotrebnej dani, splatnosť registrácie prevádzkovateľa daňových skladov, oprávnených príjemcov a umiestnenia daňových skladov. Správca dane je tak kontaktnou osobou na poskytovanie informácií oprávneným orgánom členských štátov Európskej únie. Poskytovanie informácií má veľký význam pre každého dodávateľa, najmä v prípade, keď odberateľ požaduje od dodávateľa daňovo zvýhodnený tovar.

Záver

Medzinárodná výmena daňových informácií sa uskutočňuje v súlade s Európskym právom (*acquis communautaires*), ktorý je spoločným fundamentom práv a povinností záväzným pre všetky členské štáty Európskej únie. Jej cieľom je jednak spolupracovať v boji proti daňovým únikom a vyhýbaniu sa daniam v členských štátoch, ako aj poskytovať na základe žiadosti ktoréhokoľvek členského štátu informácie o daňových subjektoch v inom členskom štáte Európskej únie. Mnohé z dokumentačných povinností, ktoré sa vzťahujú na daňový subjekt zvyšujú jeho administratívnu náročnosť. Zvýšené kvalifikačné a administratívne nároky sú kladené aj na príslušných správcov daní, a to najmä v oblasti nepriamych daní. Je to prirodzené, colné bariéry v rámci Európskej únie už neexistujú, dochádza k voľnému pohybu tovaru a k potrebe „daňového sledovania“ tovaru v každom členskom štáte Európskej únie.

Resumé

Najčastejšie používanou formou výmeny informácií, ktoré súvisia s určitým daňovým prípadom, je výmena informácií medzi kompetentnými orgánmi na základe žiadosti niektorej zo zainteresovaných strán. Avšak pri daňovej kontrole môže správca dane v jednom zmluvnom štáte zistiť relevantné informácie, o ktorých predpokladá, že môžu byť použité v inom zmluvnom štáte. Uvedené informácie o daňovom subjekte môže správca dane zaslať z vlastného podnetu – spontánne príslušnému odboru Daňového riaditeľstva SR. Spontánne poskytovanie informácií sa môže týkať príjmov daňového subjektu, ktoré získal v inom členskom štáte za predpokladu, že tieto príjmy nepriznal, resp. neprizná. Výmena daňových informácií by mala slúžiť eliminácii prípadných daňových únikov, najmä pokiaľ daňový subjekt nadobudol príjem v inom zmluvnom štáte.

---

³⁷ Bližšie pozri Schultzová, A. a kol.: Daňovníctvo v Slovenskej republike. Bratislava: Súvaha, 2004, s. 114 a nasl.

Summary

The most frequently used form to exchange information which is related to a particular tax case is an exchange upon request of an interested party. On the other hand, the tax administrator during tax audit in one of the Agreement States may ascertain some relevant information and assume, that it could be used in another Agreement State. The tax administrator is allowed to send this information about the taxpayer spontaneously to the competent department of the Tax Directorate of the Slovak Republic. This spontaneous information provision can refer to the income obtained in another state and it is assumed that it has not been declared yet or will not be declared. Exchange of tax-information therefore may help to eliminate potential tax evasion, especially in case the taxpayer earns the income in another Agreement State.

Literatúra:

1. Smernica Rady č. 79/1070/EHS o vzájomnej pomoci príslušných úradov v členských štátoch v oblasti priamych daní.
2. Smernica Rady č. 2003/93/ES o vzájomnej pomoci kompetentných orgánov členských štátov v oblasti priamych a nepriamych daní.
3. Nariadenie Rady č. 1798/2003/ES o administratívnej spolupráci v oblasti nepriameho zdaňovania (DPH).
4. Smernica Rady č. 77/799/EHS o vzájomnej spolupráci medzi daňovými úradmi členských štátov.
5. Smernica Rady č. 95/46/ES o formách spracovania a výmeny osobných údajov, prístupe k osobným údajom a o zásadách ochrany základných práv jednotlivcov.
6. Vzorová zmluva OECD o zamedzení dvojitého zdanenia.
7. Zákon NR SR č. 52/1998 Z.z. o ochrane osobných údajov v informačných systémoch
8. Zákon č. 222/2004 Z.z. o dani z pridanej hodnoty.
9. Schultzová, A. a kol.: Daňovníctvo v Slovenskej republike. Bratislava: Súvaha, 2004, s. 114 a nasl.
10. Schultzová, A.: Tieňová ekonomika a daňové úniky. Dane a práv 11/98, s.23.

Kontakt

doc. Ing. Anna Schultzová, PhD.
Katedra financií
Národohospodárska fakulta Ekonomickej univerzity
Dolnozemska cesta č. 1
852 19 Bratislava
Schultz@stonline.sk

Súvislosti členstva SR v EÚ z pohľadu proexportnej politiky

Ing. Marek Csabay

Legislatívna úprava oficiálnej podpory exportu v Európskej únii (EÚ) má z pohľadu Slovenskej republiky ako členského štátu, osobitný význam. Štátom podporené exportné úvery môžu v mnohých prípadoch rozhodujúcim spôsobom ovplyvniť realizáciu obchodného prípadu. Keďže každý štát únie má svoj vlastný systém podpory exportu a existujú rozdiely v poskytovaných produktoch, môžu tieto skutočnosti viesť k nerovnakým podmienkam pre exportérov z jednotlivých štátov. Dochádza tak k narušeniu hospodárskej súťaže, čo je v rozpore so základnými princípmi, na ktorých je postavená samotná EÚ.

1. Stručný vývoj organizácie proexportnej politiky SR

Systém podpory exportu Slovenskej republiky, a teda i ideový základ realizácie štátnej proexportnej politiky, bol pred vstupom do EÚ – pochopiteľne – postavený na odlišných princípoch. V období ekonomickej transformácie z centrálne riadenej na trhovo orientovanú ekonomiku je primárnou úlohou každej čiastkovej hospodárskej politiky eliminácia negatívnych dopadov transformačného procesu, naštartovanie aktivít súkromného sektoru, a teda nie nevyhnutne bezpodmienečná ochrana slobodnej hospodárskej súťaže.

Proexportná politika SR nadviazala po vzniku samostatného štátu na predošlý federálny systém podpory exportu Československa, ktorý bol založený začiatkom 90. rokov 20. storočia. Proces ekonomickej transformácie bol v tomto období sprevádzaný vytvorením potrebného inštitucionálneho rámca s cieľom realizovať ciele proexportnej politiky. Za otázky zahraničného obchodu zodpovedalo federálne Ministerstvo zahraničného obchodu, ktoré tiež koordinovalo aktivity spadajúce pod obchodnú diplomaciu štátu. So zámerom poskytnúť podnikateľskému sektoru dodatočné možnosti financovania vývozu vznikla v ČSFR Exportná garančná a poisťovacia spoločnosť (EGAP). Spoločnosť sa venovala poisťovaniu exportných úverov proti teritoriálnym (politickým) a komerčným rizikám. Následne, po rozdelení federácie, prešla do vlastníctva Českej republiky, pričom jej majetok bol rozdelený medzi oba nástupnícke štáty. V SR bola v roku 1993 založená ako jej nasledovníčka Slovenská poisťovňa exportných úverov (SPE).

V nasledujúcich rokoch bola zahraničnoobchodným otázkam venovaná zvýšená pozornosť. Zahraničnoobchodná politika novovzniknutého štátu počítala od začiatku s rozvinutou inštitucionálnou štruktúrou orientovanej na podporu expanzie na zahraničné trhy. Okrem siete Obchodno-ekonomických oddelení (OBEO) na slovenských diplomatických misiách, ktoré spadajú na základe delimitačnej zmluvy s Ministerstvom zahraničných vecí SR do kompetencie Ministerstva hospodárstva SR, bola v roku 1996 vytvorená sieť delegatúr pod patronátom Fondu na podporu zahraničného obchodu (FPZO). Vznik Fondu bol odôvodnený nevyhnutnosťou zefektívnenia systému podpory exportu prostredníctvom užšej väzby na podnikateľský sektor. FPZO bol financovaný nielen zo zdrojov štátneho rozpočtu, ale i prostredníctvom príspevkov exportujúcich podnikov. Uplatnenie princípu solidarity zo strany veľkých exportérov umožnilo Fondu poskytnúť pomoc pri internacionalizačných snahách aj malým a stredným podnikom.

Budovanie vhodnej inštitucionálnej štruktúry nebolo zamerané výhradne na funkcionálnu stránku podpory exportu, ale paralelne sa adaptovala aj inštitucionálna organizácia finančnej podpory. V roku 1997 začala svoju činnosť Exportno-importná banka Slovenskej republiky (Eximbanka), ktorá nahradila SPE. Aj keď bola v tomto období podpora

exportu v SR limitovaná nedostatkom finančných zdrojov, mohla sa rozvíjať bez akejkoľvek významnejšej regulácie, napr. z Bruselu. Avšak v nasledujúcich rokoch došlo k ďalším systémovým zmenám. V rokoch 1999 až 2002 určoval priority proexportnej politiky Komplexný program podpory exportu.¹

Program rátal s vytvorením novej agentúry, ktorá by pokrývala okrem oblasti zahraničného obchodu aj oblasť priamych zahraničných investícií. Následne bola založená Slovenská agentúra pre rozvoj investícií a obchodu (SARIO), pričom zároveň došlo k utlmeniu aktivít FPZO a rozpusteniu jeho siete obchodných reprezentácií v zahraničí. Toto predstavovalo za daného stavu významné oslabenie existujúceho informačného a propagačného systému, keďže OBEO na zastupiteľských úradoch SR v zahraničí v mnohých prípadoch boli – a dodnes sú – personálne kriticky poddimenzované a nová agentúra spočiatku vznikla bez inštitucionálnej siete v zahraničí. Tento problém bol čiastočne odstránený menovaním šéfov OBEO za predstaviteľov agentúry SARIO, avšak sieť oficiálnych obchodných zastúpení bola posilnená len čiastočne.² Nedostatok zdrojov v štátnom rozpočte sa stal hlavnou prekážkou akejkoľvek významnejšej personálnej konsolidácie a posilnenia siete oficiálnych zastúpení v zahraničí, ktorá bola navyše oslabená reformou celkovej zastupiteľskej siete spojenej so zatvorením diplomatických misií v niektorých teritóriách. V porovnaní s rozsiahlymi cieľmi Komplexného programu možno považovať tento vývoj minimálne za paradoxný.

Komplexný program podpory exportu bol v čase svojej realizácie viac ako úzko zameraná stratégia proexportnej politiky. Naopak, zahrnutím otázok investičnej, štrukturálnej, regionálnej politiky, politiky v oblasti cestovného ruchu a i., boli jeho očakávané dopady podstatne širšie. Takéto široké poňatie proexportnej politiky nepochybne kládlo vysoké nároky na jej riadenie, realizáciu a teda i na jej inštitucionálnu organizáciu. Po voľbách v roku 2002 došlo k zúženiu v prístupe k proexportnej politike, čo bol pri danej inštitucionálnej schéme – predovšetkým z pohľadu efektívneho riadenia tejto parciálnej hospodárskej politiky – správny krok. Avšak predchádzajúce zlúčenie proexportných a proinvestičných aktivít pod jednu strechu spätne vrátené nebolo a väčší dôraz sa začal klásť na podporu prílevu zahraničných investícií.

2. Dôsledky členstva v EÚ pre proexportnú politiku

V nadväznosti na politickú a ekonomickú transformáciu očakávala tranzitívne štáty v dôsledku ich ambícií stať sa členmi EÚ ďalšia výzva – prijatie *acquis communautaire*. Keďže európske právo neobchádza otázky podpory exportu, asociované štáty museli pred svojím vstupom upraviť vlastné systémy podpory exportu tak, aby boli v súlade s komunitárnym právom. Jedným z dôsledkov je, že členstvo v EÚ obmedzuje rozsah používaných podporných nástrojov.

Napriek jednotnému trhu a spoločnej obchodnej politike, každý členský štát má svoj vlastný systém podpory exportu. Použitie istých podporných nástrojov – osobitne finančných – spadá pod článok 87 (ex 92) Zmluvy o založení Európskeho spoločenstva (ES), ktorého predmetom je štátna pomoc. Prostredníctvom kontroly zo strany Spoločenstva má byť zamedzená deformácia hospodárskej súťaže, osobitne v intrakomunitárnom obchode. Striktne sa v rámci úpravy podpory exportu rozlišuje medzi obchodnou výmenou s členskými štátmi a s tretími štátmi. Podpora exportu, pokiaľ sa nerealizuje v súlade s trhovými podmienkami, je zakázaná, pretože obchodné transakcie do členských krajín nie sú od vytvorenia spoločného (jednotného) trhu vnímané ako vývoz.³

Vo vzťahu k tretím štátom je situácia pochopiteľne iná. Určitý stupeň štátnej podpory pri vývoze je dokonca žiaduci, keďže aktívnu zahraničnoobchodnú politiku realizujú v širokom rozsahu i najväčší konkurenti EÚ – Japonsko a USA. Podpora exportu tu má za úlohu kompenzovať takto umelo vytvorenú konkurenčnú výhodu. Vo vzťahu k členským štátom EÚ

je základným cieľom harmonizácia systémov podpory exportu s cieľom vytvoriť rovnaké (min. porovnateľné) východiskové podmienky pre exportérov zo všetkých členských štátov EÚ.

Celý komplex otázok podpory exportu je v právnom systéme ES/EÚ upravený jednak z pohľadu „spoločnej obchodnej politiky“ a jednak z pohľadu „štátnej pomoci“. Podľa článkov 132 a 133 (ex 112 a 113) Zmluvy o založení ES majú byť systémy podpory exportu jednotlivých štátov zjednotené, resp. spoločná obchodná politika sa má vybudovať na jednotných princípoch. V roku 1998 bola prijatá smernica (v platnosti od 1999), na základe ktorej došlo k harmonizácii organizácie podpory exportu, konkrétne poistenia a záruk k strednodobým a dlhodobým vývozným úverom.

V prípade akejkolvek zahraničnoobchodnej operácie zahŕňajúcej ľubovoľnú formu verejnej podpory sú členské štáty povinné konať v súlade s komunitárnym právom. Akékoľvek odchylenie od prijatých pravidiel musí byť notifikované Komisii a ostatným členským štátom v rámci konzultácií. Na druhej strane, právne normy povoľujú určité výnimky zo štátnej pomoci, ktoré možno považovať za kompatibilné so spoločným trhom. Tieto výnimky zahŕňajú podporu regionálneho rozvoja, podporu konkurencieschopnosti, podporu výskumu a vývoja, podporu internacionalizácie, podporu malých a stredných podnikov atď. Tieto formy podpory poskytujú určitý priestor aj na podporu exportu.

Okrem uvedených foriem regulácie podpory exportu, sa „gentlemanská dohoda“⁴ upravujúca financovanie vývozu prijatá na pôde OECD stala v rámci EÚ súčasťou komunitárneho práva, a teda záväznou.⁵ Poistenie strednodobých a dlhodobých vývozných úverov podľa podmienok OECD sa stalo významným nástrojom podpory vývozu do tretích krajín. V intrakomunitárnom obchode je však akékoľvek zvýhodnenie zo strany štátu zakázané. Štátna podpora je – ako bolo už naznačené – vo všeobecnosti veľmi citlivou otázkou v rámci EÚ a navyše riziká v obchode medzi členskými štátmi únie sa považujú za prijateľné pre poistný trh. Za dominujúci trend možno považovať presun poistenia komerčných rizík z pôsobnosti štátnej podpory na komerčný poisťovací trh. Poistenie politických rizík, predovšetkým dlhodobých, ktoré súkromní poisťovatelia nie sú schopní pokryť, zostáva prakticky jedinou oblasťou pôsobenia poistenia, resp. zaistenia zo strany štátu.

3. Význam zahraničného obchodu v ekonomike SR a proexportná politika

Napriek potrebnej regulácii proexportných aktivít po vstupe SR do EÚ sa pri pohľade na významné postavenie zahraničného obchodu v slovenskej ekonomike pomerne jasne objavuje nevyhnutnosť ďalšej angažovanosti vlády v tejto oblasti. Keďže absorpčná schopnosť ekonomiky SR je v porovnaní s inštalovanými výrobnými kapacitami nedostatočná, treba rozširovať možnosti umiestnenia slovenskej produkcie na zahraničných trhoch. Exportná výkonnosť slovenského hospodárstva (s exportom predstavujúcim 67,2 % HDP v roku 2003), výrazná dovozná náročnosť produkcie (import predstavoval v roku 2003 69,1 % HDP) a obrat zahraničného obchodu na úrovni 136,3 % v roku 2003 sú dôkazom významného postavenia tohto sektoru v slovenskej ekonomike.⁶

Od exportnej výkonnosti slovenskej ekonomiky výrazne závisí súčasná aj budúca prosperita a s tým spojená životná úroveň obyvateľstva. Podpore exportu preto treba venovať osobitnú pozornosť. Angažovanosť štátu vyplýva o. i. aj z nasledovných špecifických dôvodov:⁷

1. **veľkosť domáceho trhu** (vnútorný trh SR je pomerne malý, vývoz je preto pre väčšinu výrobcov nevyhnutelným predpokladom ďalšieho rozvoja),
2. **riziko chronického zahraničnoobchodného deficitu** (od roku 1993 preyšuje – s výnimkou roku 1995 – dynamika importu dynamiku exportu, čo je základnou príčinou pretrvávajúceho deficitu zahraničného obchodu),

3. **potreba teritoriálnej diverzifikácie exportu** (slovenský export je teritoriálne silno koncentrovaný, podiel krajín EÚ a bývalej CEFTA predstavuje viac ako 85,8 % zahraničného obchodu),
4. **potreba komoditnej diverzifikácie exportu** (slovenský export je koncentrovaný do niekoľkých tovarových skupín, 10 najvýznamnejších tovarových skupín predstavovalo v roku 2003 47,4 % celkového vývozu, pričom viac ako polovicu tvorili položky spojené s automobilovou výrobou),
5. **štruktúra exportujúcich podnikov** (z približne 20 000 slovenských exportérov predstavovalo 20 najväčších podnikov v roku 2003 až 49 % celého exportu, pričom všetky bolo možné zaradiť do kategórie veľkých podnikov – účasť malých a stredných podnikov na slovenskom exporte nie je v dostatočnej miere rozvinutá),
6. **pridaná hodnota exportovaných tovarov** (aj keď štatistiky ukazujú relatívny pokles vývozu surovinových produktov, posun v prospech sofistikovanej produkcie s vyššou pridanou hodnotou treba do budúcnosti zvýrazniť).

Riešenie vyššie uvedených problémov vyžaduje aktívnu proexportnú politiku aj napriek členstvu v EÚ. Niektoré z uvedených problémov môžu byť vyriešené prostredníctvom vhodnej investičnej politiky za účasti zahraničného kapitálu. Ale je to stále proexportná politika, ktorá musí definovať, ktoré z jej cieľov môžu byť dosiahnuté za pomoci investičnej politiky a aký má byť rozsah jej participácie. Týmto sa však dostávame na kvalitatívne vyššiu úroveň hospodárskej politiky. Delenie kompetencií medzi jednotlivé čiastkové hospodárske politiky musí byť predmetom všeobecnej hospodársko-politickej stratégie.

4. Závěry

Zdá sa, že pre slovenský systém podpory exportu v období transformácie bola charakteristická – okrem chronického nedostatku zdrojov – inštitucionálna nevyzretosť, prejavujúca sa neustálymi organizačnými zmenami, ako aj zmenami v prístupe k tejto oblasti hospodárskej politiky. Samozrejme, ekonomická a politická transformácia kladú osobitné nároky na tvorbu akejkoľvek čiastkovej hospodárskej politiky.

Nevyhnutným predpokladom stabilného vývoja je širší spoločenský a politický konsenzus. Jeho prítomnosť je zárukou, že v prípade zmeny v exekutive nedôjde zároveň k nijakým podstatným zmenám v princípoch, organizácii, strategických cieľoch a hlavných nástrojoch konkrétnej parciálnej hospodárskej politiky. Každá z takýchto zmien má vážny dopad na efektívnosť celého podporného systému. Predovšetkým z pohľadu podnikateľského sektora je stabilita a predpovedateľnosť vývoja zásadnou požiadavkou – každá zmena si totiž vyžaduje určitý čas potrebný na adaptáciu na nové podmienky. To predstavuje riziko, keďže podnikateľský sektor tranzitívnej ekonomiky nie je vo všeobecnosti dostatočne silný na to, aby mohol samostatne čeliť celej škále trhových rizík. Osobitne to platí, ak si uvedomíme rozsah a dôsledky transformačného procesu.

Prvé ekonomické dopady transformácie sa prejavili vo výraznom poklese produkcie, raste miery nezamestnanosti, výraznou infláciou atď. Pokiaľ ide o zahraničný obchod, transformácia sa prejavila opustením tradičných obchodných väzieb v rámci RVHP a ich presmerovaním na Západ. Hlavnú úlohu pri substitúcii stratených, resp. opustených, východných trhov zohrala EÚ. Z pohľadu zahraničnoobchodnej politiky boli stredoeurópske štáty vysoko integrované dávno pred svojím skutočným vstupom do EÚ v máji 2004.⁸ Krátky pohľad na štatistiky obchodných bilancií ukazujú, že skutočnými beneficentmi ekonomickej transformácie v strednej Európe boli z pohľadu obchodnej výmeny štáty európskej pätnástky (pozri Tab.1).

Tab.1: Podiel obchodu s EÚ-15 na celkovom zahr. obchode (2001)

	Export (% celk. vývozu)	Import (% celk. dovozu)	Obchodná bilancia s EÚ-15 (mil. EUR)
Bulharsko	54.8	49.4	- 380
ČR	68.9	61.8	- 2,376
Estónsko	69.4	56.5	- 19
Maďarsko	74.3	57.8	481
Lotyšsko	61.2	52.6	- 466
Litva	47.8	44.0	- 773
Poľsko	69.2	61.4	- 8,976
Rumunsko	67.8	57.3	- 967
SR	59.9	49.8	264
Slovinsko	62.6	67.7	- 1,819
CEEC-10*	63.6	55.8	- 15,031
EÚ-15	61.8	59.5	---

Zdroj: Breuss

* CEEC-10: Bulharsko, ČR, Estónsko, Maďarsko, Lotyšsko, Litva, Poľsko, Rumunsko, SR, Slovinsko

Slovenská zahraničnoobchodná politika – a proexportná politika ako jej neoddeliteľná súčasť – dosiahla úspešným presmerovaním slovenského vývozu na solventné trhy výrazný úspech. Prevažujúce deficity v obchodnom styku s EÚ-15 naznačujú, že transformujúce sa krajiny by mali pokračovať v proexportných aktivitách aj po svojom vstupe do Únie. Slovensko, i keď v uvedenej tabuľke zaujíma s aktívnym saldom pomerne osobitné miesto, nie je, žiaľ, výnimkou. Celkové pasívne saldo obchodnej bilancie SR predurčuje rovnaký osud.

Ekonomický rast založený na podpore exportnej výkonnosti možno považovať za všeobecne uplatňovaný rozvojový model vo väčšine štátov s rozvinutou trhovou ekonomikou. Takmer bez výnimky sa tento model uplatňuje aj vo väčšine členských štátov EÚ. Keďže priama podpora exportu nie je kompatibilná so spoločným trhom, a teda je v zásade zakázaná, členské štáty sa orientujú na podporu vývozu prostredníctvom rôznych programov podpory konkurencieschopnosti, internacionalizácie a pod. Osobitná pozornosť sa vo všetkých členských štátoch venuje podpore malých a stredných podnikov (MSP), ktoré sú zároveň i hlavnými príjemcami spomenutých programov internacionalizácie. Z pohľadu SR je vytvorenie takýchto podporných nástrojov a ich orientácia na malé a stredné podniky kľúčová pre využitie exportného potenciálu slovenskej ekonomiky.

Z dlhodobého pohľadu je zapojenie MSP do medzinárodnej výmeny tovarov a služieb zásadnou otázkou. Ďalšie posilňovanie závislosti od vývozu veľkých podnikov, osobitne v sektoroch, ktoré sú citlivé na konjunkturálne výkyvy na zahraničných trhoch, predstavuje riziko, ktorému sa bude treba vhodnou hospodárskou politikou vyhnúť. Výhodou MSP je vďaka ich charakteru vysoká schopnosť adaptácie na meniace sa podmienky a požiadavky zahraničných trhov. Aby mohli túto výhodu využiť a aby mohla ekonomika profitovať z ich podnikateľského rozvoja je však nevyhnutná pomoc štátu, či špecializovanej verejnej agentúry, predovšetkým pri vstupe na zahraničné trhy. Potreba takejto podpory vyplýva najmä z nízkeho stupňa skúseností pri tvorbe internacionalizačných stratégií a z obmedzených marketingových rozpočtov týchto spoločností.

Okrem podpory zameranej na už skôr spomenuté rozvojové programy (v súlade s povolenými výnimkami zo štátnej pomoci) otvára sa popri regulácii finančných nástrojov podpory exportu veľký priestor pre ďalší rozvoj tzv. funkčnej podpory. Funkčná podpora vývozu (nazývaná tiež funkčná, resp. informačná, či propagačná) zvyčajne pokrýva

oblasti poskytovania informácií exportérom, konzultačnú činnosť, podporu prezentácií v zahraničí, lobing, tvorbu pozitívneho imidžu a vzdelávanie personálu exportujúcich podnikov.⁹ Hlavné aktivity v uvedených oblastiach charakterizuje nasledujúca tabuľka.

Tab.2: Hlavné oblasti funkcionálnej podpory exportu

Oblasť	Charakteristika
Informácie	Poskytovanie aktuálnych, podrobných, včasných a presných informácií pre (potenciálnych) exportérov na makro aj mikro úrovni potrebných k úspešnej realizácii zahraničnoobchodných operácií.
Poradenstvo	Poradenská a konzultačná činnosť zameraná na konkrétne otázky zahraničnoobchodných operácií.
Prezentácia	Podpora a pomoc pre (potenciálnych) exportérov pri príprave a organizácii prezentácií na medzinárodných veľtrhoch a výstavách v zahraničí. Organizácia podnikateľských misií, pomoc pri obchodných rokovaniach a oficiálna prezentácia štátu.
Lobing	Ovplyvňovanie rozhodovacieho procesu relevantných zahraničných inštitúcií s cieľom poskytnúť domácim exportérom konkurenčnú výhodu v súlade s ekonomickými záujmami štátu.
Imidž	Tvorba pozitívneho imidžu krajiny s cieľom zvýšiť goodwill pre domácich producentov a ich produkty.
Vzdelávanie	Vzdelávanie a tréning personálu podnikov zahraničného obchodu v oblastiach techniky zahraničnoobchodných operácií, cudzích jazykov atď.

Schnitt, P.: *Funktionelle Exportförderung in Österreich und anderen europäischen Ländern.*

Popri ďalších špecifických úlohách môžu byť ciele v uvedených oblastiach (s niekoľkými výnimkami ako je napr. vzdelávanie a iné činnosti poskytované na komerčnej báze) realizované prostredníctvom oficiálnych obchodných reprezentácií v zahraničí, t. j. prostredníctvom ekonomickej (či obchodnej) diplomacie štátu. Uvedené aktivity spadajú v SR do kompetencie agentúry SARIO. Táto však v dôsledku obmedzených rozpočtových zdrojov nie je schopná vybudovať komplex uvedených služieb pre exportujúce podniky v rozsahu porovnateľnom s podobnými organizáciami v zahraničí. Nájdenie potrebných zdrojov v štátnom rozpočte, prípadne zapojenie súkromného sektoru do týchto aktivít a vhodné vyčlenenie vybraných služieb poskytovaných na komerčnej báze by malo prispieť k zefektívneniu systému podpory exportu v SR.

Ďalšou z priorít pre nasledujúce obdobie by malo byť posilnenie spolupráce agentúry SARIO s Eximbankou. Funkcionálna a finančná podpora predstavujú spojené nádoby a každý klient Eximbanky je potenciálne klientom i pre SARIO a naopak. Priestor na spoluprácu vytvára potreba vybudovať vhodné portfólio finančných produktov slúžiacich na prefinancovanie exportných zámerov slovenským firmám. Poradenské, konzultačné a iné služby poskytované

SARIO-m by mohli potom tvoriť spolu s finančnými produktmi Eximbanky komplexné balíky služieb pre exportérov.

Rovnako nevyhnutným predpokladom efektívneho fungovania národného systému podpory exportu je vytvorenie definitívnej inštitucionálnej organizácie spojenej so sprehľadným systémom inštitúcií zapojených do podpory exportu a jasným vymedzením ich úloh. Tieto otázky by sa mali odvinúť od zahraničnoobchodných cieľov obsiahnutých v pripravovanej národohospodárskej stratégii SR na obdobie rokov 2004-2013. Jej spracovaním získa SR strednodobú, resp. dlhodobú víziu o smerovaní hospodárstva, čo jednoznačne uľahčí i tvorbu koncepcie proexportnej politiky.

Resumé

Proexportná politika predstavuje významný faktor ovplyvňujúci exportnú výkonnosť ekonomiky. Slovenská republika musí po svojom vstupe do Európskej únie rešpektovať pravidlá stanovené komunitárnym právom pre túto oblasť. To vedie k nevyhnutnému prehodnoteniu uplatňovaných nástrojov podpory exportu. Príspevok sa zaoberá vývojom proexportnej politiky po vzniku samostatnej Slovenskej republiky v roku 1993 až po dosiahnutie členstva v EÚ. V tejto súvislosti autor hodnotí dôsledky začlenenia SR do najvýznamnejšieho európskeho integračného zoskupenia vo vzťahu k podpore exportu. V závere naznačuje možný ďalší vývoj slovenskej proexportnej politiky v nadväznosti na vonkajšie a vnútorné špecifické ovplyvňujúce zahraničný obchod SR. Autor vidí priestor na rozvinutie proexportnej politiky predovšetkým v oblasti funkčných nástrojov podpory exportu.

Summary

Export-promoting policy represents an important factor that has a significant influence on the export performance of every economy. After its accession to the European Union, Slovak Republic is obliged to respect the rules set by the Communitarian law for this area. This leads to an unavoidable reappraisal of applied export-promoting instruments. The article deals with the development of the export-promoting policy between the establishment of the independent Slovak Republic in 1993 and the achievement of the membership in the EU. In this context, the author evaluates implications resulting from the membership in the most important European integration grouping for export promotion. In the conclusion he outlines the possibilities for the future development of the Slovak export-promoting policy based on the external and internal factors affecting the Slovak foreign trade. The author sees an opportunity for the development of export-promoting activities in the area of functional export promotion.

---

[1] Uznesenie vlády SR č. 499/1999

[2] Pozri napr. Problematika podpory proexportných aktivít podnikateľských subjektov SR. Bratislava: MH SR 2004.

[3] Gumpold, J.: Die Ausfuhrförderung in der EU. Wien: WU Wien 1996

[4] Konsenzus OECD, celým názvom *The Arrangement on Guidelines for Officially Supported Export Credits* (Dohoda o smerniciach pre oficiálne podporované vývozné úvery), vstúpil do platnosti v roku 1978, v súčasnosti je v platnosti jeho posledná revízia z roku 1998.

[5] Exportservice Handbuch. Wien: Oesterreichische Kontrollbank AG 2001

[6] Pozri napr. štatistiky slovenského zahraničného obchodu na www.economy.gov.sk

[7] Problematika podpory proexportných aktivít podnikateľských subjektov SR. Bratislava: MH SR 2004.

- [⁸] Breuss, F.: *Reale Aussenwirtschaft und Europäische Integration*. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH 2003
- [⁹] Schnitt, P.: *Funktionelle Exportförderung in Österreich und anderen europäischen Ländern*. Wien: Wirtschaftskammer Österreich 2000

Kontakt

Ing. Marek Csabay
Katedra diplomacie a medzinárodných vzťahov
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
csabay@euba.sk

STAV POLITICKÉHO PROSTREDIA AKO FAKTOR INVESTIČNEJ ATRAKTÍVNOTI V ŠTÁTOCH STREDNEJ A VÝCHODNEJ EURÓPY

Ing. Tomáš Dudáš

Úvod

Región strednej a východnej Európy (ďalej len SVE) v súčasnosti zažíva zvýšený záujem zahraničných investorov, ktorí sa snažia relokáciou svojej výroby dosiahnuť úsporu svojich výrobných nákladov. Štáty SVE na druhej strane priame zahraničné investície (ďalej len PZI) nutne potrebujú, preto je súťaž o ne nesmierne silná. Štáty sa snažia zvýšiť svoju atraktivnosť pre zahraničných investorov a poskytujú širokú škálu výhod.

Rozhodovanie o umiestení PZI sa však neobmedzuje len na poskytované investičné výhody, nadnárodné korporácie sa rozhodujú na základe komplexného posudzovania investičnej atraktivnosti jednotlivých štátov. Stav politického prostredia patrí medzi najdôležitejšie kritériá pri hodnotení investičnej atraktivnosti, pričom problémy s politickým prostredím môžu výrazne obmedziť prílev PZI.

Cieľom tohto článku je analyzovať stav politického prostredia v štátoch strednej a východnej Európy¹ a preskúmať vzťah medzi stavom politického prostredia v jednotlivých štátoch a prílevom PZI.

Tabuľka č. 1: Súčasti faktoru Stav politického prostredia

1. **Politická stabilita**
2. **Stav právneho prostredia**
3. **Byrokratické procedúry**
4. **Korupcia**
5. **Zákony týkajúce sa PZI**

Kategóriu stav politického prostredia je pre potreby skúmania vhodné rozdeliť na nasledujúce súčasti – politická stabilita, stav právneho prostredia, byrokratické procedúry, korupcia a zákony týkajúce sa priamych zahraničných investícií. Týchto päť faktorov dokáže takmer dokonale opísať stav politického prostredia v ktoromkoľvek štáte strednej a východnej Európy.

1. Politická stabilita

Faktor *politickéj stability* predpokladá fungujúcu parlamentnú demokraciu, kde je striedanie moci bezproblémové a je tiež zabezpečené dodržiavanie ľudských práv a slobôd. Predpokladá to taktiež bezproblémovú integráciu do medzinárodného spoločenstva, ako aj férovú súťaž strán o politickú moc. Tieto kritériá boli pre štáty SVE pomerne problematické keďže od druhej svetovej vojny do roku 1989 v nich vládol režim, ktoré tieto atribúty nespĺňal. Štáty začali v roku 1990 budovať demokraciu bez demokratických návykov a skúseností.

Ak porovnáваме politickú stabilitu v štátoch SVE v súčasnosti, môžeme vyčleniť skupinu 8 štátov², ktoré sa v máji roku 2004 stali členmi EÚ. Prijatie do EÚ je de facto potvrdením politickej stability v týchto štátoch a je zárukou pre zahraničných investorov, že

¹ Pod regiónom strednej a východnej Európy v tomto skúmaní rozumieme nasledujúcich 22 štátov : Maďarsko, Slovensko, Česká republika, Poľsko, Slovinsko, Estónsko, Litva, Lotyšsko, Bulharsko, Rumunsko, Ruská federácia, Ukrajina, Bielorusko, Moldavsko, Azerbajdžan, Arménsko, Gruzínsko, Chorvátsko, Srbsko a Čierna Hora, Macedónsko, Bosna a Hercegovina a Albánsko

² Maďarsko, Česká republika, Slovensko, Poľsko, Slovinsko, Litva, Lotyšsko, Estónsko

vznik politickej nestability v týchto štátoch je v budúcnosti málo pravdepodobné. Za nimi nasledujú štáty, ktoré majú menšie nedostatky, avšak usilujú sa o členstvo v EÚ a možno vyhlásiť, že sú politicky stabilné. Do tejto skupiny možno zaradiť Chorvátsko, Bulharsko a Rumunsko. Posledné dva štáty môžeme vyzdvihnúť aj z toho dôvodu, že sú členmi zoskupenia NATO, čo môže byť pre zahraničných investorov dostatočným signálom politickej stability.

Ďalšia skupina štátov v balkánskom regióne je poznačená politickými a vojenskými konfliktmi, ktoré ich prenasledovali najmä v 90. rokoch minulého storočia. Do tejto skupiny patria Bosna Hercegovina, Srbsko a Čierna Hora, Macedónsko a Albánsko. V týchto štátoch je aj v súčasnosti reálna hrozba politickej nestability najmä vo forme etnických nepokojov³. Dôkazom pretrvávajúcich problémov sú jednotky OSN rozmiestnené v Bosne a v Kosove.

Samostatnú skupinu tvoria štyri európske štáty SNŠ – Ruská federácia, Ukrajina, Bielorusko a Moldavsko. Ide o štáty, kde demokratické reformy postupovali pomerne pomaly a dodnes má demokratické zriadenie väčšie či menšie nedostatky. Rusko v 90. rokoch zažilo ako ekonomické (napr. finančná kríza v roku 1998) tak aj politické turbulencie a v určitom období počas vlády Borisa Jelcina aj oslabenie centrálnej moci. Nástup Vladimíra Putina prinieslo zlepšenie politickej stability a v súčasnosti je možno považovať Rusko za politicky stabilné (aj keď o demokratickosti súčasného systému sa dá polemizovať). Za pomerne stabilné možno napriek problémom pokladať Moldavsko, kde nehrozí v súčasnosti vznik väčších politických turbulencií. Opačným príkladom je Bielorusko, ktoré je v súčasnosti v medzinárodnej izolácii kvôli politike presadzovanej prezidentom Lukašenkom. Chýbajú základné demokratické inštitúcie a nie sú dodržiavané základné ľudské práva. Ak sa prezident Lukašenko bude snažiť udržať aj naďalej pri moci, možno očakávať aj masové nepokoje a občiansku neposlušnosť. Ako negatívny príklad je možné spomenúť aj Ukrajinu, kde po druhom kole prezidentských voľbách došlo k sociálnej a hospodárskej dezintegrácii.

Poslednú skupinu tvoria tri štáty SNŠ nachádzajúce sa v kaukazskom regióne – Gruzínsko, Arménsko a Azerbajdžan. Ide o štáty vysoko nestabilné, kde pravidelne dochádza aj k ozbrojeným konfliktom. Spomenúť možno nedávne povstanie adžarského regiónu v Gruzínsku alebo desaťročia starý konflikt Arménska a Azerbajdžanu o región Náhorného Karabachu. Situáciu ďalej zhoršuje fakt, že tento región sa nachádza v ohnisku záujmu viacerých záujmových skupín, hlavne Ruska, USA a taktiež islamských štátov.

2. Stav právneho prostredia

Stav právneho prostredia zahŕňa nielen sústavu zákonov, ale aj ich dodržiavanie a tiež vymáhateľnosť práva a fungovanie súdov. Stabilné právne prostredie je nevyhnuté na vytvorenie atraktívneho podnikateľského prostredia. Platí, že väčšina štátov v regióne SVE dokázala za 13 rokov hospodárskej transformácie vybudovať právny systém, ktorý dokáže ochrániť zahraničných investorov.

Aj v tomto prípade platí, že najväčšie pokroky v tejto oblasti urobilo 8 nových členských štátov EÚ. Právne normy týchto štátov sú kompatibilné s právnymi normami EÚ a neustále preberajú *acquis communautaire* EÚ. Problémovou oblasťou týchto štátov je najmä vymáhateľnosť práva a práca súdov, ktoré fungujú pomaly a pomerne často sa objavujú správy o korupcii v súdnictve. Právne prostredie týchto štátov umožňuje plnohodnotné podnikanie a tiež dokonalú ochranu zahraničných investorov.

Aj v oblasti právneho prostredia platí, že čím viac sa daný štát nachádza na východe, tým väčšie problémy registruje. Problémom je opäť najmä vymáhateľnosť práva a práca súdov. Problematické je aj právne prostredie v balkánskom regióne, avšak štáty v tejto oblasti uskutočnili v posledných rokoch pomerne výrazné pokroky. Dôkazom môže byť napríklad

---

³ Spomenúť môžeme napríklad nepokoje na jar roku 2004 v Kosove, keď albánske obyvateľstvo vypaľovalo domy a kostoly kosovských Srbov.

Albánsko, ktoré po zlepšení regulačného rámca v oblasti telekomunikácií dokázalo pritiahnúť zahraničného záujemcu o kúpu druhej licencie GSM.

3. Byrokratické procedúry

Ďalším faktorom sú *byrokratické procedúry*. Pod týmto názvom rozumieme najmä komplikovanosť byrokracie v danom štáte, rýchlosť a kvalitu práce úradov, finančnú a časovú náročnosť založenia a likvidácie podnikateľského subjektu a mnohé ďalšie. Ide o dôležitý faktor, keďže problémy pri zakladaní podniku v danom štáte môžu ovplyvniť investičné rozhodnutie a slúžia tiež ako negatívna referencia pre zahraničných investorov.

Príkladom hodnotenia tejto oblasti je prieskum Svetovej banky, ktorá skúma, ako dlho trvá založenie podniku v jednotlivých štátoch, koľko úkonov je potrebných skúma, ako dlho prebieha konkurzné konanie. Získané hodnotenie je odrazom rýchlosti a kvality práce úradov v danom štáte a na jeho základe môžeme usudzovať o celkovej byrokracii.

Porovnanie času a úkonov potrebných na založenie nového podniku jasne ukazuje, že štáty SVE sú stále pozadu v porovnaní s priemyselne vyspelými štátmi. Pozitívnym príkladom môže byť napr. Austrália, kde na založenie nového podniku postačia dva dni a dva úkony. Podobne na tom sú aj USA, kde podnikateľ založí nový podnik za 3 dni pomocou piatich úkonov. Zo štátov SVE je na tom najlepšie Litva, kde nový podnik sa dá založiť pomocou 7 úkonov za 11 dní. Podstatne horšie sú na tom štáty V4 - v Poľsku potrebuje nádejný podnikateľ na založenie podniku 10 úkonov a 31 dní, v Maďarsku 6 úkonov a 52 dní, v Českej republike 10 úkonov a 88 dní a na Slovensku 9 úkonov a 52 dní⁴.

Podobné výsledky prináša aj analýza času a nákladov potrebných na uskutočnenie konkurzného konania. Štáty SVE opäť dosahujú výrazne horšie výsledky než priemyselne vyspelé štáty. Pre porovnanie – konkurzný proces v Nórsku trvá 0,9 rokov a jej náklady tvoria 1 % konkurznej podstaty, v Kanade trvá 0,9 rokov a jeho náklady tvoria 4 % konkurznej podstaty a v Japonsku trvá 0,6 rokov a jej náklady tvoria 4 % konkurznej podstaty. Zo štátov SVE sa najlepšie opäť umiestnila Litva, kde priemerný konkurzný proces trvá 1,2 rokov a jej náklady tvoria 4 % konkurznej podstaty. Štáty V4 zaostávajú aj v týchto ukazovateľoch – priemerný konkurz v Maďarsku trvá 2 roky a jej náklady tvoria až 38 % konkurznej podstaty, v Českej republike trvá 9,2 rokov a jej náklady tvoria až 38 % konkurznej podstaty, v Poľsku trvá 1,5 roky a jej náklady tvoria 18 % konkurznej podstaty a na Slovensku trvá priemerné konkurzné konanie 4,8 rokov a jeho náklady tvoria 18 % konkurznej podstaty,

Vysoká miera byrokracie v strednej a východnej Európe je dedičstvom socializmu, keď centrálné úrady a úradníci riadili celé hospodárstvo (a celú spoločnosť). Problémom je aj zlé technické a personálne vybavenie úradov a zlé platové podmienky úradníkov, ktorí nie sú motivovaní k vysokým pracovným výkonom. Viaceré pozitívne príklady (napr. Lotyšsko) však poukazujú na to, že zlepšenie byrokracie sa dá dosiahnuť pomerne rýchlo, aj keď vstup do EÚ byrokraciu skôr pridáva než odbúrava.

---

⁴ Priemer OECD je 6 úkonov a 25 dní

Tabuľka č.2: Dĺžka a náklady konkurzov vo vybraných štátoch SVE

	Dĺžka trvania (roky)	Náklady (% hodnoty projektu)	Index – Goals of Insolvency*
Singapur	0,7	1	99
Japonsko	0,6	4	93
Litva	1,2	4	92
Slovensko	4,8	18	71
Poľsko	1,5	18	70
Maďarsko	2,0	38	38
Česká republika	9,2	38	22

* - Index vyhodnocuje náklady na konkurzné konanie, dĺžku jeho trvania, výťažok a mieru zabezpečenia práva veriteľov. Hodnota 100 znamená bezchybné konkurzné právo

Zdroj: www.worldbank.org

4. Korupcia

Korupcia je veľmi vážnym fenoménom v štátoch SVE. Ide o ďalšie dedičstvo socializmu, ktorú posilnili roky „divokého kapitalizmu“. Korupcia je v každom štáte SVE vnímaná ako jeden z najvážnejších spoločenských problémov a je tiež prítomná aj pri privatizačných projektoch, na ktorých sa zúčastňujú zahraničné spoločnosti.

Úroveň korupcie sa dá najlepšie odmerať indexom vnímania korupcie, ktorý každý rok zostavuje medzinárodná organizácia Transparency International. Tento index zostavuje poradie štátov, a to z hľadiska miery, v akej je vnímaná prítomnosť korupcie medzi verejnými predstaviteľmi a politikmi⁵. Posledný dostupný index je z roku 2003, obsahuje poradie 133 štátov a jej výsledky sú pre štáty SVE alarmujúce.

Už prvý pohľad naznačuje, že prvé priečky poradia (t.j. štáty, kde je korupcia najmenej vnímaná) sú obsadené priemyselne vyspelými štátmi. Korupciu najmenej vnímajú obyvatelia škandinávskych štátov, všetkých päť (Dánsko, Fínsko, Švédsko, Nórsko a Island) sa umiestnilo v prvej desiatke. Pozícia štátov SVE je neporovnateľná, ako prvé z regiónu SVE prichádza na rad Slovensko na 29. mieste, čo je porovnateľné s Cyprom, Botswanou a Taiwanom. Do elitnej skupiny štátov SVE patria ešte Estónsko (33.), Maďarsko (40.) a Litva (41).

⁵ Index vnímania korupcie sa sústreďuje na korupciu vo verejnom sektore a definuje korupciu ako zneužívanie verejného úradu za účelom súkromného zisku. Je to zložený index, čerpajúci zo 17 prehľadov a prieskumov z 13 nezávislých inštitúcií, ktoré sa robili medzi podnikateľmi a analytikmi štátov, vrátane prieskumov mienky obyvateľov, a to tak domácich ako aj cudzincov.

Tabuľka č. 3: Index vnímania korupcie v štátoch SVE v roku 2003

Krajina	Poradie
Slovinsko	29.
Estónsko	33.
Maďarsko	40.
Litva	41.
Bielorusko	53.
Bulharsko	54.
Česká republika	54.
Lotyšsko	57.
Chorvátsko	59.
Slovensko	59.
Poľsko	64.
Bosna a Hercegovina	70.
Arménsko	78.
Rumunsko	83.
Rusko	86.
Albánsko	92.
Moldavsko	100.
Macedónsko	106.
Srbsko a Čierna Hora	106.
Ukrajina	106.
Azerbajdžan	124.
Gruzínsko	124.

Zdroj : Transparency International

Ďalšia skupina štátov SVE nasleduje na úrovni 50.- 60. miesta, čo je porovnateľné s Brazíliou, Jamajkou, Peru alebo s Mexikom. Túto skupinu štátov tvoria Bielorusko (53.), Bulharsko (54.). Česká republika (54.). Lotyšsko (57.), Chorvátsko (59.), Slovensko (59.) a Poľsko (64.). Za nimi už nasledujú štáty, ktoré majú veľmi vážne problémy s korupciou a ich pozícia je porovnateľná s najmenej vyspelými rozvojovými štátmi. Ide o Bosnu a Hercegovinu (70.), Arménsko (78.), Rumunsko (83.), Rusko (86.), Albánsko (92.), Moldavsko (100.), Ukrajina (106.), Srbsko a Čierna Hora (106.), Macedónsko (106.), Azerbajdžan (124.) a Gruzínsko (124.).

Údaje jasne dokazujú, že korupcia je v štátoch SVE vnímaná približne rovnako ako na úrovni rozvojových štátov. Aký to má však vplyv na atraktivnosť pre priame zahraničné investície? Ak porovnáme prílev PZI do regiónu s indexom vnímania korupcie, zistíme, že štáty, ktoré získali najväčšie množstvo PZI (Česká republika, Maďarsko, Poľsko, Slovensko, a Rusko) sa umiestnili na popredných pozíciách v rámci regiónu PZI. To znamená, že zahraniční investori dávajú prednosť štátom s nižšou mierou korupcie. Výnimku tvorí Rusko, kde prírodné bohatstvo dokáže prilákať zahraničných investorov napriek zvýšenej korupcii a vnútornej nestabilite. Treba však dodať aj to, že ak sa vyskytne výhodná investičná príležitosť, nadnárodné spoločnosti sa nevyhýbajú ani štátom v regióne SVE s vysokou mierou korupcie. Nadnárodné spoločnosti sa často prispôbia miestnym pomerom a využívajú korupčné praktiky na zabezpečenie lepších podmienok a výhod⁶.

⁶ Príkladom môže byť štát, ktorý prijíma v súčasnosti najviac PZI na svete – Čína. Ide pritom o štát, kde je korupcia všadeprítomná na každej úrovni vlády a úradov.

5. Zákonodarstvo v oblasti PZI

Posledným faktorom v kategórii stav politického prostredia sú *zákony týkajúce sa PZI*. Keďže všetky štáty v regióne SVE nutne potrebujú PZI, už na začiatku 90. rokov začali vznikať zákony týkajúce sa PZI a zahraničných investorov. V súčasnosti už takmer všetky štáty v regióne disponujú zákonnou úpravou tejto oblasti a rozdiely nie sú markantné.

Pre zahraničných investorov sú dôležité najmä dve skutočnosti – možnosť väčšinového vlastníctva a možnosť repatriácie vyprodukovaného zisku. Čo sa týka možnosti väčšinového vlastníctva, takmer všetky štáty SVE garantujú túto možnosť zahraničným investorom. Sú však odvetvia, ktoré sú v niektorých štátoch limitované pre PZI – v Rusku napríklad firmy v leteckom priemysle môžu mať iba 25 % zahraničného kapitálu a firmy zaoberajúce sa ťažbou a distribúciou zemného plynu môžu mať iba 11 % zahraničného kapitálu. Vo všeobecnosti tiež platí, že pre vstup do niektorých odvetví potrebujú zahraničné spoločnosti licenciu. Obvykle ide o bankovníctvo, poisťovníctvo, telekomunikácie, farmaceutický priemysel a médiá⁷.

Možnosť repatriácie zisku je zabezpečená vo všetkých štátoch SVE. Ide totiž o faktor, ktorý je v súčasnosti štandardom a štát, ktorý ho nezabezpečí, sa dostane mimo záujmu zahraničných investorov. Podporným faktorom je aj úplná konvertibilita meny, ktorá zabezpečuje slobodu finančných transferov zahraničných investorov. Úplnú konvertibilitu svojej meny v súčasnosti deklaruje iba 8 nových členských štátov EÚ pochádzajúcich z regiónu SVE, ostatné štáty v súčasnosti v uplatňujú licencie a obmedzenia v menovej oblasti⁸.

Záver

Ak hodnotíme stav politického prostredia celkovo, zistíme, že v tejto oblasti sú lídrami štáty SVE, ktoré získali členstvo v EÚ v máji 2004. Ide o štáty s pomerne vyspelou demokraciou, ktoré majú taktiež pomerne stabilné a dobre fungujúce právne prostredie. Rozdiely v rámci tejto skupiny sú pomerne malé, z hľadiska stavu politického prostredia ich môžeme považovať za rovnocenné. Naopak, najhorší je stav politického prostredia v štátoch SNS, kde sú časté problémy aj politickej a aj v právnej oblasti. Najhorší je stav v troch štátoch v oblasti Kaspického mora (Arménsko, Azerbajdžan a Gruzínsko), kde sú politické a bezpečnostné riziká veľmi vysoké a taktiež patria medzi štáty s najvýraznejšou mierou korupcie na celom svete.

Porovnanie stavu politického prostredia a skutočného prílevu PZI potvrdzuje vedúce miesto nových členských štátov EÚ. Ako už bolo spomenuté, najväčší prílev PZI v rokoch 1990-2003 zaznamenali Poľsko, Česká republika, Maďarsko a Ruská federácia a ďalej nasledovali Slovensko, Slovinsko, Chorvátsko, Rumunsko, Bulharsko a Pobaltské štáty. S výnimkou Ruskej federácie ide o štáty, ktoré sú členmi EÚ alebo sa o členstvo aktívne usilujú. Ruská federácia je anomáliou, jej nerastné bohatstvo môže prevážiť aj politické riziká a môže pritiahnúť aj pozornosť najväčších energetických spoločností na svete.

Resumé

Rozhodovanie zahraničných investorov o výbere cieľového štátu je komplexným rozhodovaním, pričom stav politického prostredia je veľmi dôležitým faktorom pri výbere. Tento faktor možno rozdeliť na nasledujúce súčasti – politická stabilita, stav právneho

⁷ Treba však dodať, že v tomto prípade nejde o diskrimináciu zahraničných investorov. V spomenutých oblastiach potrebujú licenciu všetky subjekty.

⁸ Príkladom môže byť Bulharsko, kde zahraničné subjekty potrebujú pri vývoze prostriedkov presahujúcich výšku 20 000 BGN súhlas centrálnej banky alebo Rumunsko, kde sa uplatňujú obmedzenia ako pri príleve tak i odleve zahraničných prostriedkov.

prostredia, byrokratické procedúry, korupcia a zákony týkajúce sa priamych zahraničných investícií.

Porovnanie stavu politického prostredia a skutočného prílevu PZI potvrdzuje vedúce miesto nových členských štátov EÚ. Najväčší prílev PZI v rokoch 1990-2003 zaznamenali Poľsko, Česká republika, Maďarsko a Ruská federácia a ďalej nasledovali Slovensko, Slovinsko, Chorvátsko, Rumunsko, Bulharsko a Pobaltské štáty. S výnimkou Ruskej federácie ide o štáty, ktoré sú členmi EÚ alebo sa o členstvo aktívne usilujú. Ruská federácia je anomáliou, jej nerastné bohatstvo dokáže prevážiť aj politické riziká a dokáže pritaiahnuť aj pozornosť najväčších energetických spoločností na svete.

Summary

When transnational corporations decide about the location of their foreign direct investments, they take into account a complex set of patterns. The political environment is one of the most important factors and any problems in this area can seriously hinder the inflow of foreign direct investment. The political environment is analyzed in this paper as a set of following sub-factors – political stability, legal framework, bureaucratic procedures, corruption and the laws concerning the foreign capital.

The aim of this paper is to analyze the state of the political environment in central and eastern Europe. The analysis shows that the most stable political environment can be found in the new EU member states – Slovakia, Hungary, the Czech Republic, Poland, Slovenia, Estonia, Latvia and Lithuania. The flows of foreign direct investments between 1990 and 2003 also confirm the dominance of the mentioned states; the only exception is Russia, which registered large inflows of FDI despite the unstable political environment. Russia is, however, a special case, where large reserves of oil and natural gas attract foreign investors who are accustomed to work in unstable political environment.

Zoznam použitej literatúry:

1. UNCTAD World Investment Report 2003
2. UNCTAD World Investment Report 2004
3. Corruption Perceptions Index 2003 - <http://www.transparency.org/surveys/index.html#cpi>
4. UNCTAD Country Fact Sheets -
<http://www.unctad.org/Templates/Page.asp?intItemID=2441&lang=1>
5. www.worldbank.org
6. www.sme.sk
7. www.etrend.sk

Kontakt

Ing. Tomáš Dudáš
Katedra svetovej ekonomiky
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
dudas@euba.sk

SYSTÉM DÔCHODKOVÉHO ZABEZPEČENIA VO VYBRATÝCH KRAJINÁCH EURÓPY

Ing. Peter Sika, PhD.

Európska rada sa na svojom zasadnutí v Lisabone uzniesla na tom, že rozsah chudoby a sociálnej exklúzie je neprijateľný, a že je nevyhnutné, aby všetky krajiny Európskej únie vyvinuli maximálne úsilie na vytvorenie inkluzívnejšej Európskej únie. Termín, ktorý si na to stanovila je rok 2010. Na to, aby sa podarilo naplniť tento cieľ treba sústrediť zvýšenú pozornosť predovšetkým na tieto oblasti:

- udržateľný ekonomický rast,
- zvýšenie zamestnanosti,
- zlepšenie sociálnej súdržnosti.

1. Základné sociálno-ekonomické tendencie vývoja

Ekonomický vývoj

Hrubý domáci produkt v stálych cenách stúpol v prvom polroku 2004 o 5,4%, čím sa Slovenská republika zaraďuje na popredné miesta v rámci krajín Európskej únie. Takýto trend sa očakáva aj v najbližších rokoch, najmä vplyvom posilňujúceho sa domáceho dopytu a pomalšieho rastu cien.

Spotrebiteľské ceny vzrástli v prvom polroku 2004 oproti rovnakému obdobiu minulého roka o 8,2%. Na raste spotrebiteľských cien sa najviac podieľalo zvýšenie regulovaných cien. Najvýraznejší cenový nárast bol zaznamenaný v kategórii vzdelávanie, alkoholické nápoje a tabak, bývanie, voda, elektrina, plyn a iné palivá, doprava.

Rast nominálnych miezd pokračoval aj v prvom polroku 2004. Priemerná mesačná nominálna mzda zamestnanca Slovenskej republiky vzrástla o 10,3% a dosiahla hodnotu 15 008 Sk. Nominálna mzda v tomto období rástla najrýchlejším tempom od roku 1998. Najvyšší nárast bol v odvetviach finančné sprostredkovanie (15,5%), doprava, pošty a telekomunikácie (14,6%), a nehnuteľnosti a prenájom (14,3%). Najpomalší nárast bol zaznamenaný v zdravotníctve a sociálnej pomoci (2,6%).

Nakoľko spotrebiteľské ceny rástli v tomto sledovanom období pomalšie ako rástli nominálne mzdy, môžeme konštatovať, že reálna mzda stúpila (o 1,9%), čím sa dostala na úroveň roku 2002.

Produktivita práce vypočítaná z HDP na pracovníka v stálych cenách vzrástla o 7,2%. Pozitívne možno konštatovať, že rast produktivity práce v stálych cenách predstihoval rast priemernej reálnej mesačnej mzdy zamestnanca o 5,3%.

Demografický vývoj

Napriek tomu, že Slovenská republika patrí medzi krajiny s najmenším podielom obyvateľstva vo veku nad 65 rokov (11,5%) musíme konštatovať, že slovenská populácia starne. V krajinách Európskej únie (EÚ15) sa tento podiel pohybuje na úrovni 16,6%.

V roku 2003 sa mierne zvýšila očakávaná dĺžka života u mužov a u žien. V roku 2003 dosahovala hodnoty u mužov 69,8 a u žien 77,6 roka. Treba však konštatovať, že slovenskí muži aj ženy sa dožívajú kratšieho veku ako obyvatelia krajín EÚ15. U mužov je to o 5 rokov a u žien je to až o 6 rokov kratší život.

Zamestnanosť a nezamestnanosť

Vývoj zamestnanosti v prvom polroku 2004 môžeme považovať za stagnujúci, keď sa podľa výsledkov VZPS priemerný počet pracujúcich medziročne znížil o 0,5%. Medziročný pokles bol zaznamenaný len u žien (o 1,6%), naopak muži medziročne zaznamenali rast zamestnanosti o 0,5%. V hospodárstve SR v prvom polroku 2004 bolo v priemere zamestnaných 2 009,4 tis. osôb, čo je o 7,1 tis. osôb menej, ako v rovnakom období roku 2003.

V prvom polroku 2004 dosahovala priemerná miera zamestnanosti úroveň 56,3%, pričom tradične je u mužov vyššia (62,1%) ako u žien (50,7%). Z hľadiska vekovej štruktúry došlo k nárastu zamestnanosti u starších ľudí, v dôsledku posunu veku odchodu do dôchodku. Pokles zamestnanosti bol zaznamenaný len vo vekových skupinách 15-24 rokov (v priemere o 5,1%) a 35-49 rokov (v priemere o 5,2%). Ostatné vekové skupiny obyvateľov zaznamenali medziročný rast zamestnanosti, z nich najvýraznejšia veková skupina nad 60 rokov a to o 30,9%.

Počet pracujúcich rástol najvýraznejšie v skupine obyvateľov s vysokoškolským vzdelaním (o 7,6%). Miernejší nárast zamestnanosti pozorujeme v skupine osôb s úplným stredným odborným vzdelaním (o 1,4%), zatiaľ čo v ostatných zamestnanosť poklesla. Najvýraznejší pokles zamestnanosti sledujeme v kategórii osôb so stredným vzdelaním bez maturity (o 9,2%).

Z regionálneho hľadiska zamestnanosť vzrástla v prvom polroku 2004 v krajoch Trnavskom, Trenčianskom a Nitrianskom. V ostatných krajoch zamestnanosť poklesla.

Priemerná miera evidovanej nezamestnanosti klesla zo 16% v prvom polroku 2003 na 15,5% v prvom polroku 2004. Priemerná miera evidovanej nezamestnanosti žien predstavovala 15,5% a miera nezamestnanosti mužov dosiahla úroveň 15,4%. Priemerný mesačný počet uchádzačov o zamestnanie v prvom polroku 2004 (438 371 osôb) poklesol v porovnaní so situáciou pred rokom (465 798 osôb).

Z hľadiska vekovej štruktúry uchádzačov o zamestnanie sa situácia mierne zmenila. Poklesol počet uchádzačov o zamestnanie do 25 rokov, čo súvisí so zmenami v podmienkach evidencie a na druhej strane, posun veku odchodu do dôchodku začína vplývať na rast počtu uchádzačov o zamestnanie vyšších vekových kategórií.

Z hľadiska vzdelanostnej štruktúry najviac uchádzačov o zamestnanie v prvom polroku 2004 malo nízke vzdelanie.

Celoplošné zníženie priemernej miery evidovanej nezamestnanosti malo za následok, že sa znížili medziregionálne diferencie podľa krajov. Najnižšiu priemernú mieru evidovanej nezamestnanosti v sledovanom polroku (3,9%) mal Bratislavský kraj a najvyššiu (22,2%) Košický kraj.

Chudoba a sociálna exklúzia

Chudoba predstavuje celosvetový problém, s ktorým zápasia aj najrozvinutejšie krajiny sveta. Na Slovensku sa pojem chudoba začal dostávať do povedomia občanov po novembri 1989, kedy sa začali prejavovať prvé vážnejšie sociálno-ekonomické problémy krajiny. Treba však podotknúť, že pojem chudoba nie je legislatívne uzákonený a ani s pojmom chudoba sa nestretáme v oficiálnych štatistikách. V Slovenskej republike sa namiesto pojmu chudoba používajú skôr synonymá chudoby ako: sociálne slabí obyvatelia, nízkopříjmové domácnosti a predovšetkým pojem hmotná núdza, ktorý je aj legislatívne vymedzený a je vlastne označením pre chudobu.

Chudoba v značnej miere závisí od spoločensko-historických podmienok. Koncom 19. storočia, keď sa tento jav začal podrobnejšie skúmať, zdôrazňovala sa skôr jeho javová stránka a za chudobného sa považovali tí, ktorí žili zreteľne a viditeľne v zlých životných podmienkach

a mali problémy s fyzickým prežitím. S pokračujúcim rozvojom spoločnosti a so zvyšovaním priemernej úrovne života chápanie chudoby, prekračuje toto úzke vymedzenie.¹

V súčasnosti prevláda v európskych krajinách širšie vymedzenie chudoby podľa Rady Európy z decembra 1984, podľa ktorého „chudoba označuje osoby, rodiny alebo skupiny osôb, ktorých zdroje (materiálne, kultúrne a sociálne) sú natoľko limitované, že ich vylučujú z minimálne akceptovaného životného štýlu štátov, v ktorých žijú“².

Chudobu možno definovať z dvoch aspektov³:

- Absolútna chudoba: je spojená s určitým fyziologickým prahom, pod ktorým nie je možné uspokojovať také základné potreby ako je potrava, ošatenie a bývanie.
- Relatívna chudoba: je spojená s priemernou životnou úrovňou danej krajiny, ktorú chudobní obyvatelia tejto krajiny nedosahujú. Relatívna chudoba vyjadruje aj úroveň vzdelania, kvalifikácie, zdravotných návykov, rodinného zázemia a využívania voľného času.

V konfrontácii s realitou možno tvrdiť, že chudoba sa nedá definovať alebo zmerať v absolútnych reláciách, ale je relatívne v závislosti na spoločnosti, v ktorej sa objavuje. Tento prístup viedol k širšiemu prijatiu štandardov, ktorými sa chudoba meria. Nestačí len zmerať minimálne požiadavky na jedlo, oblečenie a prístrešie, ale chudoba sa musí merať aj v kontexte ostatných sociálnych požiadaviek a potrieb, ako je potreba vzdelania a informovanosti, zdravia alebo účasť a zapojenie do spoločenského života.

Vyčerpávajúcejší prístup k definovaniu chudoby prezentovala Medzinárodná organizácia práce (ILO). Odporúčala stratégie, ktoré mali smerovať k uspokojovaniu „základných potrieb“ obyvateľov každej krajiny a definovala, že tieto základné potreby sa musia skladať z dvoch prvkov⁴:

- mali by obsahovať minimálne požiadavky rodiny na osobnú spotrebu, t.j. adekvátne jedlo, bývanie a oblečenie, ako aj určité vybavenie domácnosti,
- mali by zahŕňať základné služby ako je doprava, vzdelávanie, kultúra.

Jedným z významných faktorov determinujúcich riziko chudoby a sociálnej exklúzie je príjem a jeho rozdelenie v spoločnosti. Podľa údajov Mikrocenzu 2003 v roku 2002 suma príjmov 20% populácie s najvyššími príjmami bola 5,4 krát vyššia v porovnaní so sumou príjmov 20% populácie s najnižšími príjmami. Je to vyššia nerovnosť ako v EÚ15 (4,4 v roku 2001), avšak nižšia ako napríklad v Estónsku (6,1), či Portugalsku (6,5).

Príjem pod hranicou chudoby sa definuje ako príjmová chudoba. Príjmová chudoba alebo hranica nízkeho príjmu sa stanovuje na 60% mediánu vyrovnaného príjmu na osobu v každom členskom štáte EÚ.

Miera rizika chudoby, ktorá vyjadruje podiel jednotlivcov žijúcich v domácnostiach, kde príjem je nižší ako 60% mediánu ekvivalentného príjmu, dosiahla na Slovensku 21% v roku 2002 bez rozdielu medzi rodmi a je na úrovni Írska. Dôležitým indikátorom, ktorý dokresľuje údaj o miere chudoby a poskytuje informáciu o tom, ako veľmi chudobní sú chudobní, je tzv. relatívne riziko prepadu príjmov chudoby. Na Slovensku je medián príjmu obyvateľov v riziku chudoby o 34% nižší, ako je hranica rizika chudoby (60% mediánu ekvivalentného príjmu), čo znamená, že príjem polovice z nich sa nachádza pod 66%-ami

¹ Stanek, V. a kol.: Sociálna politika. EKONÓM, Bratislava 2004, str. 97

² Životní minimum v zahraničí a v České republice, MPSV ČR, Praha 1997

³ Filipová, J., Valná, S.: Životné minimum. Výskumný ústav práce, sociálnych vecí a rodiny, Bratislava 1999, str.

8

⁴ ILO: Meeting Basic Needs, Strategies for Eradicating Mass Poverty and Unemployment. Geneva 1977

hranice rizika chudoby, alebo je nižší ako 40% mediánu ekvivalentného príjmu a to rovnako u mužov ako i u žien.

V krajinách EÚ15 len 5% chudobných má príjem nižší ako je 40% národnej hranice chudoby, v SR sa v takejto situácii nachádza 13% populácie. V prípade, že by sa hranica chudoby posunula na úroveň 70% mediánu ekvivalentného príjmu, v EÚ15 by podiel chudobných stúpil na 23%, v SR až na 27%. Ak by boli obyvatelia bez sociálnych transferov a dôchodkov, riziko chudoby by v SR stúpilo na 43% a v EÚ15 na 39%. Rozdiely sa významne nemenia, keď do príjmov zahrnieme dôchodky a miera rizika chudoby sa podstatne zníži (SR 27%, EÚ15 24%). Väčšia diferencia oproti ostatným krajinám sa na Slovensku prejaví, až keď hodnotíme príjem zahŕňajúci všetky sociálne transfery. Miera rizika sa na Slovensku zníži o 6%uálnych bodov a v EÚ15 o 9%uálnych bodov.

Tabuľka č.1 Miera chudoby - podiel obyvateľov pod hranicou chudoby (v %)

Krajina	Po sociálnych transferoch	Pred sociálnymi transfermi (vrátane dôchodkov)	Krajina	Po sociálnych transferoch	Pred sociálnymi transfermi (vrátane dôchodkov)
EÚ 15	15	24	Taliansko	18	21
Belgicko	13	25	Luxembursko	13	24
Dánsko	11	24	Holandsko	11	21
Nemecko	11	21	Rakúsko	12	23
Grécko	21	22	Portugalsko	21	27
Španielsko	19	23	Fínsko	11	21
Francúzsko	15	24	Švédsko	9	28
Írsko	18	30	V. Británia	19	30

Prameň: Eurostat 2003, na základe zisťovania v roku 1999.

Poznámky: Príjem pred sociálnymi transfermi zahŕňa dôchodky (starobné, vdovské a vdovecké).

Chudoba a sociálne vylúčenie majú komplexné a viacrozmerné formy, a preto vyžadujú zjednotený prístup, v ktorom sa vyžaduje široká paleta politík v oblastiach, ako je sociálne zabezpečenie, sociálna pomoc, zamestnanosť, vzdelávanie, zdravotná starostlivosť, bývanie a pod. Možno konštatovať, že širším konceptom ako chudoba je sociálna exklúzia, ktorá vyjadruje riziko marginalizácie a vylúčenia pre individua a skupiny vo viacerých oblastiach života. Zatiaľ čo sociálna exklúzia vždy zahŕňa chudobu, chudoba nemusí vždy znamenať sociálnu exklúziu. Niektoré skupiny obyvateľstva napriek tomu, že nie sú chudobné, môžu byť sústavne exkludované.

Nízky príjem je len jednou dimenziou chudoby a sociálnej exklúzie, keďže sociálna ochrana môže zmierniť chudobu aj prostredníctvom zdravotnej starostlivosti, bývania, vzdelávania, poskytovania sociálnych služieb, poskytovaním integrovaného trhu práce pre tých, ktorí sú schopní pracovať.

V Slovenskej republike sú najviac vystavení riziku chudoby uchádzači o zamestnanie. Až 47% z nich sa nachádza pod hranicou rizika chudoby. Veľmi zlá situácia je predovšetkým v prípade dlhodobej nezamestnanosti. Mať zamestnanie (prácu) predstavuje najvýznamnejší nástroj na zníženie rizika chudoby. V SR miera rizika chudoby u zamestnaných bola podstatne nižšia (14%) ako u nezamestnaných (47%), avšak dvakrát vyššia ako v EÚ15 (7%).

Medzi najviac ohrozené skupiny populácie patria deti. Miera rizika chudoby detí vo veku 0-15 rokov je na úrovni 30%. Tento ukazovateľ je z toho dôvodu taký vysoký, že v rómskych osídleniach, kde žije najchudobnejšie obyvateľstvo SR až 50% predstavujú deti.

Tieto deti nemajú dostatok materiálnych prostriedkov, čo sa prejavuje na ich celkovom zaostávaní, nízkej úrovni vzdelania, nízkej zamestnanosti a v konečnom dôsledku nemožnosti úniku z pretrvávajúcej chudoby.

Za indikátor chudoby, ktorý sa používa v Slovenskej republike sa považuje počet poberateľov a osôb závislých od pomoci v hmotnej núdzi. Pomoc v hmotnej núdzi upravuje zákon č. 599/2003 Z.z. o pomoci v hmotnej núdzi a o zmene a doplnení niektorých zákonov, ktorý nadobudol účinnosť 01. januára 2004. Nová právna úprava pomoci v hmotnej núdzi vychádza z filozofie motivácie a poskytovania perspektívy jednotlivcovi a jeho rodine. Pri posudzovaní hmotnej núdze sa rozšíril okruh osôb spoločne posudzovaných s občanom v hmotnej núdzi o ich deti do 25 rokov veku, ktoré nemajú vlastný príjem, alebo ktoré majú príjem na úrovni minimálnej mzdy.

Nástrojmi pomoci v hmotnej núdzi je dávka v hmotnej núdzi a príspevky k dávke, ktoré sa poskytujú občanovi v hmotnej núdzi a fyzickým osobám, ktoré sú s občanom v hmotnej núdzi spoločne posudzované.

V prvom polroku 2004 priemerný mesačný počet občanov riešených v systéme pomoci v hmotnej núdzi predstavoval 400 252 a štátny rozpočet na tento účel vynaložil za 1. polrok 2004 prostriedky vo výške 3 079 tis. Sk. Táto skupina občanov predstavuje na celkovom počte obyvateľov Slovenska 7,4% podiel, a oproti rovnakému obdobiu minulého roka je zaznamenaný pokles o 3 %uálne body.

Tabuľka č. 2 Obyvateľstvo v hmotnej núdzi (počet chudobných)

Ukazovateľ	1993	1995	1997	1999
Počet obyvateľov v hmotnej núdzi	386 323	408 507	392 927	584 941
Podiel na obyvateľstve (%)	7,2	7,6	7,3	10,8
Ukazovateľ	2000	2001	2002	1. polrok 2004
Počet obyvateľov v hmotnej núdzi	612 953	630 708	618 191	400 252
Podiel na obyvateľstve (%)	11,3	11,7	11,5	7,4

Prameň: Správa o sociálnej situácii obyvateľstva SR v I. polroku 2004. MPSVaR SR.

Z regionálneho hľadiska najvyšší podiel osôb v hmotnej núdzi z celkového počtu obyvateľov v krajoch SR za 1. polrok 2004 bol zaznamenaný v Košickom kraji, kde predstavoval 13%. Najnižšiu hodnotu vykazuje Bratislavský kraj s hodnotou ukazovateľa 1% z celkového počtu obyvateľov v krajoch SR.

2. Hlavné skupiny obyvateľstva ohrozené chudobou a sociálnou exklúziou

Nie všetky skupiny obyvateľstva sú v rovnakej miere ohrozené chudobou. Z hľadiska histórie bola chudobou ešte v 19. storočí *pracujúca trieda*, v rokoch 1945 – 1970 to boli *sociálne minority* a v posledných desaťročiach sú chudobou ohrození predovšetkým *uchádzači o zamestnanie* a z nich prevažne tí, ktorí sú dlhodobo bez práce.

K chudobou ohrozeným skupinám nesporne patria aj neúplné rodiny s deťmi a viacdtné rodiny. Riziko chudoby stúpa priamoúmerne s počtom členov rodiny.

V memorande o inklúzii boli identifikované hlavné riziká chudoby a exklúzie a tiež skupiny, u ktorých sa tieto riziká kumulujú viac ako u iných skupín obyvateľstva Slovenska. Patria k nim najmä príslušníci segregovaných rómskych komunít, zdravotne postihnutí, starí ľudia a tí, ktorí majú sťažený prístup k bývaniu alebo sú úplne bez domova.

Rómovia

Sociálna situácia rómskej komunity je charakteristická vysokou mierou nezamestnanosti (najmä dlhodobej), závislosťou od rôznych dávok sociálneho systému, nízkou vzdelanostnou úrovňou a nízkou kultúrou bývania.

Medzi skupiny najviac ohrozené sociálnou exklúziou a chudobou patria rómske komunity žijúce vo vidieckych alebo mestských osídleniach, ktorých počet sa na Slovensku odhaduje na niekoľko sto. V týchto osadách žije približne 100 tisíc Rómov, čo predstavuje 28% z odhadovaného počtu rómskej populácie na Slovensku (podľa odborných demografických odhadov cca 350 tisíc Rómov).

Obyvateľstvo v segregovaných osadách zažíva extrémnu chudobu, ktorá sa prenáša aj na ďalšie generácie, ktoré takmer nemajú žiadnu šancu sa vymaniť z tejto situácie. Veľkú časť tejto komunity tvoria deti, ktoré majú znevýhodnené postavenie vo vzdelávaní v dôsledku nedostatočnej znalosti slovenského jazyka, nedostatočným vybavením školskými pomôckami. V dôsledku tohto bývajú často krát zaraďované do špeciálnych škôl, ktoré často krát opúšťajú predčasne, čím majú sťažené uplatnenie na trhu práce a opätovne spadajú do chudoby.

Ľudia so zdravotným postihnutím

Riziku chudoby a exklúzie podliehajú ľudia so zdravotným postihnutím najmä preto, že majú obmedzené možnosti uplatnenia sa na trhu práce, resp. sú z tohto trhu práce úplne vylúčení z dôvodu ich zdravotného postihnutia. Treba upozorniť aj na to, že riziku chudoby a sociálnej exklúzie často krát podliehajú aj ľudia, ktorí sa starajú o ľudí so zdravotným postihnutím, nakoľko niektoré postihnutia vyžadujú celodennú starostlivosť. Tým sú osoby starajúce sa o zdravotne postihnutého taktiež vylúčené z možnosti uplatnenia sa na trhu práce.

Starí ľudia

Starí ľudia sú ohrozenou skupinou hlavne z toho dôvodu, že sú vylúčení z trhu práce z hľadiska veku. Táto situácia je vo vyspelých krajinách riešená valorizáciou starobných dôchodkov a tým je táto skupina obyvateľstva chránená pred chudobou a sociálnou exklúziou štátom. Aj v Slovenskej republike je zabezpečená valorizácia dôchodkov pre túto časť populácie, avšak táto valorizácia nie je dostačujúca. Z toho dôvodu dochádza u nás k zhoršeniu životnej úrovne dôchodcov. Tento stav nám dokumentuje i nasledujúca tabuľka, ktorá dokumentuje %uálny podiel dôchodku k priemernej mzde v krajine.

Tabuľka č. 3 Rozdiel medzi priemernou mzdou a priemerným starobným dôchodkom

Rok	Priemerná hrubá mzda	Priemerný starobný dôchodok	Rozdiel	Podiel dôchodku ku mzde (v %)
1991	3 766	2 104	1 662	55,87
1993	5 372	2 367	3 005	44,06
1995	7 195	3 320	3 875	46,14
1997	9 226	4 124	5 102	44,70
1999	10 728	4 878	5 850	45,47
2001	12 365	5 782	6 583	46,76
2002	13 511	6 104	7 407	45,18
2003	14 365	6 503	7 862	45,27
2004	15 008 ¹	6 745 ¹	8 263	44,94

Poznámka: ¹ k 30.06.2004

Prameň: MPSVaR SR

Situácia dôchodkov v krajinách EÚ15 je oveľa lepšia, nakoľko pomer dôchodku k priemernej mzde je oveľa vyšší než je to v Slovenskej republike.

Tabuľka č. 4 Pomer dôchodku k priemernej mzde v európskych krajinách

Dánsko	56	Francúzsko	85	Rakúsko	65
Nemecko	72	Taliansko	53	Fínsko	50
Španielsko	65	Holandsko	70	Švédsko	65

Prameň: Inštitút pre slobodnú spoločnosť

Dôchodcov každoročne pribúda v celej Európe. Už v roku 2020 by mali ľudia starší ako 65 rokov tvoriť až 14% z celkovej európskej populácie. Väčšina štátov vrátane Slovenska preto mení svoje dôchodkové systémy. Zvyšuje sa veková hranica, keď ľudia odchádzajú do dôchodku. Väčšina krajín sa snaží zmeniť systém tak, aby si človek šetril na svoju penziu už počas svojho života a aby sa oňho v starobe nemusel starať iba štát.

Bezdomovci

Okrem ohrozených skupín sú súčasťou spoločnosti aj evidentne chudobné skupiny obyvateľstva, ktoré však nie sú štatisticky vykazované. Ide predovšetkým o bezdomovcov. V najvšeobecnejšom význame, bezdomovec je človek s absenciou bývania, sociálne vylúčený a zároveň „začlenený“ do nebytových priestorov, zbúranísk, kontajnerov, pivníc, kanálov, železničných a autobusových staníc, ako aj ulíc, parkov, priestorov pod mostami – to všetko možno chápať ako náhradné bývanie. Na Slovensku oficiálna definícia bezdomovca nejestvuje, vzťahuje sa na nich označenie „spoločensky neprispôsobivé osoby“. V súčasnosti sa na Slovensku podľa odhadov pohybuje približne 2 000 bezdomovcov. Zvyčajnými príčinami bezdomovstva sú rozvody, rodinné konflikty, ukončenie výkonu trestu a pod. Ich spôsob života je väčšinou poznačený sociálnymi patológiami – ide hlavne o alkoholizmus, ako aj krádeže.⁵

Problém bezdomovectva nie je neznámym pojmom ani v Európe. V krajinách EÚ15 bolo 18 miliónov ľudí považovaných za bezdomovcov alebo zle bývajúcich. Toto číslo sa skladá zo štyroch typov bývania bezdomovcov podľa Európskej národnej organizácie pracujúcich s bezdomovcami (FEANTSA):

- a) bezdomovci bez strechy nad hlavou,
- b) bezdomovci, ktorí bývajú v inštitúciách, ktoré pomáhajú bezdomovcom alebo v krátkodobých ubytovniach,
- c) bezdomovci, ktorí majú príležitostné ubytovanie,
- d) bezdomovci, ktorí bývajú v nevyhovujúcich bytoch.

Nasledujúca tabuľka nám ukazuje počty bezdomovcov, ktorí používajú verejné alebo dobrovoľné organizácie, ktoré pomáhajú bezdomovcom.

Tabuľka č. 5 Odhady o počte bezdomovcov v Európe

Krajina	V priebehu roka	Krajina	V priebehu roka
Rakúsko	8 400	Írsko	3 700
Belgicko	5 500	Taliansko	78 000
Nemecko	876 450	Luxembursko	200
Dánsko	4 000	Holandsko	12 000
Španielsko	11 000	Portugalsko	4 000
Fínsko	5 500	Švédsko	14 000
Francúzsko	346 000	Veľká Británia	460 000
Grécko	7 700	Spolu	1 836 450

Prameň: Kennett, P.: Comparative social policy. Open University Press, UK 2001, str. 54

3. Hlavné ciele a kľúčové úlohy potrebné na predchádzanie sociálnej exklúzie

Európska únia si vytýčila ako jeden z hlavných cieľov boj proti chudobe a exklúzii. Tieto ciele Európskej únie boli prijaté v Nice a aktualizované na summite v Kodani. Slovenská

⁵ Centrum pre hospodársky rozvoj: Národná správa o ľudskom rozvoji Slovenská republika 2000, str. 84

republika sa k týmto cieľom pripojila a v súčasnosti sa ich snaží naplňať. Jedná sa o nasledovné spoločné ciele:

- uľahčiť účasť na zamestnanosti,
- predchádzať rizikám vylúčenia,
- pomôcť najzraniteľnejším.

Uľahčiť účasť na zamestnanosti

Aj keď oficiálne štatistiky o chudobných chýbajú, je zrejmé, že najviac absolútne chudobných a sociálnou exklúziou ohrozených tvoria nezamestnaní. Rast zamestnanosti sa stal prioritnou úlohou hospodárskej a sociálnej politiky vlády, ale i celej spoločnosti.

Pre tvorbu nových pracovných príležitostí a odstraňovanie chudoby je dôležitý celkový stav ekonomiky v krajine. V súvislosti so sociálnou inklúziou treba sa zameriavať na:

- **podporovanie zamestnanosti a zamestnateľnosti skupín obyvateľstva so zvýšeným rizikom sociálneho vylúčenia.**

Ide o občanov, ktorí aj vzhľadom na svoj vek, dĺžky vedenia v evidencii Úradu práce sociálnych vecí a rodiny, vzdelania, nedostatku praxe, zdravotného stavu, ťažšie nachádzajú uplatnenie na trhu práce, a z toho dôvodu potrebujú zvýšenú starostlivosť. V zmysle zákona o službách zamestnanosti sa jedná o nasledovné opatrenia:

- služby sprostredkovania zamestnania,
- odborné poradenské služby – vypracovanie individuálneho akčného plánu na podporu pracovného uplatnenia uchádzača o zamestnanie,
- príspevok na samostatnú zárobkovú činnosť pre tých, ktorí si založia živnosť alebo začnú vykonávať inú samostatnú zárobkovú činnosť,
- podpora chránených dielní a chránených pracovísk,
- zvýšiť zamestnateľnosť mladých ľudí vzdelávaním a prípravou pre trh práce a zároveň zvyšovať stupeň vzdelania a kvalifikačnej prípravy uchádzačov o zamestnanie podľa potrieb trhu práce.
- **predchádzanie exklúzii podporovaním adaptability a mobility pracovnej sily.**

Prostredníctvom systému celoživotného vzdelávania je nevyhnutné podporovať mieru adaptability občanov na rýchlo sa meniace podmienky a nároky trhu práce. Na celoživotné vzdelávanie treba sa pozerať ako na podsystem vzdelávania, ktorý pružne reaguje na požiadavky trhu práce (inovácie, počítačové schopnosti, jazykové schopnosti, rekvalifikácie).

Slovenská republika vykazuje vysokú regionálnu diferenciaciu v miere nezamestnanosti. Túto diferenciaciu je možné zmierniť podporou mobility pracovnej sily za prácou. V súčasnosti ľudia cestujú za prácou najmä do veľkých miest na vzdialenosť asi do 100 km, bez zmeny bydliska. Táto nízka mobilita pracovnej sily je z toho dôvodu, že ľudia majú veľmi obmedzenú možnosť získania cenovo dostupného nájomného bytu, nakoľko tieto byty sa stavajú iba v obmedzenom množstve.

- **garantovanie nevyhnutných prostriedkov na dôstojný život.**

Sociálny systém musí byť nastavený tak, aby občan mal zo strany štátu garantované nevyhnutné prostriedky na dôstojný život, avšak pri podporení motivácie k samostatnosti a nezávislosti občanov. Jednotlivé dávky nesmú utlmať aktivitu občana pri hľadaní si vhodnej práce, práve naopak musia zvýšiť jeho aktivitu pri hľadaní si zamestnania.

- **redchádzať rizikám vylúčenia**

Najosvedčenejšia cesta ako predísť chudobe a sociálnej exklúzii je predchádzať situáciám, ktoré nevyhnutne vedú k sociálnemu vylúčeniu a to najmä:

- vytvorením podmienok pre podporu rodinnej solidarity a prevencie sociálneho vylúčenia zraniteľných skupín obyvateľstva,
- zabezpečením prístupu k informačno-komunikačným technológiám na základe princípu rovnosti príležitostí.
- **pomoc najzraniteľnejším**

Treba vynaložiť maximálne úsilie pri sociálnej inklúzii najzraniteľnejších skupín obyvateľstva.

Vo všeobecnosti platí, že harmonicky usporiadaná rodina je oveľa menej náchylnějšía na chudobu ako rozvrátená rodina, kde sú medziľudské vzťahy veľmi narušené. Toto tvrdenie potvrdzuje i ten fakt, že medzi ohrozené skupiny obyvateľstva sa zaraďujú neúplné rodiny s deťmi a bezdomovci. V týchto rodinách nie sú usporiadané medziľudské vzťahy. K podpore zdravých rodinných vzťahov môže prispieť celý súbor opatrení, napr.:

- spravodlivejšie rozdelenie platenej a neplatenej práce medzi ženy i mužov,
- vytváranie vhodných nástrojov na riešenie bytovej otázky, predovšetkým mladých rodín,
- vytváranie pracovných miest na skrátený pracovný úväzok, predovšetkým pre ženy.

Rómske etnikum vykazuje typické príznaky chudoby. Medzi možné riešenia by mohli patriť:

- zlepšenie prístupu k úverovým zdrojom pre vytváranie drobnej podnikateľskej činnosti Rómov,
- zainteresovanosť rodičov na vzdelávaní a zvýšenie ich povedomia o nevyhnutnosti vzdelania,
- vo výchovno-vzdelávacom systéme vytvoriť také podmienky, aby v obsahu, formách a metódach boli akceptované osobitosti rómskej národnostnej menšiny,
- zriadenie praktických lekárov priamo v rómskych osadách,
- vytvorenie participácie rómskeho etnika na riadení spoločnosti, predovšetkým na komunálnej úrovni a participáciou na samospráve svojich obcí.

Aby boli tieto opatrenia účinné, je nevyhnutné, aby sa s nimi stotožnila Rómska aj väčšinová populácia. Slovenská republika pri riešení rómskeho problému bude žiadať pomoc od vyspelejších európskych štátov.

Pre utečencov, zdravotne znevýhodnených občanov, starých ľudí musí štát v spolupráci s inými organizáciami budovať sociálnu záchranú sieť, ktorá im zabezpečí aspoň minimálnu úroveň podmienok potrebných na dôstojný život. Pre tieto skupiny by sa mali budovať siete detských domovov, sirotincov, starobincov, nocľahární, a pod.

Záver

Slovenská republika je krajinou, kde majú ľudia rozvinuté podmienky na plnohodnotný život. Napriek existujúcim problémom a obmedzeniam možno povedať, že väčšina obyvateľov má dostatok príležitostí na vlastný rozvoj. Obyvatelia SR majú prakticky neobmedzené možnosti vzdelávania sa, ich životná úroveň je primeraná vzhľadom na stav ekonomiky a jej možnosti.

Treba si však uvedomiť, že chudoba v Slovenskej republike je, a že treba vykonávať opatrenia na jej odstraňovanie.

Na odstránenie chudoby a sociálnej exklúzie nikde na svete neexistuje všeliak. Komplexnosť problému si vyžaduje celospoločenské úsilie. Boj proti chudobe neznamená len riešenie existujúcej chudoby, ale najmä odstraňovanie príčin vedúcich k jej vzniku a šíreniu.

Rozhodujúcu úlohu si musí ponechať štát, ktorý prostredníctvom svojej koncepcie hospodárskej a sociálnej politiky by mal zabrániť, aby jednotlivci, rodiny a celé sociálne skupiny upadali do chudoby.

Resumé

Chudoba predstavuje celosvetový problém, s ktorým zápasia aj najrozvinutejšie krajiny sveta. Na Slovensku sa pojem chudoba začal dostávať do povedomia občanov po novembri 1989, kedy sa začali prejavovať prvé vážnejšie sociálno-ekonomické problémy krajiny.

V Slovenskej republike sa namiesto pojmu chudoba používajú skôr synonymá chudoby ako: sociálne slabí obyvatelia, nízkoprijímové domácnosti a predovšetkým pojem hmotná núdza, ktorý je aj legislatívne vymedzený a je vlastne označením pre chudobu.

Summary

The first time the phenomenon "poverty" appeared in the Slovak Republic. The poverty is a worldwide problem, which solves also the economic development states of the world. In the Slovak Republic people started meet with a phenomenon poverty after November 1989 when the first serious economic - social problems of the country started show.

In the Slovak Republic the synonyms are used instead of poverty such as: the social weak citizens, the low-income households and the most frequent term is the material need. It is legalized and indicates the poverty.

Literatúra:

1. Buhmann, B.: *Equivalence Scales, Well – Being, Inequality and Poverty*, Lusembourg Income Study, Luxembourg 1989.
2. Centrum pre hospodársky rozvoj: *Národná správa o ľudskom rozvoji* Slovenská republika 2000, Bratislava, 2000.
3. Eurostat news release 43/2003: Poverty and social exclusion.
4. Filipová, J., Valná, S.: *Životné minimum*. Bratislava, VÚPSV, 1999.
5. Hiršl, M.: *Analýza štruktúry chudého obyvateľstva v Československu v roce 1989*. Bratislava, VÚPSV, 1992.
6. ILO: *Meeting Basic Needs, Strategies for Eradicating Mass Poverty and Unemployment*. Geneva 1977
7. Kennett, P.: *Comparative social policy*. Open University Press, UK 2001
8. Lavalette, M., Pratt, A.: *Social policy (A Conceptual and Theoretical Introduction)*. London 2001.
9. MPSVaR SR: *Správa o sociálnej situácii obyvateľstva SR v I. polroku 2003*. Bratislava.
10. MPSVaR SR: *Národný akčný plán sociálnej inklúzie 2004-2006*. Bratislava 2004.
11. Prognostický ústav SAV: *Vízia vývoja Slovenskej republiky do roku 2020*. Bratislava 2002.
12. Rievajová, E. a kol.: *Sociálne zabezpečenie*. SPRINT vfra, 2000.
13. Stanek, V. a kol.: *Sociálna politika*. Bratislava, EKONÓM, 2004.
14. Tomeš, I.: *Nová dimenze chudoby a chudinství*. Sociální politika 5/2002.
15. Žižková, J.: *Přístupy k řešení chudoby v České společnosti*. Sociální politika, č. 1/2000.
16. World Bank: *World Development Report 1990*. Oxford Univerzity Press, New York.

Kontakt

Ing. Peter Sika, PhD.
Katedra mikro a makroekonómie
FSEV, Trenčianska univerzita A. Dubčeka v Trenčíne
Študentská č. 2, 911 50 Trenčín
e-mail: sika@tnuni.sk, č.t.: 0905 213 220

ROZŠÍRENIE EÚ, TRANSATLANTICKÉ VZŤAHY A ZÁUJMY SLOVENSKEJ REPUBLIKY

PhDr. Peter Weiss. CSc.

Rok 2004 znamenal formálne zavŕšenie zásadných geopolitických zmien, ktoré symbolicky odštartoval pád Berlínskeho múru. Koniec studenej vojny, rozpad Sovietskeho zväzu a nasledujúca transformácia krajín strednej a východnej Európy, ktoré boli predtým začlenené do Rady vzájomnej hospodárskej pomoci a Varšavskej zmluvy, vyústili do bezprostredného mierového zjednotenia starého kontinentu prostredníctvom paralelného rozšírenia Európskej Únie a Severoatlantickej Aliancie.

Vstupom do EÚ a NATO sa naplnili dlhodobé strategické ciele zahraničnej a bezpečnostnej politiky stredoeurópskych krajín, ktoré sa formulovali vo Višegrádskej deklarácii. Plnohodnotná integrácia štátov bývalého sovietskeho bloku do európskych a transatlantických politických, bezpečnostných a hospodárskych štruktúr znamená prekonanie negatívnych dôsledkov povojnového rozdelenia európskeho kontinentu a definitívne potvrdenie ich príslušnosti do západného civilizačného okruhu. Z tohto pohľadu znamená členstvo SR v EÚ a NATO naplnenie historického zmyslu politickej revolúcie z novembra 1989. „Členstvo v európskej únii a Organizácii Severoatlantickej zmluvy zásadným spôsobom zmenili vzťahy Slovenska s vonkajším prostredím. Inštitucionálne zakotvenie v jednotnom politickom a ekonomickom priestore Európskej únie a pevné bezpečnostné garancie Organizácie Severoatlantickej zmluvy vytvorili optimálny a kvalitatívne vyšší rámec pre zabezpečenie životných záujmov slovenskej republiky a jej občanov.“¹ Slovensko sa stalo súčasťou procesu vytvárania jednotného a stabilného kontinentu, získalo v jeho dejinách bezprecedentné bezpečnostné záruky a vytvorilo si základné vonkajšie podmienky pre svoju modernizáciu, odstránenie zaostávania v ekonomickej výkonnosti za západoeurópskymi krajinami, prekonanie veľkých rozdielov medzi jeho regiónmi a zvýšenie životnej úrovne a kvality života jeho občanov.

Pristúpenie SR k Washingtonskej zmluve a k Zmluve o Európskej únii zásadným spôsobom zmenila medzinárodné postavenie SR. Zvýšila sa jej politická váha v globálnych medzinárodných vzťahoch, lebo sa môže opierať o spojenectvo s najvyspelejšími krajinami západného sveta, čo umožní účinnejšie presadzovať jej záujmy voči tretím krajinám i voči partnerom v oboch zoskupeniach. Zdieľanie spoločných hodnôt v rámci širokého euroatlantického spoločenstva demokratických štátov spolu s inštitucionálnym zakotvením v EÚ a v NATO však vytvorili nielen kvalitatívne nový rámec pre presadzovanie slovenských národných záujmov, ale aj určité limity pre prípadné nezávislé či alternatívne zahraničnopolitické smerovanie Slovenska. SR sa stala nositeľom spoluzodpovednosti aj za politické rozhodnutia, ktoré prekračujú úzko národné a regionálne rámce a majú celoeurópsky alebo až globálny dosah. Slovenská politická elita sa preto musí naučiť uvažovať nielen v kategóriách národného záujmu, ale aj záujmu EÚ, NATO a širšie – západného spoločenstva demokratických štátov.

To vyžaduje po novom uvažovať o otázke suverenity. Na jednej strane je zrejmé, že v diskusiách o budúcej podobe EÚ, ktorých výsledky sa pretransformovali do Zmluvy o Ústave pre Európu, sa presadil prístup založený na primárnej suverenite národných štátov. V článku 1 – 5 tohto dokumentu, proces ratifikácie ktorého sa začal podpisom 29 októbra 2004 v Rímesa uvádza:

„Únia rešpektuje rovnosť členských štátov pred ústavou, ako aj ich národnú identitu obsiahnutú v ich základných politických a ústavných systémoch vrátane regionálnych a štátnych samospráv. rešpektuje ich základné štátne funkcie, najmä zabezpečovanie územnej celistvosti štátu, udržiavanie verejného poriadku a zabezpečovanie verejnej bezpečnosti.“²

V kapitole II Spoločná zahraničná a bezpečnostná politika článok III – 300, sa uvádza: „Európske rozhodnutia uvedené v tejto kapitole sa prijíma Rada jednomysľne.“³ Aj Európske rozhodnutia Európskej rady o strategických záujmoch a cieľoch únie, ktoré sa vzťahujú na spoločnú zahraničnú a bezpečnostnú politiku a na ostatné oblasti vonkajšej činnosti únie vyžadujú jednomyselné uznesenia.⁴

Ak tieto ustanovenia čítame v súvislosti s článkom 1 – 1 – Založenie únie „vyjadrujúc vôľu občanov a štátov Európy budovať spoločnú budúcnosť táto ústava zakladá Európsku úniu, na ktorú členské štáty preniesli právomoci na dosahovanie spoločných cieľov. Únia koordinuje politiky, ktorými sa členské štáty snažia tieto ciele dosiahnuť a vykonáva komunitárnym spôsobom právomoci, ktoré na ňu členské štáty preniesli.“⁵ - Je zrejmé, že zdrojom moci EÚ sú jej členské štáty, ktoré prenášajú iba výkon kompetencií na európsku úroveň, ale neodstupujú svoju suverenitu ani neodovzdávajú v plnom rozsahu rozhodovanie tretiemu subjektu, ktorý by im bol nadradený.⁶

Inako povedané, nevzniká federálny štát a primárna suverenita národných štátov a európska diverzita ostávajú napriek tomuto čiastočnému prenosu právomocí zachované. Na druhej strane, ako upozorňuje E. Kukan, „lipnutie na absolútnej suverenite národného štátu... tiež nezohľadňuje realitu.“⁷ Slovenský minister zahraničných vecí, polemizujúc s častou interpretáciou vstupu do integračných zoskupení, podľa ktorej tento vstup znamená obmedzenie štátnej suverenity, tvrdí, že „ide o rozšírenie štátnej suverenity. Slovensko bude mať totiž po 29. marci a 1. máji (2004) možnosť ovplyvňovať rozhodovanie a smerovanie Európy v oveľa širšom merítku než v podmienkach dnešného Slovenska. Integrácia prináša rozšírenie priestoru slobody a sebarealizácie štátu, ako aj jendotlivca.“⁸ Treba tiež brať do úvahy, že „výkon svojej suverenity štáty už dávno fakticky obmedzili medzinárodným právom, zmluvami a členstvom v rôznych medzinárodných organizáciách. Navyše, doktrína suverenity má štát posilňovať a nie vytvárať prekážky jeho obrane a zlepšovaniu medzinárodného postavenia. Vstupom do Európskej únie Slovensko... prišlo o časť formálnej suverenity, ale ... dosiahne výraznú vyššiu schopnosť ovplyvňovať medzinárodné prostredie, pretože sa bude (hoci v malej miere) podieľať na rozhodovacom mechanizme tejto vplyvnej ekonomickej a politickej sily. Stúpne tak jeho schopnosť vlastnú, hoci formálne oklieštenú, suverenitu naplniť.“⁹

Slovensko zároveň vstúpilo do EÚ a NATO v čase, keď obe zoskupenia prechádzajú zásadnými zmenami strategického charakteru a stoja pred zložitými otázkami, Od odpovedí na tieto otázky bude závisieť nielen budúcnosť týchto významných organizácií, ale aj medzinárodné prostredie, v ktorom Slovensko bude riešiť svoje národné úlohy a presadzovať svoje záujmy. Preto SR stojí pred úlohou odpovedať na otázky akým smerom chce NATO a EÚ ovplyvňovať, čo chce ako členská krajina v týchto organizáciách dokázať, aký má byť jeho prínos pre ne, ako chce využívať členstvo v nich vo vzťahu k iným krajinám, aké vzťahy by mali byť medzi týmito dvomi organizáciami. Bez schopnosti dať relevantné odpovede na tieto otázky prichádzať s novými a významnými medzinárodnopolitickými témami a iniciatívami Slovensku hrozí, že sa stane iba pasívnym aktérom medzinárodného diania a nebude schopné ovplyvňovať medzinárodné prostredie v súlade so svojimi záujmami.

Jasné formulovanie zahraničnopolitických a bezpečnostných priorít, kritérií rozhodovania a nagažovania sa SR pre riešenie medzinárodných kríz a účasti vo vojenských operáciách a mierových misiách je dôležité aj preto, že výskumy verejnej mienky zaznamenali veľké výkyvy v jej podpore členstvu SR v NATO a citlivé reakcie na podporu vlády SR vojenským riešeniam kríz v Kosove a v Iraku.¹⁰ Ak Jeden z pilierov slovenskej zahraničnej a bezpečnostnej politiky nie je stabilne akceptovaný jasnou väčšinou obyvateľstva vzniká riziko, že kľúčové zahraničnopolitické a bezpečnostné témy sa znovu a znovu môžu stávať predmetom vnútropolitického zápasu. A to tým skôr, že v posledných rokoch sa objavili zjavné roztržky vnútri EÚ a NATO i medzi týmito organizáciami, resp. medzi USA a niektorými členskými

krajinami EÚ. Pozície, ktoré vláda zaujala vyvolali aj otázky, či slovenská zahraničná politika má byť pro – európska alebo pro – americká resp. kedy je pro – slovenská.

Výsledky sociologického výskumu Transatlantické trendy 2004 s dôrazom na Slovensko ukázali, že slovenská verejnosť „v menšej miere ako je celoeurópsky priemer uznáva potrebu NATO pre bezpečnosť krajiny a zároveň je o niečo menej pripravená použiť na obranu spojenca silu. ... častejšie ako obyvatelia iných európskych krajín odmieta alternatívu > jednej svetovej veľmoci<. Väčšina (57 %) si myslí, že >žiadna krajina by nemala byť veľmocou<. Slovensko tiež prejavuje nižšiu citlivosť voči niektorým globálnym hrozbám a je menej naklonené použitiu vojenskej sily.¹¹ Uvedené výskum zaznamenal aj veľkú ostražitosť Slovákov voči líderstvu USA. „Na otázku, >Do akej miery je žiaduce, aby Spojené štáty uplatňovali svoje postavenie silnej vedúcej veľmoci v medzinárodných záležitostiach< odpovedalo 68 % Slovákov záporne a 21 % kladne.“¹²

Napriek tomu, že väčšina obyvateľov SR – 52 % zastáva názor, že Spojené štáty a Európska únia majú dosť spoločných hodnôt na to, aby mohli spolupracovať pri riešení medzinárodných problémov (opačný názor má iba 29%), ak sa otázka postaví „Kto je z pohľadu životne dôležitých záujmov Slovenska dôležitejší – Spojené štáty alebo EÚ?“, celkom jednoznačne sa preferuje Európa. A až 54 % slovenských respondentov zastáva názor, že Európska únia by malav bezpečnostných a diplomatických otázkach uplatňovať prístup nezávislejší od USA. Až dvoj tretinovú podporu má na Slovensku názor, že „Európa musí nadobudnúť väčšiu vojenskú silu, aby bola schopná ubrániť svoje záujmy nezávisle od USA.“¹³

Práve kvôli tejto protirečivosti slovenskej verejnej mienky úvahy o zahraničnej a bezpečnostnej politike SR v pointegračnom období treba ďalej odvíjať od skutočnosti, že iba paralelný vstup do EÚ a NATO umožnil SR dosiahnuť vyššie spomenutú novú kvalitu medzinárodného postavenia a zásadne nové možnosti pre uplatňovanie slovenských záujmov. Iba paralelné rozšírenie NATO a EÚ a pokračujúce fungovanie týchto organizácií umožňujú vylúčiť „raz a navždy strategické vákuum v strednej Európe, ktoré v 20. storočí predstavovalo pokúšenie pre nemeckú a ruskú rozpínanosť“¹⁴, garantovať, že „žiadna krajina v novej Európe nemôže byť vnímaná ako „zóna“ inej krajiny“¹⁵, znemožniť, aby sa v Európe mohli uplatniť sily, ktoré stavajú na oživovaní historických traum, etnických konfliktov a revízií hraníc.¹⁶ . Eventuálny rozpad alebo oslabenie súdržnosti NATO a EÚ, popretŕhanie integračných väzieb by s veľkou pravdepodobnosťou viedli k obnoveniu starej Európy sfér vplyvu najsilnejších štátov a vrátili do hry geopolitické záujmy Ruska.

Slovensko je v prvom rade zainteresované na prolongovaní stability, bezpečnosti a tým spojenej prosperity, akej sa už viac ako 57 rokov po druhej svetovej vojne tešia súčasné členské krajiny EÚ a NATO zo západnej Európy. Napokon, predstavitelia týchto štátov i najvyšší predstavitelia Únie dávali opakovane najavo, že masívne predpokladané rozšírenie únie smerom na východ, ktoré sa nezaobíde bez vysokých nákladov a bude spojené s viacerými rizikami, chápu ako strategickú investíciu do dlhodobej stabilizácie celého európskeho kontinentu po páde Berlínskeho múru. Ide o to, aby po Jaltských dohodách, ktoré defacto na dlhé desaťročia rozdelili Európu na sféry vplyvu dvoch supervelmocí so všetkými negatívnymi dôsledkami predovšetkým pre jej východnú časť, sa na celom starom kontinente presadil ten druh politických, hospodárskych a kultúrnych vzťahov, ktoré umožňuje harmonizáciu záujmov veľkého spoločenstva krajín, resp. riešenie záujmových konfliktov a protirečení takým spôsobom, ktorý nielenže nevyvoláva vojnové konflikty, ale ani destabilizujúce napätia. Zachovať, resp. obnoviť stav, keď sú členské krajiny EÚ a NATO záujmovovo tak previazané, že jednoducho nie je možné a výhodné siahať po silovom presadzovaní národných záujmov, ale naopak, oplatí sa im hľadať konsenzuálne riešenia vznikajúcich protirečení a konfliktov, „transplantovať“ tieto tkanivá harmonizujúce záujmy smerom na východ – teda do dnešných kandidátskych krajinách, a zabezpečiť, aby sa ujali bez prílišného rozkolísania ich „imunitného systému“, to je najväčšia výzva pre nastávajúcu inštitucionálnu reformu EÚ po jej rozšírení na

25 a neskoršie 27, resp. 28 krajín, ak rátame aj so vstupom Turecka, a pre ďalšie rozširovanie a vnútornú transformáciu NATO.

Zdokonalit' mechanizmus účinnej tvorby konsenzu schopného krotiť národné egoizmy aj v rozšírenej EÚ a v rozšírenom NATO pre Slovensko, ktoré má svoje vlastné negatívne skúsenosti z historických období, keď bolo v područí hegemonizmu, šovinizmu a vypätého nacionalizmu prichádzajúceho z jeho okolia, predstavuje prvoradý národnoštátny záujem.

Preto bez ohľadu na to, aká administratíva vládne v USA a aké sú názorové rozpory a záujmové konflikty medzi USA a EÚ, resp. medzi USA a niektorými členskými krajinami EÚ, pre Slovensko má zásadný význam celkové upevňovanie transatlantických vzťahov. Vo vzťahoch Európy a USA predstavuje NATO ich najefektívnejšie prepojenie. Práve existencia NATO garantuje, že vo vzťahoch u EÚ a USA neprevládnu momenty geopolitickej konkurencie s ich destabilizujúcim účinkom na vývoj nielen v Európe a USA, ale aj vo svete, že vývoj v Európe bez silnej prítomnosti USA a strategického spojenectva medzi nimi a EÚ nepovedie k oslabeniu stability na kontinente a k obnovovaniu podmienok pre začleňovanie malých štátov do sfér vplyvu niektorých veľkých európskych štátov. A čo je najdôležitejšie, fungujúce NATO dáva záruky koelktívnej bezpečnosti v Európe.

Toto videnie slovenského národného záujmu naráža na negatívne posudzovanie zahraničnej politiky administratívy prezidenta Busha slovensskou verejnosťou. Aj keď väčšina Slovákov vníma imidž USA pozitívne, hoci Európa je vnímaná oveľa pozitívnejšie a bližšie, zároveň 71 % obyvateľov Slovenska nesúhlasí so spôsobom akým prezident Spojených štátov pristupoval k medzinárodnej politike, pričom iba 22 % s ním súhlasilo.¹⁷ Preto podpora upevňovaniu transatlantických vzťahov na Slovensku, bude závisieť aj od toho, či a aké zmeny urobí v zahraničnej politike USA a v prístupe k Európe americký prezident BSH po jeho znovuzvolení. Záujem Slovenska na udržaní a posilnení transatlantických vzťahov je daný aj jeho postavením v reálnom bezpečnostnom prostredí. Slovensko je relatívne malý štát, neexistuje preň lepšia ponuka bezpečnosti ako zaistiť svoju obranu. Je nemožné, že by si v prípade väčších konfliktov mohol samostatne ubrániť svoju existenciu, resp. územnú integritu, ak by jeho spôsob zaist'ovania vlastnej bezpečnosti ostal individuálny, samostatný. Neutralita je v tomto geografickom priestore nereálna, nemá ju kto zmluvne garantovať. Iba NATO má článok 5. EÚ síce o vzájomných zárukách bezpečnosti začala viesť prvé rozhovory, ale nemá vybudované dostatočné kapacity na vlastnú obranu bez účasti USA.

EÚ ako celok (aspoň zatiaľ), nemá ambíciu byť obrannou organizáciou a ani by ju nevedela efektívne realizovať. V r. 1999 si na summite v Helsinkách na základe ustanovení Amsterdamskej zmluvy vytýčila cieľ, že v r. 2003 bude mať k dispozícii jednotku rýchlej reakcie v sile 60. tisíc mužov, ktorú by bola schopná nasadiť do 60 dní a udržať ju tam 1 rok, ale táto jednotka má byť schopná zabezpečiť iba tzv. Petersbergské úlohy, t.j. humanitárne a záchranné operácie, operácie na udržanie mieru a riadenie kríz vrátane tzv. udržania mieru (peacekeeping). V tomto projekte sú aj nevojenské zložky (fungujúca civilná krízová skupina, ktorá má pozostávať z právnikov, policajných jednotiek a odborníkov schopných reagovať na krízové situácie paralelne s vojenskými akciami).

Doteraz členské krajiny deklarovali príspevky do tejto jednotky o počte 100 tisíc vojakov, spolu s kandidátskymi krajinami to môže byť 120 tisíc vojakov. Tieto počty nielenže nemôžu stačiť na obranu kontinentu, ale netvorí ani potrebných 18 tisíc vojakov, ktorí sú potrební na realizáciu zámeru, pretože nasadenie 60 tisíc vojakov na jeden rok znamená mať ten istý počet ľudí, ktorí ich vystriedajú a ešte jeden kontingent, ktorý po nasadení oddychuje. Navyše realizácia takejto operácie v rámci Spoločnej európskej bezpečnostnej a obrannej politiky (SEBOP) je naviazaná na voľný prístup EÚ ku strategickým kapacitám NATO (logistické kapacity, satelitné systémy, dopravné kapacity atď.) Bez týchto kapacít totiž nie je možné viesť modernú vojenskú operáciu na „uhasenie krízy“, nehovoriac už o obrane Európy. Avšak tieto prostriedky si EÚ môže vypožičať iba na základe dohody s NATO za určených podmienok.

Takáto dohoda medzi EÚ a NATO, ktorou sa stanovili rámce pre ich permanentné vzťahy, sa podpísala 16. decembra 2002 v Bruseli. V deklarácii k tejto dohode sa víta úsilie Európskej bezpečnostnej a obrannej politiky (EBOP), ktorej cieľom je posilniť kapacitu pre prevenciu konfliktov a krízový manažment vrátane vojenských operácií, v prípade, keď sa NATO nemieni angažovať. EÚ a NATO sa dohodli, že v takýchto prípadoch môže NATO poskytnúť EÚ svoje kapacity, treba však povedať, že ide hlavne o americké prostriedky, ktoré EÚ nemá a nie je ani realistické uvažovať, že by ich dohľadnej dobe získala, lebo by to znamenalo obrovské investície aj na rozpočtoch členských krajín EÚ. Inak povedané, operácie v rámci SEBOP sa môžu realizovať iba s „požičanou technikou“, pričom veliteľom takejto operácie bude zástupca hlavného veliteľa NATO v Európe a EÚ bude samostatne rozhodovať o konaní resp. nekonaní operácie iba politicky. A takéto politické rozhodnutia budú musieť členské krajiny EÚ prijímať jednomyselne, teda súhlas k operácii budú musieť dať tak členské krajiny, ktoré sú zároveň v NATO, ako aj do NATO nezapojené krajiny. Treba tiež pripomenúť, že názor, že NATO je základným a neodmysliteľným kameňom európskej obrany, oficiálne stále zostávajú všetci európsky členovia NATO.

Európska rada 12. decembra 2003 privítala dokument predsedníctva „European defence: NATO/EU consultation, planning and operations“, ktorého cieľom je nčrtnúť spôsob, ako zlepšiť schopnosť EÚ plánovať a viesť operácie, či už za použitia prostriedkov NATO alebo autonómne. Tento dokument potvrdzuje (aspoň formálne) postavenie NATO ako prirodzenej voľby pre operácie transatlantických spojencov. Až tam, kde NATO ako celok sa nebude angažovať, EÚ sa pri príprave operácie rozhodne, či využije alebo nevyužije prostriedky NATO. Dokument ďalej navrhuje posilnenie spolupráce NATO a EÚ prostredníctvom vzájomného zastúpenie v rámci EUMS a SHAPE. Takisto predpokladá čiastočné posilnenie EUMS prostredníctvom bunky civilno – vojenského charakteru, s cieľom zabezpečiť všetky činnosti spojené s možným vznikom kríz (early warning, situation assessment, strategic planning). Návrh výslovne stavia na využívaní Berlín Plus“, ktorého dôsledné dodržiavanie by malo posilniť transparentnosť a strategické partnerstvo medzi EÚ a NATO. Zároveň zaručuje obom organizáciám dostatočnú mieru autonómnosti v rozhodovaní a konaní, najmä z pohľadu EÚ (rieši aj prípad vedenia autonómnej operácie), pričom hlavným kritériom pre posudzovanie návrhov musí byť ich skutočná pridaná hodnota k doterajším vojenským schopnostiam.

Slovensko sa teda nemôže spoliehať na to, že jeho obranné a bezpečnostné záujmy budú primárne uspokojené v EÚ. Rozhodujúci význam NATO pre SR je daný skutočnosťou, že NATO je nielen organizáciou kolektívnej obrany, ale aj kolektívnej bezpečnosti, pričom v súčasnosti sa do popredia dostáva práve jeho druhá funkcia a bez toho, aby jadro prvej bolo oslabené. Nejde pritom iba o záväzky vyplývajúce z článku 5 Washingtonskej dohody. J. Šedivý oprávnene poukazuje na inú významnú stránku spoločnej obrany: „Pod americkým vedením vzniklo v rámci Aliancie integrované vojenské velenia a obranné plánovanie. Výsledkom bolo postupné odnárodňovanie predtým výhradne národných – a tým potenciálne konfliktných – obranných politik a vojenských doktrín európskych štátov“.¹⁸

Navyše, na rozdiel od Varšavskej zmluvy NATO nikdy nezaútočilo na vlastného člena, resp. členov. Postupne sa stalo výberovou organizáciou, ktorá nových členov prijíma iba na základe splnenia prísnych kritérií, vrátane politických. Jedným z nich je neprípustnosť sporov o hranice a územie so susedmi. Aj v prípade sporu medzi Grécom a Tureckom o Cyprus práve členstvo oboch krajín v NATO prispelo k tomu, že konflikt sa stlmil.

Zároveň platí, že vstup do NATO bol pre Slovensko vstupom do veľkej miere identického spoločenstva ako je EÚ. Spomedzi 26 členských krajín NATO je 19 zároveň členom EÚ a spomedzi 25 členských krajín EÚ je 19 zároveň v NATO. Pri tomto prieniku sa oslabuje potenciál pre protichodnosť politik EÚ a NATO. Po druhé prijatý text Európskej bezpečnostnej stratégie priniesol dôkazy, že vnímanie bezpečnostných hrozieb a rizík je v tomto dokumente blízke prístupom v Strategickkej koncepcii NATO. „Obe organizácie konajú paralelne a dopĺňajú sa... NATO a Európska únia majú spoločnú agendu ako strategickí partneri, nie ako rivali“.¹⁹

V Deklarácii EÚ a NATO o SEBOP (Spoločnej európskej bezpečnostnej a obrannej politike) sa uvádza, že „Európska únia a Organizácia severoatlantickej zmluvy vítajú strategické partnerstvo založené medzi EÚ a NATO v krízovom manažmente, založené na nami zdieľaných hodnotách, nedeliteľnosti našej bezpečnosti a našom odhodnaní vyrovnat' sa s výzvami nového storočia“ a „znovu potvrdzujú, že silnejšia úloha Európy pomôže prispieť k vitalite Aliancie, osobitne v oblasti krízového manažmentu“.²⁰

Vychádzajúc z týchto skutočností je oprávnené, ak SR považuje NATO za základný pilier svojej i európskej bezpečnosti a nechce ho oslabovať či odstraňovať, ale posilňovať. V programovom vyhlásení vlády SR sa uvádza: „Vláda pokladá Severoatlantickú alianciu za jedinú efektívnu kolektívnu organizáciu schopnú garantovať bezpečnosť Slovenskej republiky. Vláda podporí širšie zapojenie Slovenska do budovania Európskeho bezpečnostného piliera, Európskej politiky bezpečnosti a obrany Európskej únie. Vláda však v tejto súvislosti zastáva názor, že NATO i naďalej zostáva hlavnou inštitúciou, prostredníctvom ktorej budú európsky a severoamerický spojenci i naďalej riešiť bezpečnostné otázky transatlantického rozmeru. Európsku politiku bezpečnosti a obrany chápe vláda ako zvyšovanie miery zodpovednosti členských štátov Európskej únie v bezpečnostných otázkach v rámci strategického spojenectva s USA a s Kanadou v Severoatlantickej aliancii“²¹. Slovenská republika, vychádzajúc z týchto princípov, chápe Európsku bezpečnostnú a obrannú politiku ako výraz posilnenia zodpovednosti členských krajín EÚ za bezpečnosť európskeho kontinentu a pokladá ju za prirodzenú súčasť SZBP EÚ.

Formovanie efektívnej EBOP je dôsledkom narastajúcej váhy EÚ vo svete po jej rozšírení. Vyše 450 miliónové spoločenstvo s jednotným trhom, spoločnou menou a politickou úniou je nepochybne významným globálnym hráčom na svetovej šachovnici a má svoje politické, hospodárske a bezpečnostné záujmy, ktoré nie sú vždy identické so záujmami USA, a potrebuje kapacity na ich samostatné presadzovanie. Realitou sú a budú situácie, keď sa USA z dôvodu vlastných národných záujmov, vnútropolitickej situácie atď' nebudú chcieť angažovať do bezpečnostnej alebo vojenskej operácie v rámci NATO alebo v spolupráci s EÚ, resp. s niektorými členskými štátmi EÚ. EBOP je nástrojom na zvýšenie bezpečnosti a stability v Európe. Zároveň je záležitosťou dôveryhodnosti EÚ a európskej integrácie, osobitne po rozšírení EÚ. Od kvality EBOP závisí, či bude EÚ schopná odpovedať na bezpečnostné výzvy a predchádzať konfliktom v Európe a jej bližšom okolí, vždy keď to bude aktuálne.

Posilnená a efektívna EBOP je zároveň odpoveďou na výzvy z USA, aby EÚ prevzala väčší podiel zodpovednosti za svoju bezpečnosť a nespoliehala sa, že túto bezpečnosť budú financovať a udržiavať Spojené štáty. Z tohto hľadiska je EBOP aj vecou kredibility a zodpovednosti EÚ voči USA ako partnerovi a spojencovi.

Jednoznačným názorom SR preto je, že európska integrácia v oblasti bezpečnosti a obrany nemá a nesmie viesť k zníženiu akcieschopnosti a k oslabeniu súdržnosti NATO. Záujmom SR jednoznačne zodpovedá dialóg a praktická spolupráca medzi NATO a EÚ resp. medzi USA a EÚ. SR pokladá za legitímne ak za v oboch organizáciách – v EÚ i v NATO – prijímajú autonómne rozhodnutia. Je si vedomá, že nie je možné brzdiť rozvoj EBOP, ktorá je súčasťou komplexného riešenia situácií a kríz, ktoré sa dotýkajú záujmov EÚ. SR podporuje zlepšovanie koordinácie v oblasti EBOP a pokladala za potrebné, aby EÚ mala jasnú bezpečnostnú stratégiu, pretože jej absencia v čase irackej krízy spochybnila a oslabilo SZBP EÚ i kredibilitu únie ako takej.

SR sa sa zasadzuje za prehĺbovanie vzájomnej dôvery medzi EÚ a NATO prostredníctvom trvalého politického dialógu. Je dôležitým záujmom SR, aby nedošlo k rivalizácii medzi EÚ a NATO a ku konfliktnému súpereniu medzi EÚ a USA. Už preto nie, že okrem znášania dôsledkov rozkolo NATO a následného rozbitia transatlantických vzťahov a rozdelenia členských štátov vo vzťahu k USA, by to EÚ, zamestnaná financovaním rozšírenia a zásadných štruktúrnych zmien v súvislosti so starnutím populácie, transformáciou dôchodkových a sociálnych systémov a najmä s napĺňaním Lisabonskej stratégie neuniesla finančne. Prechod

na samostatnú obranu bez vojenských a ďalších kapacít USA by si vyžadoval dramatické zvýšenie obranných rozpočtov členských krajín EÚ. Z pohľadu slovenských národných záujmov je dôležité aj to, že spolupráca EÚ a NATO je zakotvená aj v Európskej bezpečnostnej stratégii.²²

Resumé

Autor analyzuje zásadnú zmenu v postavení Slovenskej republiky na medzinárodnej politickej scéne po jej vstupe do NATO a Európskej únie. Prichádza k záveru, že zdieľanie spoločných hodnôt v rámci širšieho transatlantického spoločenstva a pôsobenie v štruktúrach EÚ a NATO vytvára kvalitatívne nový rámec pre presadzovanie slovenských národných záujmov. Zároveň sa však vytvorili určité limity pre potenciálnu nezávislú alebo alternatívnu slovenskú zahraničnú politiku. Slovenská republika v súčasnosti má spoluzodpovednosť za politické rozhodnutia a s celoeurópskymi alebo globálnymi dôsledkami. Autor zastáva názor, že slovenská politická elita by sa mala učiť rozmyšľať nielen v kategóriách národných záujmov, ale aj s ohľadom na záujmy EÚ a NATO, ba dokonca aj širšie v rámci záujmov západného spoločenstva demokratických štátov. Ďalšia požiadavka sa týka nového spôsobu myslenia o suverenite a jasného formulovania priorít zahraničnej a bezpečnostnej politiky. Autor prichádza k záveru, že je v záujme Slovenskej republiky budovať silnejšiu európsku bezpečnostnú a obrannú politiku. Avšak to nesmie oslabovať akcieschopnosť NATO a oslabovať jeho súdržnosť. Slovensko je nanajvýš zainteresované na dialógu a praktickej spolupráci medzi EÚ a NATO, resp. EÚ a USA.

Summary

The author analyses the fundamental change in the position of the Slovak Republic on the international political scene after its accession to NATO and the European Union. He concludes that the sharing of common values within the wide transatlantic community and the work in the EU and NATO structures established a new quality framework for the advocacy of the Slovak national interests. At the same time, certain limits have been created for a potential independent or alternative Slovak foreign policy. The Slovak Republic now shares common responsibility for the political decisions with all-European or global impacts. The author addresses a demand to the Slovak political elite to learn to think not only in the national interests category, but also with regard to EU and NATO interests and even wider – in the interest of the Western community of democratic states. Another demand concerns a new way of thinking about sovereignty and a clear formulation of foreign policy and security priorities. The author comes to the conclusion that it is in the interest of the Slovak Republic to build a stronger European Defence and Security Policy. This, however, may not decrease NATO's ability to take actions and weaken the NATO coherence. Slovakia's interests are best matched by a dialogue and practical cooperation between the EU and NATO or EU and the USA.

Literatúra:

1. Pozri *Strednodobá stratégia zahraničnej politiky* do r. 2015, č. materiálu 1943/2004, predkladateľ: minister zahraničných vecí, Uznesenie vlády Slovenskej republiky 914 z 29. septembra 2004, www.vlada.gov.sk
2. Šiman, M. – Slašťan, M.: *Primárne právo Európskej únie*, Bratislava 2004, s. 562.
3. tamtiež, s. 691.
4. tamtiež, s. 688
5. tamtiež, s. 560
6. Pozri Kolektív autorov: *budúcnosť Európy a ústavná zmluva*, Úrad vlády Slovenskej republiky, Bratislava 2004, s. 29.

7. Vystúpenie ministra zahraničných vecí Slovenskej republiky Eduarda Kukana. In: Ročenka zahraničnej politiky Slovenskej republiky 2003, Výskumné centrum Slovenskej spoločnosti pre zahraničnú politiku, N.O., Bratislava 2004, s. 21
8. tamtiež, s. 21
9. Šmihula, D.: *Štátna suverenita a vstup Slovenska do EÚ*, edícia naša Európa, Úrad vlády SR, Bratislava 2004, s. 8
10. *Slovensko v transatlantickom kontexte*. Výsledky výskumu transatlantické trendy 2004 s dôrazom na Slovensko. Vypracovala: Oľga Gyarfášová. IVO – Inštitút pre verejné otázky, Bratislava 2004, s. 6., s. 9
11. tamtiež, s. 9
12. Pozri tamtiež, s. 9
13. „Podpora vstupu do Severoatlantickej aliancie sa od decembra 2002 rovnomerne zvyšovala a v marci 2002 po prvý raz prekročila hranicu 60%, na ktorej sa udržiavala do jesene 2002... K prudkému poklesu na úroveň 34% došlo na jar 2003 pod vplyvom irackej krízy, ale aj v súvislosti s vyhláseniami odporcov vstupu do NATO... V priebehu leta a začiatkom jesene 2003 podpora vstupu do NATO opäť stúpila a v septembri 2003 dosiahla 51%... Dá sa predpokladať, že výkyv bol podmienený nielen zahranično politickými udalosťami, ale aj vnútornou diskusiou, ktorá po zastavení politickej akcie ustala. Zároveň to potvrdzuje, že vzťah časti verejnosti k NATO nie je stabilný a je ovplyvniteľný medzinárodným alebo vnútropolitickým vývojom (Bútorová, Z., Gyarfášová, O., Velšic, M.: Verejná mienka. In: Slovensko 2003. Súhrnná správa o stave spoločnosti: Miroslav Kollan a Grigorij Mesežnikov editori, Edícia Slovensko v pohybe. Inštitút pre verejné otázky, Bratislava, 2003, s. 254.)
14. Kissinger, H.: *Potrebuje Amerika zahraničnú politiku?*, Jiří Buchel – B.Bart, Praha 2002, s. 34
15. Jensen, U.: *Lepšia a bezpečnejšia Európa*, SME, 21.11. 2002, s.9)
16. (Z. Brzezinski už r. 1997 napísal: „Vedomie, že EÚ a NATO si neprajú byť zaťažované konfliktmi svojich členov tákajúcich sa práv menšín alebo územných požiadaviek (problémy s Tureckom a Gréckom sú viac než postačujúce) podnietilo nedávno Slovensko, Maďarsko a Rumunsko, aby vyvinuli potrebnú iniciatívu a prispôsobili sa požiadavkám, ktoré kladie štandard určený Radou Európy.“ (Išlo najmä o podpis základných zmlúv medzi Maďarskou republikou a Rumunskou republikou, resp. Slovenskou republikou) pozri Brzezinski Z., Velká šachovnice, Mladá Fronta, Praha 1999, s. 88)
17. Pozri *Slovensko v transatlantickom kontexte*, s. 15.
18. Šedivý, J.: *Dilema rozširovaní NATO, Ústav mezinárodných vzťahů*, Praha 2001, s. 10
19. Solana, J.: *Transatlantické partnerstvo*, SME, 21.11. 2002, s. 9
20. EU NATO declaration adn ESDP, SO240/2002, Brusels, 16 december 2002, internet <http://ue.eu.int/newsroom>, s. 1
21. Z Programového vlády Slovenskej republiky vymenovanej 16. októbra 2002 schváleného Národnou radou Slovenskej republiky 14. Novembra 2002. In: Škvrnda. F., Weiss. P.: *Zahraničná a bezpečnostná politika v dokumentoch. I. časť, praktikum*. Ekonomická univerzita v Bratislave. Fakulta medzinárodných vzťahov. Vydavateľstvo Ekonóm. Bratislava 2004. s. 55
22. Transatlantické vzťahy sú nenahraditeľné. V spoločnom konaní sa môžu Európska únia a Spojené štáty stať mocnou silou v prospech sveta. Naším cieľom by malo byť účinné, vyvážené partnerstvo s USA. To je ďalší dôvod, prečo EÚ musí ďalej budovať svoje schopnosti a posilniť svoju koherentnosť“. Ein Sicheres Europa in einer besseren welt. Europäische Sicherheitstrategie, Brüssel, den 12. dezember 2003, s. 13

Kontakt

PhDr. Peter Weiss, CSc
 Katedra diplomacie a medzinárodných vzťahov
 Fakulta medzinárodných vzťahov
 Ekonomická univerzita v Bratislave
 weiss@euba.sk

Recenzie

CHRIS HARMANN:

***IMPERIALIZMUS OD KOLONIALIZMU KU VOJNÁM 21. STOROČIA
(IMPERALISMUS VOM KOLONIALISMUS BIS ZU DEN KRIEGEN DES 21.
JAHRHUNDERTS)
FRANKFURT, AURORA 2003, 120 S. ISBN 3-934536-09-3***

Ing. Zuzana Babušíková

Chris Harmann, vydavateľ časopisu britského protivojnového hnutia „Socialist Worker“, je autorom viacerých publikácií ako napríklad *How Marxism Works*, *Anti-Capitalism-Theory and Praxis*, *The Party and Classes* a je .

Slovo „imperializmus“ bolo v priebehu dvoch svetových vojen v uplynulom storočí veľmi často skloňované. Nejednotnosť však panuje v spôsobe vysvetlenia, čo vlastne imperializmus v skutočnosti znamená. Vedú sa vojny len preto aby mal zbrojársky priemysel kam umiestniť svoju produkciu, alebo sa vedú kvôli multinárodným koncernom ktoré, vytvárajú svoj zisk z obnovy vojnou zničených krajín? Alebo nebudaj siaha imperializmus ešte hlbšie a stáva sa neoddeliteľnou súčasťou kapitalizmu?

Chris Harmann, nás vo svojej knihe sprevádza historickými udalosťami 20. storočia. Ukazuje, že bez hlbkového pochopenia vzťahov medzi vojenskou a hospodárskou konkurenciou nie je možné vytvorenie úspešného antiimperialistického hnutia.

Útok Spojených štátov amerických vyvolal vlnu protestov v takmer každej krajine sveta či v každom väčšom meste, ktoré boli nasmerované nielen proti vojne, ale aj proti imperializmu. Tým vyjadrili ľudia svoj nesúhlas s postupom americkej vlády

Napriek tomu však nejestvuje jasné vysvetlenie, alebo zjednotenie pojmu, čo na začiatku 21. storočia znamená. Pre jedných predstavuje imperializmus fázu rozvoja kapitalizmu, alebo skôr v posledných dvoch storočiach najvyššie štádium vývoja systému. Pre iných význam slova imperializmus spočíva v pohlcovaní ziskotvorných nerastných surovín alebo investícií, či honbu americkej vojenskej mašinérie a amerického priemyslu za zvyšovaním svojich ziskov. Niektorí dokonca tvrdia, že imperializmus je historicky prekonaná praktika istých politických vodcov ktorá nezodpovedá dnešnej dynamike vývoja a je namierená na získavanie nadvlády nad inou krajinou.

Autor sa v diele odvoláva aj na knihu pod názvom *Empire* od Michaela Hardta, ktorý uvádza, že rozvoj Spojených štátov amerických smerom k imperiálnej mocnosti prebieha podľa európskeho modelu, ale v celosvetovom meradle. Dodáva však, že riaditelia multinárodných koncernov už zistili, že imperializmus nie je dobrý pre obchod, pretože vytvára zábrany plynulému toku kapitálu. Autor sa však v reakcii na predošlé výroky odvoláva na kľúčovú postavu Svetového sociálneho fóra Bernarda Cassena a na jeho výrok pred začatím útoku na Irak, v ktorom hovorí, že nie je podstatné, či sa vojna začne, alebo nie, ale B-52 a špeciálne jednotky nezmenia nič na chudobe v Brazílii alebo na hlade v Argentíne.

Chris Harmann v úvode píše, že nejednotnosť v názoroch ľudí vznikla aj tam, kde si predtým boli jednotní, a to v kladení odporu novej, agresívnej politike najsilnejšej krajiny sveta. Títo ľudia tvoria však podľa autora základný potenciál na potlačenie imperializmu. Tvrdí, že ak vychádzame z toho, že imperializmus je akýsi súbor konaní štátu ktoré je spojené s celkovou dynamikou systému, môže potom tlak na vykonanie reformy priniesť mier. Môžeme teda podľa Harmanna vychádzať z toho, že hnací motor vojny je protichodne orientovaný na smerovanie systému a nezáleží na tom, či je nazývaný voľným obchodom zástancami systému, alebo

„Empire“ odporcami. Ak je teda imperializmu organicky zabudovaný s celkovým systémom v krajine, musí byť tento systém odstránený, aby sa mohlo predísť hrozbe.

Autor knihu člení do troch ucelených kapitol. V prvej z nich sa venuje klasickým teóriám imperializmu, vysvetľuje ich a zároveň uvádza aj ich slabé stránky. Vychádza z Leninovho diela Imperializmus ako najvyššie štádium kapitalizmu kde je práve úloha imperializmu chápaná ako stredobod systému. V časti, kde sa autor venuje kritike teórií sa opiera o historický vývoj koloniálnych mocností. V ďalšej časti plynule prechádza k problematike monopolov, štátu a finančného kapitálu, kde vysvetľuje najmä význam týchto pojmov. Ďalej sa autor sústreďuje na príčiny vzniku a vedenia vojen pričom vychádza nielen z Bucharinovho chápania imperializmu a kolonializmu ako aj z Leninovho chápania týchto pojmov. V závere prvej kapitoly sa Harmann venuje problematike druhej svetovej vojny, ktorú pokladá za veľmi barbarské potvrdenie klasických teórií imperializmu.

Druhú kapitolu venuje autor imperializmu v období studenej vojny. Hneď v úvode sa podrobne venuje rozpadu európskych impérií. Zvyšnú časť sústreďuje pozornosť čitateľa na postkoloniálne dianie v krajinách Tretieho sveta.

Tretiu a zároveň najrozsiahlejšiu a čitateľsky najpríťažlivejšiu kapitolu Chris Harmann venuje problematike imperializmu v podmienkach globalizácie. Najskôr sa zastavuje pri významoch jednotlivých pojmov ako je štát, kapitál a globalizácia. V druhej časti tejto kapitoly autor podrobne rozoberá pozíciu USA, ktoré charakterizuje ako hegemonistické a násilné, pričom čitateľovi sa tento pohľad môže javiť ako subjektívny a pomerne jednostranný. Uvádza, že trend globalizácie nastúpil práve v čase, keď USA utrpeli najväčšiu vojenskú porážku vo svojich dejinách – Vietnam. Globalizácia však napokon bola nápomocná Spojeným štátom v ich úsilí udržať si dominantné postavenie vo svetovom hospodárstve, pretože práve internacionalizácia obchodu posilnila postavenie amerických firiem na svetových trhoch. Autor sa ďalej venuje imperializmu a hospodárskej situácii v USA v súčasnosti a zaoberá sa aj situáciou po 11. septembri 2001 a hospodárskymi problémami USA.

Veľmi zaujímavo a pútavo je spracovaná časť, kde sú podrobne rozobraté „konkurujúce“ imperializmy Európy, Spojených štátov, Japonska a väzby medzi nimi a medzi inými krajinami Latinskej Ameriky a Blízkeho východu, čo dopĺňa aj zaujímavými grafickými a schematickými znázorneniami a tabuľkami. Poslednú časť tretej kapitoly venuje autor dileme v americkom imperializme. Dielo uzatvára myšlienkou, že aj naďalej môžeme očakávať vznik agresívnych vojen, ale že bude jednoduchšie vybudovať celosvetový odpor proti nim. Sme súčasťou najväčšej antiimperialistickej mobilizácie aká kedy vznikla, uzatvára autor.

V závere knihy sa autor zaoberá najmä otázkami vývoja v krajinách Tretieho sveta a ich vykorisťovaním vyspelými krajinami. Pristavuje sa aj pri antiimperiálnej politike v súčasnosti a jej spojení s nacionalizmom a národnou nezávislosťou.

Kontakt

Ing. Zuzana Babušíková
Slovenský červený kríž
Bratislava

GOTTFRIED KINDERMANN:

VSTUP KÓREY DO SVETOVEJ POLITIKY
(DER AUFSTIEG KOREAS IN DER WELTPOLITIK)
OLZOG VERLAG, MÜNCHEN

Ing. Peter Vilčák

Vydavateľstvo Olzog
ISBN 3-7892-8220-0
279 Strán

Už takmer 50 rokov tvorí rozdelená Kórea jeden z najväčších varných kotlov svetovej politiky. V napätí, ktoré ovláda vzťahy medzi Severnou a Južnou Kóreou si Studená vojna našla svoje pokračovanie.

V Kórey sa stretávajú záujmy Číny, Japonska, Ruska a aj Spojených štátov. Nukleárna kríza v severnej Kórey priniesla v 90tych rokoch novú hrozbu vojny.

V knihe Vstup Kórey do svetovej politiky vysvetľuje nemecký autor - Gottfried Kindermann aký vývoj viedol k súčasnému stavu. Ukazuje ťažkú cestu, ktorú Južná Kórea musela zdolať pri svojej ceste k demokracii a občianskej spoločnosti, ktorá sa stala svetoznámu vďaka svojmu rýchlemu rozvoju založenom na človekovi-občanovi a na národnom hospodárstve.

Zároveň sa autor pristavuje pri politike Severnej Kórey, vďaka ktorej sa v krajine rozvinul totalitný systém, ktorý zaujal mocenské postavenie v medzinárodnej politike a stal sa dokonca hrozbou aj pre USA.

Moderné dejiny Kórey, najmä však jej napínavý a zaujímavý proces rozvoja tejto rozdelenej krajiny, ako aj jej medzinárodné postavenie a význam vo svetovej politike analyzuje autor, ktorý patrí medzi najvýznamnejších expertov politických vied v oblasti Juhovýchodnej Ázie v nemeckofónnom priestore.

Gottfried Kindermann dlhodobo spolupracuje s univerzitami a vedeckými pracoviskami v Juhovýchodnej Ázii a je autorom viacerých publikácií. Medzi najvýznamnejšie patria jeho diela Ďaleký východ vo svetovej politike v industriálnom období, v ktorom rozoberá problematiku Ópiovej vojny až po koniec II. Svetovej vojny. Tejto problematike venoval aj ďalší zväzok diela. Autor je aktívnym prispievateľom vedeckých konferencií s problematikou Juhovýchodnej Ázie a je predsedom nemeckého Spolku pre zahraničné náuky.

Aj po skončení Studenej vojny ostáva Kórejský polostrov jedným z najhorúcejších ohnísk primárneho vzniku svetových politických konfliktov. Intenzívne, tak ako na žiadnom inom mieste vo svete, sa tu prelína minulosť s prítomnosťou. Prelínajú sa tu aj sféry záujmov veľmocí Číny, Japonska, Ruska a USA. Úvod publikácie Gottfrieda Kindermanna sa sústreďuje práve na historické súvislosti, v ktorých Kórea bola pod neustálou, stáročia trvajúcou hrozbou invázií a mocenských chůťok svojich silnejších susedov, až po anexiu Japonskom v roku 1910. Oslobodenie z japonskej nadvlády v roku 1945 je však zatienené rozdelením krajiny na dve časti. V tragickej Kórejskej vojne zlyhá aj pokus obe krajiny zjednotiť na základe vojenskej intervencie. Občianska vojna vyvrcholí vojnou medzi USA a Čínou, ktorá sa po prvýkrát v dejinách nesie pod vlajkou OSN. Vojna sa skončí nerozhodne, rozdelenie krajín pretrváva. A toto rozdelenie je prevádzané nielen chronickým napätím vo vzťahoch ale je lemované aj beznádejnými pokusmi o zblíženie severu a juhu.

Autor v knihe otvorene popisuje aj mocenský boj v Južnej Kórey, ktorý bol príčinou mnohých konfliktov na ceste krajiny z autoritárneho vojenského režimu až k nedávno dosiahnutej demokracii, počas éry prezidenta Kim Young Sama.

Úžasný vzostup, ktorý Kórea zaznamenala z vojnou zničenej rozvojovej krajiny na hospodársku a priemyselnú mocnosť v regióne Juhovýchodnej Ázie a zároveň aj ako Južná Kórea zaujala svoju pozíciu vo svetovej politike je hlavným predmetom skúmania autora v tejto

publikácii. Rozsiahlu časť knihy Kindermann venuje aj nukleárnej kríze a nástupu stalinizmu v Severnej Kórey počas neobmedzenej, takmer 50-ročnej vlády Kim Il Sunga.

Autor člení knihu do 13 kapitol, v ktorých poukazuje v historickej línii na vývoj v krajine od 4. storočia až po súčasnosť. Prvú kapitolu pod názvom Dávna Kórea v centre mocenského napätia sa venuje historickému vývoju na polostrove od 4. storočia n.l. Pozornosť v nej venuje najmä prvému zjednoteniu pod vládou budhistických panovníkov ríše Šilla pričom vysvetľuje aj podstatu budhizmu ako viery. Ďalej čitateľa prevedie búrlivým obdobím mongolských, japonských a mandžuských vpádov a nástupom konfuciánskeho učenia, ktorým bol položený základ kórejskej politickej kultúry. Postupne sa dostáva k popisu politiky a kultúry v období dynastie Choson.

Druhá kapitola je venovaná Kórey ako terču koloniálnej politiky veľmocí. Autor pútavo opisuje rozbitie kórejskej izolacionistickej politiky na základe tlaku priemyselných veľmocí 19. storočia. Venuje sa najmä japonskej expanzii a povstaniu Tonghak počas japonsko-čínskej vojny o Kóreu v rokoch 1894-1895. Ďalšia časť tejto kapitoly je venovaná boju o Kóreu medzi Japonskom a Ruskom a podpísanie mierovej dohody v Portsmouthe.

Tretiu kapitolu venuje autor celú japonskej anexii Kórey, Mansei revolúcii a boja za vytvorenie kórejskej exilovej vlády.

Ďalšia časť knihy je venovaná vzniku dvoch rozdelených štátov a nastoleniu diktátorského režimu v Severnej Kórey.

Piata časť publikácie je zameraná najmä na prehľad udalostí v období občianskej vojny a Kórejskej vojny v rokoch 1950-1953. Veľmi zaujímavým a faktograficky presným spôsobom autor opisuje pozadie a predpoklady vzniku tohto vážneho konfliktu. Dostatočný priestor venuje aj mocenským záujmom zainteresovaných veľmocí USA, Číny a Ruska. Akoby záver tejto časti tvorí samostatná kapitola venovaná študentskej revolúcii a skončeniu éry Rhee.

Rozsiahlo sa Gottfried Kindermann venuje vojenským otázkam a otázkam politiky v ďalšej časti publikácie. V historických súvislostiach čitateľovi zrozumiteľne objasňuje pôsobenie Kórey vo Vietnamskej vojne, normalizáciu vzťahov s Japonskom a Nixonovu Ázijskú doktrínu. V závere kapitoly približuje prvý pokus zblíženia Severnej a Južnej Kórey po uvoľnení americko-čínskych vzťahov.

Nasledujúce tri kapitoly autor striedavo venuje vývoju v Južnej a v Severnej Kórey pričom sa zameriava hlavne na politické dianie v danom období.

10. kapitola je čitateľsky veľmi príťažlivá a autor sa v nej venuje najmä demokratizácii Južnej Kórey a boj o novú ústavu v roku 1987. Svoju úlohu v tomto období významne zohrajú aj Olympijské hry v Soule, ktorým autor venuje druhú časť tejto kapitoly. Ďalšie časti sú venované prevažne vzťahom Južnej Kórey smerom k Moskve a Peking. Kapitulu uzatvára historicky významnou časťou - Dohodou o nukleárnom odzbrojení z januára 1992 a Dohodou medzi Severnou a Južnou Kóreou z decembra toho istého roku.

V predposledných dvoch kapitolách čitateľovi autor priblíži dianie v turbulentných časoch od prezidentských volieb v roku 1992, boj Kim Jung Sama proti korupcii, zažehňavanie kríz so Severnou Kóreou, ktorá držala nukleárne zbrane a reakcie Bezpečnostnej rady OSN na vzniknutú situáciu.

Záver knihy je hádam najzaujímavejší. Autor v ňom veľmi pekne vystihuje dianie vo veľmi blízkej minulosti a dáva do historického kontextu udalosti vedúce k demokratizácii Južnej Kórey.

Záverom Kindermann uvádza, že zjednotená Kórea bude jedného dňa bez pochyby patriť medzi hospodársky a kultúrne rozvinuté krajiny a zaradí sa medzi vedúce mocnosti regiónu Juhovýchodnej Ázie a nadviaže tak na hospodársky i mocenský vzostup, ktorý zaznamenala južná časť tohto rozdeleného polostrova. Avšak cesta, ktorú kórejský národ musí dovtedy ešte prekonať bude nielen dlhá ale aj trnitá.

Kontakt

Ing. Peter Vilčák
Ministerstvo zahraničných vecí SR
Bratislava
vilcak@dec.euba.sk

VYBRATÉ PRÍSTUPY K HODNOTENIU ROVNOSTI MUŽOV A ŽIEN

Ing. Iveta Dudová, PhD.

Úvod

Uplatňovanie rovnosti mužov a žien (genderová rovnosť) znamená, že každý jednotlivec má právo slobodne rozvíjať svoje osobné schopnosti a rozhodovať sa bez ohľadu na limity, ktoré vyplývajú z jeho genderového postavenia. Ašpirácie a potreby mužov a žien sa musia hodnotiť rovnako. Genderové rozdiely môžu ovplyvňovať aj ďalšie štrukturálne rozdiely, asko je triedny alebo etnický pôvod.

Rovnoprávnosť mužov a žien je kľúčovým prvkom ľudských práv a venujú jej pozornosť sociálne politiky vo všetkých ekonomicky rozvinutých štátoch OECD. Nerovnaké práva a príležitosti občanov podmieňujú vznik nerovnoprávnosti v štáte a vedú k ekonomickej neefektívnosti. V žiadnej krajine nemajú muži a ženy úplne zhodné sociálne, ekonomické a politické práva a príležitosti. Znamená to, že genderová rovnosť má globálny význam.

Globálna akčná platforma, ktorú v roku 1995 prijali na štvrtej svetovej konferencii žien v Pekingu, požadovala od jednotlivých vlád a ostatných subjektov, aby genderovú perspektívu zapracovali do všetkých politík a programov. Pred rozhodnutím o uplatňovaní rôznych politík a programov sa musí uskutočniť analýza ich dosahu na ženy a mužov.

Ľudský rozvoj je proces rozširovania ľudskej voľby. Symbolizuje proces rozširovania ľudských možností a dosiahnutia blahobytu. Potreba hodnotiť ľudský rozvoj prostredníctvom ukazovateľov Programu OSN pre ľudský rozvoj vychádza z predpokladu, že ľudský rozvoj sa nerovná príjmu. Za najvýznamnejšie potreby človeka sa z tohto hľadiska považuje viesť dlhý a zdravý život, vzdelanie a život v dôstojných podmienkach. Dodatočné voľby zahŕňajú politické slobody, garantovanie ľudských práv a sebaúctu.

Ukazovateľ ľudského rozvoja sa vypočítava každoročne, s cieľom stanoviť všeobecný pokrok v základných aspektoch ľudského rozvoja pomocou ukazovateľa, ktorý obsahuje viac prvkov. Svetová správa o ľudskom rozvoji od roku 1990 postupne priniesla štyri ukazovatele. Sú to: ukazovateľ ľudského rozvoja, ukazovateľ ľudskej chudoby, rodovo rozlíšený ukazovateľ ľudského rozvoja a ukazovateľ účasti žien. Posledné dva ukazovatele sú rôznorodé nástroje, ktoré odrážajú nerovnosti medzi mužmi a ženami vo vzťahu k ľudskému rozvoju.

Rozmer ľudského rozvoja je založený na troch základných zložkách ľudského rozvoja, ktorými sú dlhovekosť a vzdelanie, zodpovedajúce formovaniu ľudských schopností a dôstojný spôsob života, ktorý je sprostredkovanou mierou pre rozhodovanie sa ľudí o použití svojich schopností. Indikátorom pre dlhovekosť je nádej na dožitie pri narodení. Vzdelanie sa meria prostredníctvom stupňa gramotnosti dospelých a kombinovaným zápisom do škôl prvého, druhého a tretieho stupňa. V ľudskom rozvoji sa najväčší dôraz kladie na gramotnosť, ktorá je základom budovania celoživotného vzdelávania. Posledná zložka ľudského rozvoja zahŕňa používanie prostriedkov nutných pre dôstojný spôsob života. Z hľadiska stanovenia hodnoty indikátora je najzložitejšia. Týka sa najmä údajov o prístupe k pôde, k finančným zdrojom a k príjmu. Pre najvyššiu dostupnosť sa používa príjem na jedného obyvateľa upravený o paritu kúpnej sily.

Hodnoty ukazovateľov ľudského rozvoja (okrem ukazovateľa ľudskej chudoby) sa pohybujú v intervale 0 až 1. Rozdiel dosiahnutej hodnoty oproti ideálnej hodnote 1, je nedostatkom, ktorý by jednotlivé krajiny v budúcnosti mali postupne prekonávať.

1. Disparity medzi mužmi a ženami v oblasti ľudského rozvoja

Ukazovateľ ľudského rozvoja meria priemernú dosiahnutú úroveň ľudského rozvoja v krajine. Na meranie rozdielov medzi mužskou a ženskou populáciou v tejto oblasti sa používa rodovo rozlíšený ukazovateľ ľudského rozvoja (Gender-related development). Tento nástroj je založený na rovnakých variabilných veličinách ako ľudský rozvoj, ale je korigovaný vo vzťahu k sociologickým nerovnostiam medzi pohlaviami. Rodovo rozlíšený ukazovateľ ľudského rozvoja zodpovedá v podstate aktualizovanému ukazovateľu ľudského rozvoja, zníženému o nerovnosti medzi ženami a mužmi.

Tabuľka 1 **Rodovo rozlíšený ukazovateľ ľudského rozvoja**

Prameň: Human development report, 2003.

Krajina EÚ	Rodovo rozliš. ukaz. ľud. rozvoja	Nádej na dožitie pri narodení (roky)		Stupeň gramotnosti dospelých (%)		Stupeň kombin. škol. vzdelania (%)		HDP na obyv. (v parite kúpnej sily)	
	Hodnota	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži
Švédsko	0,940	82,4	77,4	99,0	99,0	123	103	19 636	28 817
Holandsko	0,934	80,9	75,5	99,0	99,0	99	100	18 846	35 675
Belgicko	0,931	81,7	75,4	99,0	99,0	111	104	15 835	35 601
Dánsko	0,928	78,9	74,0	99,0	99,0	102	95	24 086	34 011
Írsko	0,923	79,4	74,1	99,0	99,0	93	89	18 701	46 280
Veľká Británia	0,928	80,4	75,4	99,0	99,0	119	105	18 180	30 476
Fínsko	0,928	81,3	74,1	99,0	99,0	108	99	20 234	28 831
Luxembursko	0,920	81,2	74,8	99,0	99,0	74	72	29 569	78 723
Rakúsko	0,924	81,3	75,1	99,0	99,0	93	91	17 940	35 923
Francúzsko	0,923	82,6	74,9	99,0	99,0	93	90	18 607	29 657
Nemecko	0,924	81,0	74,9	99,0	99,0	93	95	18 474	32 557
Španielsko	0,912	82,6	75,6	96,9	98,9	95	90	12 331	28 275
Taliano	0,910	81,8	75,4	98,1	98,9	84	81	15 452	34 460
Portugalsko	0,892	79,4	72,3	90,3	95,0	97	90	12 7872	23 940
Grécko	0,886	80,8	75,6	96,1	98,5	81	80	10 833	24 235
Cyprus	0,886	80,4	75,8	95,7	98,8	75	74	13 513	28 899
Slovinsko	0,879	79,5	72,2	99,6	99,7	85	80	13 152	21 338
Česká repub.	0,857	78,4	71,7	99	99	77	76	10 555	19 113
Malta	0,844	80,4	75,6	93,0	91,5	76	75	6 787	19 647
Poľsko	0,831	77,8	69,4	99,7	99,8	91	86	7 253	11 777
Maďarsko	0,834	75,7	67,3	99,2	99,5	83	80	9 183	15 803
<i>Slovensko</i>	<i>0,804</i>	<i>77,2</i>	<i>69,3</i>	<i>99,0</i>	<i>99,0</i>	<i>74</i>	<i>72</i>	<i>9 468</i>	<i>11 595</i>
Estónsko	0,831	76,5	65,9	99,8	99,8	93	85	7 993	12 720
Litva	0,823	77,3	67,1	99,5	99,7	88	83	6 843	10 326
Lotyšsko	0,810	75,8	65,0	99,8	99,8	91	82	6 470	9 215

Použité variabilné veličiny sú:

1. nádej na dožitie pri narodení ženskej a mužskej populácie,
2. stupeň gramotnosti dospelých, mužov a žien,
3. úhrnný stupeň kombinovanej školskej dochádzky mužskej a ženskej populácie,

4. príjem na obyvateľa korigovaný rozdielmi kúpyschopnosti (v parite kúpnej sily) na základe podielu mužov a žien na pracovnom príjme.

V roku 2003 bol rodovo rozlíšený ukazovateľ ľudského rozvoja vypočítaný pre 144 krajín. Vo všetkých krajinách je jeho hodnota nižšia ako v prípade ľudského rozvoja. To znamená, že po korekcii jednotlivých faktorov podľa pohlavia systematicky klesá. Vyplýva z toho nerovnosť medzi mužmi a ženami vo všetkých spoločnostiach vo svete. Ak by bol ľudský rozvoj rovnomerne rozložený medzi mužov a ženy, hodnoty v prípade primerného ľudského rozvoja a aj rodovo rozlíšeného, by boli identické.

V niektorých krajinách triedenie so zreteľom na ukazovateľ ľudského rozvoja naznačuje spravodlivejšie rozloženie ľudského rozvoja medzi mužmi a ženami. Tieto krajiny sú veľmi rôznorodé. V podmienkach Európskej únie sú to Dánsko, Fínsko, Anglicko, Rakúsko, Nemecko, Slovensko, Estónsko a Lotyšsko. Rovnomernejšie rozložený ľudský rozvoj nie je funkciou úrovne príjmu alebo úrovne ekonomického rozvoja.

Na čele indexu rodovo rozlíšeného ľudského rozvoja sú severské európske krajiny – Nórsko Island a Švédsko. Za nimi sa umiestnili ekonomicky rozvinuté štáty – Austrália (4.), USA (5.) a Kanada (6.). Krajiny ako Hongkong, Barbados a Singapur dosiahli lepšie hodnoty ako skupina krajín, ktoré pristúpili do Európskej únie k 1. 5. 2004 (okrem Cypru). Slovenskú republiku okrem všetkých vyššie uvedených krajín predstihla aj Južná Kórea, Brunej a Argentína.

2. Disparity medzi mužmi a ženami v profesionálnom a politickom živote

Ukazovateľ účasti žien (Gender empowerment measure) meria nerovnosti medzi mužmi a ženami v dôležitých oblastiach účasti a prijímania ekonomických a politických rozhodnutí. Sústreďuje sa na účasť a na sociologické nerovnosti medzi pohlaviami vo vzťahu k parlamentnému zastúpeniu a možnosti rozhodovať v niektorých kľúčových oblastiach ekonomickej a politickej sféry. Líši sa teda od rodovo rozlíšeného ukazovateľa ľudského rozvoja, ktorý meria nerovnosti medzi pohlaviami z hľadiska ich základných možností.

Ukazovateľ účasti žien zahŕňa mužov a ženy, ktoré sú zaradené:

1. v riadiacich funkciách a vo vyššom postavení v hierarchii podniku,
2. v technických profesiách, slobodnom povolání a kádrovom zložení podniku,
3. v parlamentných funkciách.

V roku 2003 bol ukazovateľ účasti žien vo Svetovej správe o ľudskom rozvoji vypočítaný pre 70 krajín sveta. Na čele triedenia je päť krajín severnej Európy - Island, Nórsko, Švédsko, Dánsko a Fínsko. V týchto krajinách sa významne posilňujú nie iba základné schopnosti žien, ale rovnako sa im otvárajú vhodné príležitosti, ako sa podieľať na ekonomickom a politickom živote. Kanada (9.), USA (10.) a Austrália (11.) sa zaradili za ďalšie európske krajiny - Holansko, Rakúsko a Nemecko.

Čo sa týka rovnosti mužov a žien v profesionálnych a politických aktivitách, niektoré rozvojové krajiny sa javia v tejto oblasti úspešnejšie ako rozvinuté a v mnohých prípadoch aj omnoho bohatšie ako krajiny Európskej únie:

- Bahamy, Kostarika a Barbados predstihujú Portugalsko (21.),
- spolu s nimi Trinidad a Tobago prevyšuje Slovensko (24.) a Poľsko (25.),
- Singapur sa zaradil pred Slovinsko (27.) a Českú republiku (28.)
- Namíbia má lepšie hodnotenie ako Lotyšsko (30.), a Botswana ako Taliansko (32.) a Estónsko (33.),
- Grécko (40.) a Maďarsko (41.) predstihli aj Dominikánska republika, Bolívia a Peru ,

- Litvu (48.) prevyšujú dokonca aj také krajiny, akými sú Uruguaj, Mexiko, Malajzia, Kolumbia a Belize.

Vo všeobecnosti sa možnosti žien v oblasti ekonomického rozhodovania uplatňujú viac v nižšej rozhodovacej hierarchii. Hodnotenie krajín podľa tohto ukazovateľa dokazuje, že vytváranie vhodných príležitostí pre ženy nevyžaduje bezpodmienečne vysoký príjem.

Tabuľka 2 Ukazovateľ účasti žien

Krajina EÚ	Ukazovateľ účasti žien (hodnota)	Ženy v parlamente (%)	Ženy, ktoré obsadili funkcie v parlament. zastúpení, v riad. funkciách a vo vyš. postavení v podnik. hierarchii (%)	Ženy v technických profesiách a v kádrom zložení podniku (%)	Odhad. podiel prac. príjmu žien na prac. príjme mužov
Švédsko	0,831	45,3	30	49	0,68
Holandsko	0,794	33,3	26	48	0,53
Belgicko	0,695	24,9	19	50	0,44
Dánsko	0,825	38,0	21	51	0,71
Írsko	0,683	14,2	28	49	0,40
Veľká Británia	0,675	17,1	30	43	0,60
Fínsko	0,801	36,5	28	57	0,70
Luxembursko	...	...	...	...	...
Rakúsko	0,782	30,6	29	48	0,50
Francúzsko	...	...	...	...	...
Nemecko	0,776	31,4	57	50	0,57
Španielsko	0,709	26,6	32	45	0,44
Taliansko	0,561	10,3	19	44	0,45
Portugalsko	0,647	19,1	32	50	0,53
Grécko	0,519	8,7	25	47	0,45
Cyprus	0,542	10,7	18	43	0,47
Slovinsko	0,582	12,2	31	54	0,62
Česká repub.	0,579	15,7	26	53	0,55
Malta	...	9,2	...	...	...
Poľsko	0,594	20,7	32	60	0,62
Maďarsko	0,518	9,8	34	61	0,58
<i>Slovensko</i>	<i>0,598</i>	<i>19,3</i>	<i>31</i>	<i>61</i>	<i>0,65</i>
Estónsko	0,560	17,8	35	70	0,63
Litva	0,499	10,6	47	69	0,66
Lotyšsko	0,576	21,0	38	68	0,70

Prameň: Human development report, 2003.

3. Smery riešenia sociálnych nerovností medzi mužmi a ženami v podmienkach EÚ

Pôvodným zdrojom práva na rovnaké zaobchádzanie s mužmi a ženami v zamestnaní v kontexte európskeho práva je článok 119 Zmluvy o založení Európskeho hospodárskeho spoločenstva z roku 1957. Hlavným cieľom tohto ustanovenia je zabezpečiť princíp rovnakej odmeny za rovnakú prácu alebo prácu rovnakej hodnoty na území všetkých členských štátov. Túto zásadu obsahuje aj Článok 119 Amsterdamskej zmluvy.

V podmienkach Európy sa sociálne nerovnosti medzi mužmi a ženami prejavujú najmä na trhu práce. Dlhodobo miera ekonomickej aktivity žien síce neustále rastie, ale v porovnaní s mužmi dosahuje nižšie hodnoty. Najvyššia je vo Švédsku, v Dánsku a Fínsku, a naopak najnižšia v Írsku, Španielsku a na Malte .

Pracovné príjmy žien sú v priemere vždy nižšie ako u mužov (tab. 2). Najvyšší podiel, v porovnaní s výškou príjmov mužov, sa dosahujú vo Švédsku, v Dánsku a Fínsku. Pri takto relatívne hodnotenej výške príjmu žien sa SR zaraďuje tiež do tejto skupiny krajín EÚ. V porovnaní s mužmi majú ženy najnižšie mzdy v Írsku, Španielsku, Belgicku, Taliansku a Grécku.

Pri raste nezamestnanosti, táto vo všeobecnosti vo väčšej miere zasahuje ženy ako mužov. Rodová nerovnosť má najväčší negatívny sociálny a ekonomický dosah na oblasť chudoby. Nerovnosť medzi mužmi a ženami sa dotýka všetkých dimenzií chudoby - ekonomickej, ľudskej, sociokultúrnej, politickej a ochrannej, v ktorých neplatí rodová rovnosť.

Tabuľka 3 Miera ekonomickej aktivity mužov a žien v EÚ¹

Krajina EÚ	Miera ek. aktivity (%)	Ukazovateľ (1990 = 100)	Miera ek. aktivity v % z aktivity mužov
Švédsko	62,6	102	89
Holandsko	45,6	106	67
Belgicko	39,9	106	66
Dánsko	61,7	100	84
Írsko	37,5	117	53
Veľká Británia	53,0	105	74
Fínsko	56,9	98	87
Luxembursko	38,1	104	58
Rakúsko	44,0	102	65
Francúzsko	48,8	107	77
Nemecko	47,9	100	70
Španielsko	37,8	112	57
Taliansko	38,6	107	59
Portugalsko	51,4	105	72
Grécko	38,2	108	59
Cyprus	49,1	103	62
Slovinsko	54,5	98	81
Česká repub.	61,2	100	83
Malta	26,1	112	57
Poľsko	57,1	100	80
Maďarsko	48,5	102	71
<i>Slovensko</i>	<i>62,7</i>	<i>99</i>	<i>84</i>
Estónsko	60,7	95	82
Litva	57,6	97	80
Lotyšsko	59,6	95	80

Vysvetlivky: 1 – miera ekonomickej aktivity 15-ročných a starších
Prameň: Human development report, 2003.

Tieto rozdiely a prejavy nerovnakého zaobchádzania s mužmi a ženami viedli EÚ k tomu, aby dôsledné uplatňovanie zásad rovnakého prístupu vyhlásila za jednu zo svojich priorit.

Gender mainstreaming spočíva v uplatňovaní perspektívy rovnakých príležitostí pri rozhodovacích procesoch vo všetkých oblastiach politiky a organizácie práce. Metóda genderového mainstreamingu je postupom, pri ktorom všetky koncepčné, rozhodovacie a hodnotiace procesy vo všetkých fázach ich prípravy a realizácie sú podriadené hľadisku rovnosti príležitostí mužov a žien. Predstavuje jeden z najúčinnějších nástrojov na odstraňovanie nerovností medzi pohlaviami.

Ako prvý krok k implementácii gender mainstreamingu na úrovni Európskeho spoločenstva vo februári 1996 prijala Európska komisia komuniké, vzťahujúce sa na mainstreaming. V uznesení Komisie, týkajúceho sa mainstreamingu (COM(96)67), je mainstreaming definovaný ako snaha „nebrániť sa úsiliu na podporu implementácie špecifických opatrení, ale naopak, snažiť sa, aby sa vo všetkých oblastiach politik a príslušných opatrení premietla snaha o dosiahnutie rovnosti“. V roku 1997 Európsky parlament priamo vyzval členské štáty EÚ, aby presadzovali politiku gender mainstreamingu na lokálnej, regionálnej a národnej úrovni.

Amsterdamská zmluva z roku 1999 už formalizovala snahu o implementáciu gender mainstreamingu na európskej úrovni a v článkoch 2 a 3 explicitne hovorí o odstraňovaní nerovností a o podpore opatrení s cieľom dosiahnuť rovnosť medzi mužmi a ženami ako o úlohách a cieľoch Spoločenstva.

Presadzovanie gender mainstreamingu je v mnohých krajinách EÚ zatiaľ len v počiatočnej fáze, ale napríklad vo Švédsku sa pod rôznymi názvami presadzuje už od roku 1994. Genderové hľadisko sa presadilo aj ako obligatórna súčasť projektov medzinárodnej spolupráce a viaže sa na pridelenie finančných zdrojov. Distribúcia prostriedkov Európskeho sociálneho fondu je od roku 1999 podmienená záväzkom genderových politických opatrení. Uprednostňujú sa projekty, ktoré plnia tieto záväzky.

Resumé

Z hľadiska ľudského rozvoja sa rovnosť mužov a žien hodnotí prostredníctvom dvoch ukazovateľov. Rodovo rozlíšený ukazovateľ ľudského rozvoja koriguje dosiahnuté výsledky v oblasti ľudského rozvoja vo vzťahu k sociologickým nerovnostiam medzi pohlaviami. Ukazovateľ účasti žien sa sústreďuje na nerovnosti medzi pohlaviami vo vzťahu k parlamentnému zastúpeniu a možnosti rozhodovať v niektorých kľúčových oblastiach ekonomickej a politickej sféry. V podmienkach EÚ sa na riešenie sociálnych nerovností využíva metóda gender mainstreamingu. Spočíva v uplatňovaní perspektívy rovnakých príležitostí pri rozhodovacích procesoch vo všetkých oblastiach politiky a organizácie práce.

Summary

The equality of men and women from the human development point of view is evaluated through the two measures. The gender - related development is correcting the obtained results in human development area in relation to the sociological inequalities between sex. The gender empowerment measure intends to the inequalities between sex in relation to the parliamentary representation and possibility to make decisions in several key areas of economic and political sphere. In EU conditions it is used the gender mainstreaming method to the solution of social inequalities. It is based on the implementation of equal opportunities perspective to the judgement proceedings in all policy and labour organization areas.

Literatúra:

1. Rapport mondial sur le développement humain; PNUD (Programme des Nations unies pour le développement humain). New York 2002.
2. Rapport mondial sur le développement humain; PNUD (Programme des Nations unies pour le développement humain). New York 2003.
3. Výročná správa OECD za rok 2002. <http://www.mpsv.cz>.

4. Dudová, I.: *Systémy sociálnej ochrany*. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm, 2004.

Kontakt

Ing. Iveta Dudová, PhD.
Katedra sociálneho rozvoja a práce
Národohospodárska fakulta
Ekonomická univerzita v Bratislave
dudova@dec.euba.sk

Úvod

Medzinárodné organizácie sú, v rámci medzinárodných vzťahov, pojmom relatívne mladým. Táto skutočnosť je daná najmä tým, že tzv. novodobé medzinárodné organizácie sa vyvíjajú v rámci medzinárodných vzťahov približne od polovice 19. storočia, čo je oproti vývoju ľudskej civilizácie skutočne len zlomok času.

Štúdium medzinárodných organizácií začalo nadobúdať význam až po ukončení Druhej svetovej vojny, keď vznikla zatiaľ najvýznamnejšia univerzálna organizácia zameraná na uchovanie a zabezpečenie mieru vo svete – Organizácia spojených národov (OSN). Záujem o medzinárodné organizácie nadobudol význam na základe viacerých aspektov, pričom ako najdôležitejšie sa uvádzajú rastúci počet medzinárodných organizácií v 20. storočí a existencia konfliktu medzi Východom a Západom, známa ako „studená vojna“.

Pre úspešné fungovanie a činnosť medzinárodných organizácií je nevyhnutné splnenie niektorých základných predpokladov, medzi nimi najmä spôsob usporiadania medzinárodnej organizácie. Štruktúra inštitúcií, ktoré si organizácie vytvárajú pri svojom vzniku, resp. v priebehu svojej existencie, je jedným z faktorov ich úspešného pôsobenia, pretože práve prostredníctvom rozhodnutí v jednotlivých orgánoch má organizácia vplyv na činnosť svojich členov, či už sú to štáty, alebo prípadne aj iné subjekty (jednotlivci, ...).

Štruktúra organizácie sa zväčša vytvára už pri jej vzniku, keď sa v zakladajúcej zmluve stanoví rozsah a kompetencia jej jednotlivých orgánov, ako aj právna záväznosť či nezáväznosť rozhodnutí týchto orgánov.

Základná charakteristika pojmu medzinárodná organizácia¹ predpokladá splnenie troch hlavných podmienok:

1. uzatvorenie zakladajúcej zmluvy
2. členstvo medzinárodnej organizácie
3. štruktúra medzinárodnej organizácie

1. Uzatvorenie zakladajúcej zmluvy

Právnym základom vzniku, činnosti a ďalšieho rozvoja medzinárodnej organizácie je zakladajúca zmluva. Medzinárodná organizácia nevzniká automaticky podpisom zakladajúcej zmluvy. Rozhodujúcim okamihom vzniku takejto organizácie je vstup zmluvy do platnosti. V medzinárodných vzťahoch môžeme pozorovať, najmä u medzinárodných medzivládnych organizácií, určité oneskorenie medzi podpisom zakladajúcej zmluvy a vstupom zmluvy do platnosti. Je to spôsobené najmä tým, že členské štáty, ako primárne subjekty medzinárodného práva, majú povinnosť takúto zmluvu ratifikovať v parlamente, prípadne inom orgáne, ktorý je tým poverený.

Medzinárodné organizácie vznikajú na základe multilaterálneho medzinárodného dojednania medzi členmi, ktorí sa dohodli na spolupráci v určitých oblastiach.

---

¹ Medzinárodná organizácia je entita s určitou formálnou kontinuálnou štruktúrou, ktorá vzniká na základe podpisu zmluvy minimálne dvoch členov medzivládnych, transvládnych, resp. mimovládnych z rôznych nezávislých štátov, ktorí si v stanovách vytvárajú orgány slúžiace na presadzovanie spoločných záujmov a cieľov členov, s výnimkou organizácií, ktoré slúžia na dosahovanie zisku svojich členov.

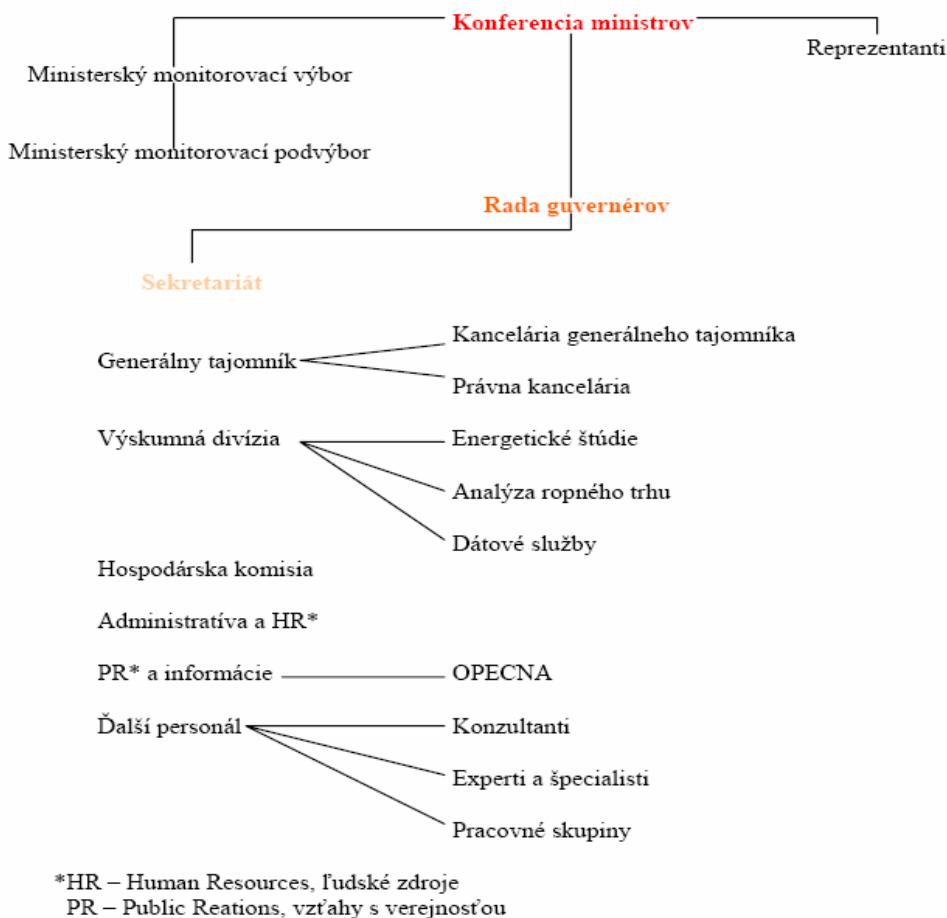
Zakladajúca zmluva môže niesť rôzne pomenovania: stanovy, štatút, charta, pakt, dohoda, zmluva atď.

V prípade Organizácie krajín exportujúcich ropu (OPEC) sú to Stanovy, na základe ktorých došlo v roku 1960 k vytvoreniu tejto významnej medzinárodnej ekonomickej organizácie.

Zvláštnosťou zakladajúcej zmluvy je to, že stanovuje nielen práva a povinnosti členov, ale zároveň vytvára aj medzinárodnú organizáciu, tzn. vytvára určitú organizačnú štruktúru, pomocou ktorej sa majú dosiahnuť ciele medzinárodnej organizácie.

V prípade OPEC si členské štáty v Stanovách vytvárajú organizačnú štruktúru (pozri obr. 1), pričom v jednotlivých článkoch Stanov (kapitola 3, články 9-34) sú definované úlohy, za ktoré je ten - ktorý orgán zodpovedný.

Obr. 1: Štruktúra OPEC

Podstatou zakladajúcej zmluvy je predovšetkým úprava základných právnych a inštitucionálnych otázok, ktoré sú spojené s činnosťou medzinárodnej organizácie.

Jednotlivé články zmluvy obsahujú ustanovenia o cieľoch, úlohách a funkciách medzinárodnej organizácie ako celku, ale tiež ustanovenia o funkciách, právomociach a zodpovednosti jej jednotlivých orgánov.

V zakladajúcej zmluve sú uvedené aj otázky hlasovania v orgánoch, proces prijímania rozhodnutí, podmienky členstva pre potenciálnych ďalších členov, ustanovenia týkajúce sa rozpočtu organizácie, a i.

Podmienky členstva upravuje vo svojich článkoch kapitola 2, kde sa hovorí, že členom OPEC sa môže stať „akákoľvek krajina s dostatočne veľkým čistým exportom surovej ropy,

ktorá má podobné záujmy ako členské krajiny, sa môže stať riadnym členom organizácie, ak je akceptovaná trojštvrтинovou väčšinou riadnych členov, vrátane súhlasu zakladajúcich členov².

V. Moraviecki³ rozlišuje dva základné modely formulácie zakladajúcej zmluvy:

1. detailné a vyčerpávajúce vymedzenie kompetencií a právomocí orgánov medzinárodnej organizácie, a
2. formulácia všeobecných cieľov, podmienok členstva, ustanovenia o zriadení hlavného orgánu a procedúry prijímania rozhodnutí týmto orgánom.

Hlavný rozdiel medzi týmito dvoma vymedzeniami zakladajúcej zmluvy spočíva v tom, že v prvom prípade orgány disponujú právomocami a kompetenciami, ktoré sú v zmluve výslovne uvedené, pričom ustanovenia zakladajúcej zmluvy sa nesmú vysvetľovať širšie. V druhom prípade sa ďalšie rozšírenie organizačnej štruktúry, vymedzenie úloh a právomocí orgánov medzinárodnej organizácie ponechávajú na uvážení hlavného orgánu. Zároveň formulácia ustanovení zakladajúcej zmluvy umožňuje ich širšiu interpretáciu, ako je to u prvého prípadu, keď sú jednotlivé ustanovenia presne vymedzené.

V zmysle daného rozdelenia formulácie zakladajúcej zmluvy možno konštatovať, že v prípade Stanov OPEC ide o detailné a vyčerpávajúce vymedzenie kompetencií a právomocí hlavných orgánov, keď je napr. v článku 20 kapitoly 3 vyčerpávajúco poskytnutý celý zoznam kompetencií, ktoré má k dispozícii Rada guvernérov. Podobne je to aj pri ostatných orgánoch tejto organizácie. Na druhej strane však Stanovy ponechávajú aj určitú voľnosť pre najvyšší orgán, ktorým je Konferencia ministrov, pri formovaní konzultatívnych skupín, ktorých vznik a agendu navrhuje predseda Konferencie. Možno teda konštatovať, že Stanovy OPEC nie sú čistým modelom formulácie zakladajúcej zmluvy, ale sú určitou obmenou oboch typov formulácií. Čo sa týka praxe medzinárodných organizácií, v čistej forme sa tieto formulácie vyskytujú zriedkavo. Spravidla je zakladajúca zmluva určitou obmenou týchto dvoch formulácií, podobne ako v prípade OPEC.

2. Členstvo v medzinárodnej organizácii

Medzinárodné organizácie si samostatne, v rámci svojich kompetencií a stanov, vytvárajú podmienky a pravidlá, na základe ktorých prijímajú nových členov.

Vo väčšine prípadov rozlišujeme pri štúdiu medzinárodných organizácií tri základné typy členstva⁴:

1. pôvodné členstvo
2. riadne členstvo
3. asociované členstvo

Pôvodnými členmi medzinárodnej organizácie sú tie členské štáty, predstavitelia vlád štátov, resp. mimovládni predstavitelia, ako jednotlivci či skupiny, ktorí podpísali pôvodnú zakladajúcu zmluvu, na základe ktorej došlo k vytvoreniu danej medzinárodnej organizácie, a ktoré sa zúčastnili na príprave tejto zmluvy. Podmienkou je aj to, aby člen medzinárodnej organizácie zmluvu podpísal, prípadne ratifikoval.

² Stanovy OPEC, kapitola 2, článok 7, odsek C.

³ Moraviecki, V.: Funkcii međunarodnoj organizaciji. Moskva : Progress, 1976, s. 51.

⁴ V minulosti bolo možné aj členstvo tzv. **de facto** člena. Takýmito členmi boli najmä kolónie veľmocí. Po roku 1994 všetky poručenské územia, ktoré spravovala Poručenská rada OSN buď vytvorili vlastnú samostatnú vládu alebo dosiahli nezávislosť. Posledné územie, ktoré získalo nezávislosť boli ostrovy Palau v Tichom oceáne, ktoré boli pôvodne pod administratívnou správou USA.

Od pôvodného, originálneho člena, treba rozlíšiť člena, ktorý bol prijatý neskôr, počas pôsobenia medzinárodnej organizácie na medzinárodnej scéne. Takýto člen sa označuje ako riadny člen medzinárodnej organizácie. K tomuto typu patria všetci členovia, ktorí sa stali členmi medzinárodnej organizácie až po začiatku jej pôsobenia a výkonu činností, pre ktoré bola ustanovená.

Väčšinou sa štát, skupina, či jednotlivec stane riadnym členom medzinárodnej organizácie na základe pristúpenia k zakladajúcej zmluve medzinárodnej organizácie, a to vo forme multilaterálnej medzinárodnej zmluvy.

Na pristúpenie nového člena do medzinárodnej organizácie sa spravidla vyžaduje hlasovanie členov v rámci najvyššieho orgánu medzinárodnej organizácie, na základe ktorého je nový člen schválený za riadneho člena medzinárodnej organizácie.

V niektorých medzinárodných organizáciách s otvoreným členstvom sa môže nečlen stať riadnym členom takejto organizácie bez splnenia konkrétnych podmienok a požiadaviek.

V organizáciách s polouzavretým, prípadne s uzavretým členstvom, musí nečlen pred vstupom do medzinárodnej organizácie a pred prijatím za riadneho člena splniť určité podmienky, ktoré stanovuje medzinárodná organizácia.

Posledným typom je asociovaný člen. Používa sa tiež označenie spolupracujúci člen, pridružený člen, pozorovateľ a ďalšie.

V rámci OPEC existujú všetky tri typy členstva, ako to vyplýva z tabuľky 1.

Tabuľka č. 1: Členské krajiny OPEC

Krajina	Rok vstupu	Lokácia
<i>Alžírsko</i>	1969	Afrika
<i>Indonézia</i>	1962	Ázia
<i>Irak</i>	1960*	Blízky Východ
<i>Irán</i>	1960*	Blízky Východ
<i>Katar</i>	1961	Blízky Východ
<i>Kuvajt</i>	1960*	Blízky Východ
<i>Líbya</i>	1962	Afrika
<i>Nigéria</i>	1971	Afrika
<i>Saudská Arábia</i>	1960*	Blízky Východ
<i>Spojené Arabské Emiráty</i>	1967	Blízky Východ
<i>Venezuela</i>	1960*	Južná Amerika
Ekvádor**	1973-92	Južná Amerika
Gabun** ***	1975-94	Afrika

* - zakladajúci členovia

** - zrušili členstvo na vlastnú žiadosť

*** - asociovaný člen

Prameň: www.opec.org

Podstatný rozdiel, ktorý spočíva medzi riadnym členstvom a asociovaným členstvom, je ten, že takýchto neplnoprávni asociovaní členovia nepodpisujú zakladajúcu zmluvu medzinárodnej organizácie ani stanov organizácie.

V prípade hlasovaní v orgánoch medzinárodnej organizácie, kde majú štatút pozorovateľa, sa nezúčastňujú na hlasovaniach týchto orgánov, nedisponujú žiadnymi hlasmi a nemôžu byť zvolení do orgánov medzinárodnej organizácie.

Čo sa týka zakladajúcich členov, ktorí sa zúčastnili na Bagdadskej konferencii v septembri 1960, sú to: Irak, Irán, Kuvajt, Saudská Arábia a Venezuela. Tieto štáty boli tie, ktoré podpísali pôvodnú dohodu, ktorou sa zakladal OPEC.

V priebehu ďalšieho vývoja tejto organizácie postupne pristupovali aj ďalšie krajiny, nie však ako zakladajúci, ale ako riadni členovia, schválení najvyšším orgánom OPEC – Konferenciou ministrov. Zároveň sú riadnymi členmi, samozrejme, aj všetci zakladajúci členovia OPEC.

Gabun, ktorý pôvodne patril medzi riadnych členov organizácie, je v súčasnosti asociovaným členom OPEC, bez hlasovacích práv v orgánoch.

Členstvo v medzinárodnej organizácii nie je nemenné a stále. Čo sa týka ukončenia členstva v medzinárodných organizáciách rozoznávame dva spôsoby, ktoré umožňujú ukončiť členstvo v medzinárodnej organizácii:

1. vystúpenie
2. vylúčenie

Medzinárodné organizácie a hlavne ich stanov nie vždy obsahujú ustanovenia, ktoré sa týkajú vystúpenia, resp. vylúčenia z medzinárodnej organizácie.

Čo sa však týka Stanov OPEC, pripúšťajú možnosť členského štátu vystúpiť z organizácie. Konkrétne je toto ustanovenie zakotvené v článku 8 kapitoly 2, ktorý hovorí, že „žiadny členský štát nemôže vystúpiť z organizácie bez toho, aby o tom neupovedomil Konferenciu ministrov. Toto upovedomenie nadobúda platnosť v kalendárnom roku, ktorý nasleduje po kalendárnom roku, v ktorom bolo upovedomenie podané Konferencii. Toto upovedomenie bude akceptované a nadobudne právoplatnosť len v prípade, že členský štát má vyrovnané všetky záväzky, ktoré mu vyplývajú z členstva v organizácii, predovšetkým záväzky finančné“⁵.

Vystúpenie z medzinárodnej organizácie je slobodným rozhodnutím člena organizácie, ktorý sa nechce ďalej podieľať na činnosti medzinárodnej organizácie.

Vystúpenie môže byť viazané na splnenie určitých podmienok, ako napríklad: písomné oznámenie o vystúpení z organizácie, dodržanie lehoty na vystúpenie z organizácie, vyrovnanie finančných záväzkov voči organizácii pred vystúpením.

K vylúčeniu z medzinárodnej organizácie dochádza v prípade, že štát systematicky porušuje základné ustanovenia medzinárodnej organizácie.

Ustanovenie o vylúčení členského štátu obsahuje aj Charta OSN⁶:

„Členský štát, ktorý sústavne porušuje zásady tejto Charty, môže vylúčiť Valné zhromaždenie na základe doporučenia Bezpečnostnej rady z Organizácie“.

3. Štruktúra medzinárodnej organizácie

Na výkon svojich funkcií si medzinárodné organizácie vytvárajú určitý inštitucionálny rámec, ktorý je tvorený jednotlivými orgánmi organizácie.

---

⁵ Stanovy OPEC, kapitola 2, článok 8, odsek A.

⁶ Charta OSN, článok 6.

Existencia stálych orgánov a im zodpovedajúca organizačná štruktúra, je jedným z hlavných charakteristických znakov medzinárodných organizácií.

Organizačná štruktúra medzinárodnej organizácie závisí najmä od cieľov a funkcií danej organizácie, ktoré môžu byť u rôznych medzinárodných organizácií rôzne.

V rámci skúmania medzinárodných organizácií môžeme pozorovať určité podobné charakteristiky jednotlivých orgánov, ktoré si medzinárodné organizácie vytvárajú:

1. najvyššie orgány
2. výkonné orgány
3. administratívne orgány
4. pomocné orgány
5. právne orgány⁷

Najvyššie orgány

Najvyšším, alebo vrcholným, orgánom medzinárodnej organizácie, býva zhromaždenie, stretnutie zástupcov všetkých členov.

V rámci jednotlivých medzinárodných organizácií má pomenovanie stretnutia zástupcov všetkých členov rôzne názvy: valné zhromaždenie, kongres, zhromaždenie, generálna konferencia, ministerská konferencia, zasadnutie, konferencia vládných splnomocnencov, zbor guvernérov a iné.

V rámci OPEC je najvyšším orgánom organizácie Konferencia ministrov, ktorá sa schádza dvakrát ročne na riadnych zasadnutiach, pričom môžu byť zvolané, v prípade potreby, aj mimoriadne zasadnutia Konferencie ministrov.

Členom najvyššieho orgánu je každý člen. V prípade medzinárodných medzivládnych organizácií má každý členský štát v najvyššom orgáne jeden hlas, ktorý je nezávislý od veľkosti štátu či počtu jeho obyvateľov, alebo postavení, ktoré štát zaujíma v rámci medzinárodného systému.

Výnimkou z tohto pravidla sú však medzinárodné medzivládne ekonomické a finančné organizácie, ako napríklad Medzinárodný menový fond, alebo Európska únia. V tomto prípade sa nepoužíva pravidlo jeden štát = jeden hlas, ale používa sa vážené hlasovanie. V tomto prípade majú členské štáty rozdielny počet hlasov, ktorý závisí od ich členských príspevkov do rozpočtu danej medzinárodnej organizácie. Veľkosť členského príspevku, niekedy tiež kvóty, je daná na základe rôznych ekonomických ukazovateľov, ako napríklad veľkosť HDP členského štátu.

Čo sa týka OPEC, v článku 37 sú uvedené detaily, ktoré sa venujú plateniu ročných príspevkov organizácii. Tieto sú odvodené od výšky fixného ročného príspevku asociovaných členov, ktorý sa považuje za ich finančný príspevok organizácii. Na základe výšky týchto príspevkov asociovaných členov sa odvíjajú aj príspevky riadnych členov založené na rovnakom rozdelení medzi jednotlivých členov.

Do právomocí najvyššieho orgánu patria najmä tieto úlohy:

1. rozhodnutia o ďalšom vývoji a činnosti organizácie
2. rozhodnutia o najväčších otázkach, ktoré spadajú do právomocí organizácie
3. rozdeľovanie úloh ostatným orgánom organizácie
4. zmena stanov medzinárodnej organizácie

---

⁷ Predovšetkým autori z oblasti medzinárodného práva vyčleňujú právne orgány medzinárodných organizácií ako osobitnú kategóriu orgánov. Ostatní autori, ktorí sa venujú skúmaniu medzinárodných organizácií v rámci ďalších vedných odborov, ako napr. L. Lysák, tieto orgány zaraďujú medzi výkonné, alebo medzi administratívne orgány.

5. prijímanie nových členov
6. vylučovanie existujúcich členov
7. voľba členov výkonných orgánov
8. voľba najvyššieho oficiálneho predstaviteľa medzinárodnej organizácie
9. schvaľovanie rozpočtu organizácie
10. prerokovávanie správ, ktoré dostáva od ostatných orgánov organizácie a ďalšie, podľa zakladajúcej zmluvy medzinárodnej organizácie

Najvyšší orgán medzinárodnej organizácie zasadá väčšinou jedenkrát za rok, ale niektoré organizácie môžu mať určené aj dlhšie časové intervaly. V medzinárodnej praxi sa stretnutia organizujú až do päťročných intervalov (napríklad Všeobecná poštová únia).

Vzhľadom na dlhé prestávky medzi jednotlivými zasadnutiami najvyššieho orgánu, nie je tento orgán vhodný na riešenie bežných operatívnych úloh a na výkon stálych funkcií medzinárodnej organizácie.

Výkonné orgány

Nedostatok, ktorý predstavovali dlhé prestávky medzi jednotlivými zasadnutiami najvyššieho orgánu, vyvolal potrebu vzniku ďalších orgánov, ktorých členovia by sa stretávali častejšie, riešili by aktuálne úlohy a prijímali operatívne rozhodnutia, ktoré sú potrebné na bezproblémový chod a fungovanie organizácie.

V počiatočnom období vzniku prvých stálych medzinárodných organizácií, alebo presnejšie medzinárodných verejných únií, takéto orgány vytvorené neboli.

K vzniku výkonných orgánov dochádza v období po druhej svetovej vojne v súvislosti s rastúcim významom a úlohami medzinárodných organizácií v rámci medzinárodných vzťahov.

V rámci OPEC sa na pozícii výkonného orgánu nachádza Rada guvernérov.

Podobne ako najvyšší orgán, aj výkonný orgán môže mať v jednotlivých medzinárodných organizáciách rôzne pomenovanie: administratívna rada, rada, výbor, výkonný výbor, výbor guvernérov, generálna rada, a i.

V rámci výkonných výborov existujú dva typy členstva ich pracovníkov:

1. každý člen má vo výkonnom orgáne svojho zástupcu
2. v rámci výkonného výboru existuje obmedzené členstvo

Stály zástupca každého člena, resp. každého členského štátu, sa vyskytuje najmä v prípade regionálnych organizácií, ktoré nemajú široko koncipované členstvo.

V univerzálnych organizáciách, ako napríklad OSN, je členstvo vo výkonnom orgáne obmedzené, pričom počet členov výkonného orgánu môže variovať u rôznych medzinárodných organizácií. Podmienky a kritériá voľby členov výkonného orgánu sú spravidla uvedené v stanovách, prípadne zakladajúcej zmluve medzinárodnej organizácie. V prípade, že je členstvo vo výkonnom orgáne obmedzené, členovia výkonného orgánu sa vyberajú obyčajne na základe dvoch kritérií: 1. spravodlivé geografické zastúpenie, 2. rešpektovanie špecifických záujmov. Čo sa týka rozdelenia na základe geografického zastúpenia, je rôzne u jednotlivých organizácií a vyplýva z cieľov a kompetencií konkrétnej medzinárodnej organizácie. Špecifické záujmy vyplývajú z konkrétneho odborného zamerania organizácie. Napríklad v Organizácii krajín exportujúcich ropu by mali byť členmi výkonného orgánu, ale aj generálny tajomník, ktorý je najvyšším predstaviteľom organizácie, ľudia, ktorí predtým pôsobili v ropnom priemysle členských štátov.

Do právomocí výkonného orgánu patria nasledovné úlohy:

1. zabezpečenie efektívnej činnosti organizácie
2. realizácia a implementácia rozhodnutí najvyššieho orgánu
3. predkladanie pravidelných správ o svojej činnosti najvyššiemu orgánu
4. udržiavanie stykov s členmi a s inými medzinárodnými organizáciami
5. príprava rozpočtu organizácie
6. príprava agendy na zasadnutia najvyššieho orgánu
7. rozhodovanie o personálnych otázkach
8. menovanie generálneho tajomníka, resp. sekretára, ktorého schvaľuje najvyšší orgán
9. ustanovovanie rôznych pomocných orgánov podľa potrieb medzinárodnej organizácie
10. dohľad nad prácou pomocných a administratívnych orgánov a ďalšie.

Výkonný orgán medzinárodnej organizácie, na rozdiel od najvyššieho orgánu, sa stretáva pravidelne niekoľkokrát do roka, prípadne vždy, keď je to potrebné.

Zástupcovia členov vo výkonných orgánoch sú volení na určité presne stanovené obdobie, ktoré je uvedené v zakladajúcej zmluve, alebo v stanovách príslušnej medzinárodnej organizácie. Väčšinou je obdobie funkčného pôsobenia členov výkonného orgánu dvojročné až päťročné.

Administratívne orgány

Administratívny orgán medzinárodnej organizácie sa bežne nazýva sekretariát alebo úrad. Podobne aj v prípade OPEC funkciu administratívneho orgánu vykonáva Sekretariát, ktorý má sídlo vo Viedni.

Pracovníci administratívneho orgánu sa delia na viaceré kategórie⁸:

1. najvyšší úradníci
2. špecialisti a experti
3. technický personál

Na čele administratívneho orgánu stoja najvyšší úradníci medzinárodnej organizácie - generálny tajomník, alebo generálny riaditeľ a jeho námestník, resp. zástupca.

Menovanie generálneho tajomníka, ako najvyššieho oficiálneho predstaviteľa organizácie, vykonáva najvyšší orgán. V prípade, že má výkonný orgán rozšírené právomoci, menuje generálneho tajomníka práve výkonný orgán.

Generálny tajomník, ako najvyšší predstaviteľ organizácie, musí spĺňať určité predpoklady. Napríklad v OPEC musí pochádzať z niektorého členského štátu a musí mať trvalý pobyt v sídle organizácie. Okrem toho musí vyštudovať svetovo renomovanú univerzitu ekonomického, právneho, alebo technického zamerania.

Generálny tajomník je volený na rôzne dlhé funkčné obdobie, s tým, že môže byť znovuzvolený aj v ďalšom funkčnom období.

Ostatní personál administratívneho orgánu menuje väčšinou generálny tajomník v súlade so stanovami organizácie, ktoré schvaľuje najvyšší orgán organizácie.

Personál administratívneho orgánu pri vstupe do organizácie uzatvára zmluvu s generálnym tajomníkom. Personál má postavenie medzinárodných úradníkov, čo znamená, že sa zodpovedá iba príslušnej medzinárodnej organizácii, a nesmie prijímať pokyny zvonku, od iných štátov, ani od štátu, ktorého je štátnym príslušníkom.

Aby mohol personál vykonávať nerušene svoje funkcie, požíva výsady a imunity, ktoré však nie sú tak rozsiahle ako je to u diplomatických pracovníkov vyslaných ministerstvom zahraničných vecí niektorého štátu.

---

⁸ Potočný, M. – Šibajevová, E. A.: Právo medzinárodných organizácií. Praha : Panorama, 1984, s. 21.

Hlavné funkcie a právomoci administratívneho orgánu sú:

1. generálny tajomník zastupuje organizáciu navonok vo vzťahoch s členskými štátmi, inými medzinárodnými organizáciami
2. publikácia dokumentov, ktoré sú schválené orgánmi medzinárodnej organizácie, a ktoré pomáhajú členom pri ich vzájomnej spolupráci v rámci organizácie
3. zostavovanie správ o činnosti príslušnej medzinárodnej organizácie
4. plnenie konzultatívnych funkcií
5. zhromažďovanie informácií, ktoré sa týkajú pôsobnosti a činnosti medzinárodnej organizácie
6. príprava návrhu rozpočtu medzinárodnej organizácie a ďalšie

Pomocné orgány

Pomocné orgány sú zriaďované na základe rozhodnutí ostatných orgánov danej medzinárodnej organizácie.

Medzi pomocné orgány sa zaraďujú hlavne: špecializované komisie a výbory, pracovné skupiny, panely expertov.

Pracovníci v pomocných orgánoch nemusia nevyhnutne pochádzať z členských štátov, ale môžu to byť aj odborníci, ktorých navrhuje administratívny orgán organizácie.

Pomocné orgány nemajú právo prijímať samostatné rozhodnutia, ktoré by sa mohli prezentovať ako stanoviská medzinárodnej organizácie, prípadne stanoviská jej orgánov. Hlavnou úlohou pomocných orgánov je pomoc hlavným orgánom pri príprave a plnení ich rozhodnutí.

Pomocné orgány sa môžu mať stály charakter, alebo môžu byť vytvorené iba dočasne na dobu určitú.

Pre OPEC sú to najmä konzultatívne stretnutia, či ďalšie pomocné orgány, ako je uvedené v obrázku 1.

Právne orgány

V niektorých medzinárodných organizáciách tvoria právne orgány samostatné štruktúrne jednotky. Patrí sem napríklad Medzinárodný súdny dvor OSN v Haagu, arbitrážne tribunály, či orgán na urovnávanie sporov vo Svetovej obchodnej organizácii.

Právne orgány rozhodujú spory medzi členmi, vykladajú zakladajúce zmluvy, resp. stanov, príslušnej organizácie v prípade nejasností a sporov, a podávajú odborné poradné posudky v právnych záležitostiach medzinárodným odborným organizáciám.

Tento typ orgánu je jediný, ktorý nemá zastúpenie v rámci OPEC.

Záver

Znaky medzinárodných organizácií zohrávajú pri činnosti a pôsobení medzinárodných organizácií významnú úlohu. V prvom rade je to cieľ medzinárodnej organizácie, ktorý je stanovený už v zakladajúcej zmluve organizácie a ktorý vytyčuje smery správania sa organizácie navonok v rámci medzinárodných vzťahov.

Nemenej dôležitým znakom je aj charakter členstva v medzinárodnej organizácii. Je rozdiel v tom, či majú jednotliví členovia medzinárodnej organizácie iba status pozorovateľa, čím nemôžu ovplyvňovať chod medzinárodnej organizácie, alebo status riadneho, resp. plného člena so všetkými z toho vyplývajúcimi hlasovacími a rozhodovacími právomocami.

V poslednom rade je to aj štruktúra jednotlivých medzinárodných organizácií. Rôzne orgány môžu vplývať na rozhodovanie členov, prostredníctvom záväzných opatrení môžu členom nariadovať splnenie určitých úloh, pomocou nezáväzných opatrení môžu odporúčať určité tendencie ďalšieho vývoja buď v členskom štáte, alebo vývoja rôznych mimovládnych skupín, či jednotlivcov. Na druhej strane môže zloženie úradníkov v jednotlivých orgánoch medzinárodnej organizácie ovplyvňovať aj činnosť samotnej medzinárodnej organizácie, napr. prostredníctvom hlasovaní štátov, prípadne mimovládnych aktérov so spoločnými záujmami, ktorí majú dostatočne silnú pozíciu, aby si presadili uskutočnenie a splnenie svojich záujmov.

Resumé

Štúdium medzinárodných organizácií začalo nadobúdať význam až po skončení Druhej svetovej vojny, keď vznikla zatiaľ najvýznamnejšia univerzálna organizácia zameraná na zachovanie a zabezpečenie mieru vo svete – Organizácia spojených národov (OSN). Záujem o medzinárodné organizácie nadobudol význam na základe viacerých aspektov, pričom ako najdôležitejšie sa uvádzajú rastúci počet medzinárodných organizácií v 20. storočí a existencia konfliktu medzi Východom a Západom, známa ako „studená vojna“. Pre úspešné fungovanie a činnosť medzinárodných organizácií je nevyhnutné splnenie niektorých základných predpokladov, medzi nimi najmä spôsob usporiadania medzinárodnej organizácie. Štruktúra inštitúcií, ktoré si organizácie vytvárajú pri svojom vzniku, resp. v priebehu svojej existencie, je jedným z faktorov ich úspešného pôsobenia, pretože práve prostredníctvom rozhodnutí v jednotlivých orgánoch má organizácia vplyv na činnosť svojich členov, či už sú to štáty, alebo prípadne aj iné subjekty (jednotlivci, ...). Štruktúra organizácie sa zväčša vytvára už pri jej vzniku, keď sa v zakladajúcej zmluve stanoví rozsah a kompetencia jej jednotlivých orgánov, ako aj právna záväznosť či nezáväznosť rozhodnutí týchto orgánov.

Summary

In the past 150 years the mankind witnessed growing influence and significance of international organizations. First international organizations engaged in areas of continuing technology development. After the World War II they became stable actors in international relations. First of all, the United Nations was created on the remains of the League of Nations. Second, the financial institutions of post-war period, that are active also today, were created at the Bretton - Woods conference in 1944. Organizations of civil society came to life not only in western hemisphere, but, after the velvet revolution in 1989, also in the transition states. Growing significance of international organizations is one of the factors why the study of international organizations, of their activities, aims, structure, and so on is important. Growing influence may be seen by number of international organizations acting in contemporary international relations. According to the Union of International Associations there were as much as over 50 thousand international organizations acting in the world in the beginning of 21st century. There is assumption that this number is not yet finite and that the number of international organizations will rise in the future having increasingly impact on international relations and on every aspect of human life.

Literatúra:

1. Abbott, K. – Snidal, D.: *Why States Act through Formal International Organizations*. In: *Journal of Conflict Resolution*, roč. 42, 1998, č. 1, s. 3-32.
2. Archer, C.: *International Organizations, 3rd Edition*. Londýn : Routledge, 2001. ISBN 0-415-24690-3
3. Baňouch, H. – Fedorko, M.: *Mezinárodní organizace*. Brno : Masarykova univerzita v Brně, 2000. ISBN 80-210-2474-7
4. Bennett, A. LeRoy – Oliver, J. K.: *International Organizations: Principles and Issues, Seventh Edition*. New Jersey : Prentice Hall, 2002. ISBN 0-13-032185-0
5. Čepelka, Č. – Šturma, P.: *Mezinárodní právo veřejné*. Praha : Eurolex Bohemia, 2003. ISBN 80-86432-57-2
6. Drulák, P.: *Teorie mezinárodních vztahů*. Praha : Portál, 2003. ISBN 80-7178-725-6
7. Iriye, A.: *Global Community - The Role of International Organizations in the Making of the Contemporary World*. Berkeley : University of California Press, 2002. ISBN 0-520-23127-9
8. Jordan, R. S. a kol.: *International Organizations - A Comparative Approach to the Management of Cooperation, 4th Edition*. Westport, Connecticut : Praeger, 2001. ISBN 0-275-96550-3
9. Krejčí, O.: *Mezinárodní politika*. Praha : Ekopress, 2001. ISBN 80-86119-45-9
10. Lysák, L.: *Medzinárodné organizácie*. Bratislava : Ekonóm, 2001. ISBN 80-225-1506-X
11. Paul, V.: *Nejstarší památky mezinárodního práva*. Praha : Academia, 1996. ISBN 80-200-0308-8
12. Plechanovová, B.: *Úvod do mezinárodních vztahů - Výběr textů*. Praha : ISKP, 2003. ISBN 80-86130-22-3
13. Potočný, M. – Šibajevová, E. A.: *Právo mezinárodních organizací*. Praha : Panorama, 1984.
14. Raček, P.: *Medzinárodné ekonomické organizácie socialistických krajín*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1975.
15. Říchová, B.: *Přehled moderních politologických teorií*. Praha : Portál, 2000. ISBN 80-7178-461-3
16. Seidl – Hohenveldern, I.: *Mezinárodní právo veřejné*. Praha : ASPI Publishing, 2001. ISBN 80-85963-82-5
17. Veselý, Z.: *Smlouvy, pakty, dohody - Slovník mezinárodně politických a diplomatických aktů*. Praha : Epoque, 2002. ISBN 80-86328-05-8
18. Wallace, M. – Singer, J. D.: *Intergovernmental Organization in the Global System, 1815-1964: A Quantitative Description*. In: *International Organization*, roč. 24, 1970, č. 2.
19. Waisová, Š.: *Mezinárodní organizace a režimy*. Praha : Eurolex Bohemia, 2003. ISBN 80-86432-46-7
20. Waisová, Š.: *Úvod do studia mezinárodních vztahů*. Pelhřimov : Aleš Čeněk, 2002. ISBN 80-86473-16-3

Kontakt

Ing. Martin Grešš, PhD.
Katedra diplomacie a mezinárodních vztahov
Fakulta mezinárodních vztahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
tel. 02/ 672 95 463, gress@euba.sk

ZMLUVNÉ VZŤAHY MEDZI SLOVENSKOU REPUBLIKOU A SVÄTOU STOLICOU

PaedDr. Emília Vokálová, CSc.

Stabilizácia vzťahov medzi dvomi medzinárodnými suverénnymi subjektmi si vyžaduje ich formálne právne fixovanie vo forme zmlúv a dohôd. Plnoprávne diplomatické vzťahy medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou boli nadviazané až po vzniku SR 1.1.1993. Vzájomné vzťahy medzi týmito dvomi subjektmi medzinárodného práva sa normalizovali vymenovaním diplomatických predstaviteľov na úrovni veľvyslancov, resp. apoštolského nuncia začiatkom júla 1994.

Pred rokom 1993 upravoval bilaterálne vzťahy medzi Československom a Svätou stolicou zmluvný dokument *Modus vivendi* (v preklade spôsob spoluzitia), ktorý bol podpísaný ešte v decembri 1927 s platnosťou od 1.1. 1928. Predmetom úpravy bola zhoda cirkevných a štátnych hraníc, územné právomoci predstaviteľov rehoľných rádov, vymenúvanie biskupov a prisaha vernosti štátu. Tento dokument však v období komunistického režimu štát neplnil. Po roku 1989 sa ČSFR i Svätá stolica zhodli na tom, že i keď nikdy nebol formálne vypovedaný, pre podstatnú zmenu okolností, za ktorých bol uzatvorený, sa *Modus vivendi* sám prekonal.

Už za prvej Slovenskej republiky boli nadviazané diplomatické styky s Vatikánom a zároveň sa začalo aj s intenzívnou prípravou textu vzájomnej zmluvy. Vojnové udalosti však jej uzatvorenie znemožnili.

Historickým medzníkom vo vzájomných vzťahoch SR a Svätej stolice bol december 1977, keď pápež Pavol VI. vydal dokument *Qui divino*, ktorým povýšil trnavskú apoštolskú administratívu na diecézu a zároveň na metropolitné sídlo, ktorému podriadil diecézy nitriansku, banskobystrickú, spišskú, košickú a rožňavskú, čo prispelo k čiastočnému oživeniu vzájomných vzťahov.

Cirkvi a náboženské spoločnosti v Československu boli až do roku 1990 pod kuratelou štátu. Zákonmi č. 217/1949 Zb. a č. 218/1949 Zb., ktoré poznáme ako „cirkevné“ zákony, si štát zabezpečil štátny dozor nad cirkvami a náboženskými spoločnosťami a nad cirkevným životom vôbec. Boli zrušené cirkevné vydavateľstvá, spolky, štát skonfiškovoval majetky cirkví a vo vlastníctve im zostali len kostoly a farské budovy. Cirkvi tak zostali bez akéhokoľvek vlastného ekonomického zabezpečenia a stali sa úplne závislými od štátu. Do kompetencií štátu patrila normotvorná, riadiaca a kontrolná činnosť vo všetkých cirkevných záležitostiach, štát určoval počet duchovných a schvaľoval aj obsadzovanie biskupských postov. Zároveň však štát zabezpečoval osobné a platové náležitosti duchovných, učiteľov a zamestnancov bohosloveckých fakúlt a seminárov a poskytoval finančné prostriedky na opravu kostolov a ostatných sakrálnych objektov.

Po rokoch potlačania náboženskej ideológie a skrytého či otvoreného zasahovania štátu do vnútrocirkevného života na základe platnej legislatívy, november 1989 priniesol zmeny aj do tejto oblasti. Nastalo určité oživenie náboženského života, náboženská viera sa pre značnú časť slovenskej populácie znovu stala súčasťou jej každodenného života. Podľa sčítania ľudu z roku 1991 bolo až 72,8 % obyvateľov Slovenska veriacich. Za týchto okolností bola potrebná urýchlená legislatívna úprava postavenia cirkví a náboženských spoločnosti v SR.

Po zmene politického systému sa cirkev ocitla v novej politickej skutočnosti – v slobodnom štáte, ktorý smeruje k upevneniu občianskych slobôd a práv. Jej postavenie sa začalo meniť. V rámci demokratizačných premien a v súlade s novoprijatou legislatívnou úpravou, cirkvi na Slovensku nadobudli slobodné postavenie a otvorili sa im nové možnosti zodpovedajúce ich postaveniu v pluralitnej spoločnosti. Prvým zákonom konfesijného práva, ktorý bol prijatý ešte za trvania Československej federácie, bol zákon č. 16/1990 Zb., ktorým bol zrušený dozor štátu nad cirkvami. Zásadné otázky pôsobenia cirkví v rámci

Slovenskej republiky upravil zákon č. 308/1991 Zb. o slobode náboženskej viery a postavení cirkví a náboženských spoločností.

Prioritnou sa stala predovšetkým potreba úpravy vzťahov medzi štátom a najväčšou cirkvou na Slovensku – katolíckou cirkvou. K tejto sa podľa výsledkov sčítania obyvateľstva v máji 2001 prihlásilo 68,9 % z celkového počtu 84,1 % veriacich osôb.¹

Štát a cirkev začali spoločne hľadať model právnej úpravy svojho vzájomného vzťahu a súčasne bola nastolená aj otázka riešenia vzťahu Slovenskej republiky so Svätou stolicou. Svätá stolica je významným subjektom medzinárodného práva, ktorý zastupuje viac ako jednu miliardu svetovej populácie. V rokoch 1994 – 1998 však došlo k prerušeniu vzájomného dialógu predovšetkým v dôsledku zhoršenia vzťahov medzi vládou a cirkevnou hierarchiou katolíckej cirkvi. Odvolaním veľvyslanca SR pri Svätej stolici v roku 1996 sa zhoršili i vzťahy medzi SR a Svätou stolicou. Dialóg štátu s cirkvami bol obnovený až po parlamentných voľbách v roku 1998, keď sa súčasne zintenzívnili aj práce na príprave zákona upravujúceho vzťahy štátu a cirkví, ako aj práce na príprave základnej zmluvy so Svätou stolicou.

Vzájomné vzťahy medzi štátom a najvyšším štatutárnym zástupcom katolíckej cirkvi Svätou stolicou môžu byť upravené formou konkordátu, alebo formou medzinárodnej zmluvy. Konkordát je vyššia forma medzinárodnej zmluvy, ktorá obsahuje práva a povinnosti oboch zmluvných strán vo všetkých oblastiach. Medzinárodná zmluva, na rozdiel od konkordátu, je rámcovou komplexnou úpravou právnych vzťahov medzi zmluvnými stranami, avšak riešenie niektorých osobitných otázok v konkrétnych oblastiach vzťahu štátu a katolíckej cirkvi sa ponecháva na riešenie v budúcich medzinárodných zmluvách. Svätá stolica je kompetentná prijímať záväzky jednak vo svojom mene, jednak v mene katolíckej cirkvi pôsobiacej v danom štáte, pričom je táto cirkev rozhodnutím Svätej stolice viazaná. Vatikán víta uzatváranie takýchto zmlúv, pretože dávajú záruku právneho postavenia katolíckej cirkvi, ktorá v tom prípade nie je závislá len od vnútroštátnej legislatívy, ale má oporu aj v medzinárodnom práve. Tieto medzinárodné zmluvy znamenajú istú „minikodifikáciu“ vzájomných vzťahov, poskytujú ich transparentnosť a zakotvujú aj jasné pravidlá pre prípadné ďalšie rokovania a parciálne zmluvy.

Svätá stolica doteraz uzavrela medzinárodné zmluvy s 35 štátmi v celkovom počte 136 zmlúv konkordátneho typu. Sú to nasledovné štáty: Francúzsko 6, Nemecko 32, Taliansko 10, Španielsko 10, Portugalsko 2, Rakúsko 12, Švajčiarsko 2, Monako 1, Malta 9, San Maríno 2, Litva 3, Chorvátsko 4, Estónsko 1, Maďarsko 3, Poľsko 1. Svätá stolica uzatvorila doteraz aj 36 medzinárodných zmlúv s 19 mimoeurópskymi štátmi.²

Na základe týchto údajov možno konštatovať, že medzinárodné zmluvy medzi štátmi a Svätou stolicou sú moderným a štandardným právnym inštitútom v Európe i vo svete.

Obsahom zmluvných úprav medzi daným štátom a Svätou stolicou sú predovšetkým tieto oblasti:

- právne postavenie katolíckej cirkvi v štáte,
- pôsobnosť katolíckej cirkvi v oblasti vzdelávania, kultúry a charity,
- pôsobnosť katolíckej cirkvi v armáde, policajnom zbore a v zbore nápravnej výchovy,
- stanovenie systému finančného zabezpečenia katolíckej cirkvi,
- procesné pravidlá.

Vhodné modely právnej úpravy medzi štátom a katolíckou cirkvou na Slovensku sa hľadali už od roku 1990. Obidve strany vylúčili úpravu vzájomných vzťahov formou konkordátu a zhodli sa na operatívnej verzii úpravy vzťahov v podobe prijatia medzinárodných zmlúv. Vzhľadom na niekoľkoročnú absenciu vzťahov medzi Slovenskou republikou a Svätou

¹ <http://www.statistic.sk>

² Šmit, M. Základná zmluvaa medzi Svätou stolicou a Slovenskou republikou s komentárom.LÚČ, vydateľské družstvo, Bratislava 2001

stolicou bolo nutné prijať stabilné medzinárodné princípy takmer vo všetkých oblastiach, ktoré by zároveň určili aj postavenie katolíckej cirkvi v štáte.

Úprava vzájomných vzťahov medzi SR a Svätou stolicou si vyžadovala predovšetkým špecifikáciu spoločných súhlasných záujmov, identifikáciu problematických a protichodných oblastí spolunažívania, ich vysporiadanie a završenie medzinárodne platnými dohodami. Štandardizáciu vzťahov medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou, ako dvomi subjektmi medzinárodného práva, upravuje Základná zmluva medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou, ktorá je rovnako záväzná ako konkordát.

Proces prípravy zmluvnej základne medzi SR a Svätou stolicou sa začal ešte v roku 1996. Zmluvu pripravovala slovenská časť zmiešanej komisie, ktorú ustanovila v roku 1997 vláda SR, gestorom prípravy bolo Ministerstvo zahraničných vecí SR. MZV SR v roku 1997 predložilo ucelenú koncepciu budovania zmluvných vzťahov medzi SR a Svätou stolicou. Vyvrcholením práce zmiešanej komisie bolo parafovanie návrhu textu základnej zmluvy predsedami oboch častí komisie – ministrom E. Kukanom a vtedajším apoštolským nunciom Mons. L. Dossenom dňa 16. 11. 1999. Po čiastkových úpravách vláda SR svojím uznesením č. 653 zo 16. 08. 2000 text zmluvy jednohlasne schválila.

Zmluvu 24. novembra 2000 podpísali vo Vatikáne premiér Slovenskej republiky Mikuláš Dzurinda a štátny sekretár Svätej stolice kardinál Angelo Sodano. Národná rada SR vyslovila so zmluvou súhlas 30. novembra 2000 a prezident SR ju podpísal 4. decembra 2000. Zmluva nadobudla platnosť dňom výmeny ratifikačných listín 18. decembra 2000. Zároveň so schválením Základnej zmluvy bol vládou SR novelizovaný zákon o vzťahu štátu k cirkvám a náboženským spoločnostiam, ktorý umožňuje uzatvárať zmluvy medzi štátom a ďalšími cirkvami a náboženskými spoločnosťami.

Základná zmluva je štandardnou medzinárodnou zmluvou, na ktorej uzavretie sa vzťahujú všetky príslušné právne predpisy SR, predovšetkým Ústava SR. Je komplexnou rámcovou zmluvou, ktorá upravuje jednak vzťahy medzi SR a Svätou stolicou, jednak vzťahy medzi SR a katolíckou cirkvou na Slovensku.

Uzavretie Základnej zmluvy bolo významným aktom tak pre katolícku cirkev, ako aj pre Slovenskú republiku.

Pre Slovenskú republiku uzavretie Základnej zmluvy znamenalo posilnenie jej medzinárodného postavenia a bolo aj prejavom medzinárodného uznania a pozitívneho hodnotenia Svätou stolicou, ako aj ďalšími štátmi. Zmluva je zároveň aj súčasťou širokého legislatívneho procesu vedúceho v oblasti cirkevného života k štandardným vzťahom v štáte a v spoločnosti.

Pre katolícku cirkev sa zmluva stala vyjadrením potrebných garancií pre jej činnosť a existenciu. Štát tieto záruky nemôže jednostranne meniť, alebo zákonnými opatreniami zrušiť.

Prehľadný, stabilný a pozitívny vzťah štátu s katolíckou cirkvou privítala značná časť občanov SR. Pre nich bolo uzavretie Základnej zmluvy prakticky vyvrcholením náprav stavu pred rokom 1989, keď ich vzájomný vzťah bol poznačený represáliami voči kléru a veriacim.

Predmetom úpravy Základnej zmluvy je stanovenie jasných a záväzných pravidiel pre obe zmluvné strany, pri ich vzájomnom spolunažívaní a spolupráci, ako aj právne vzťahy v oblasti pôsobenia katolíckej cirkvi na Slovensku. Jej právnym základom sú garancie slobody katolíckej cirkvi a náboženskej slobody odvíjajúce sa od príslušných článkov Ústavy SR.

Základná zmluva upravuje široké spektrum vzťahov medzi SR a Svätou stolicou. Obsahuje principiálne riešenia, avšak neupravuje detaily. V budúcnosti sa predpokladá podpísanie štyroch čiastkových dokumentov, na ktoré sa zmluva odvoláva. Na základe princípov ustanovených v Základnej zmluve budú čiastkové zmluvy riešiť otázky finančného zabezpečenia katolíckej cirkvi, školstva a vyučovania náboženstva, duchovnej služby v armáde a polícii a uplatnenie výhrad vo svedomí.³

³ Základná zmluva medzi SR a Svätou stolicou. In: Zbierka zákonov č. 326/2001.

Základná zmluva je postavená na týchto bazálnych princípoch:

- nezávislosti a autonómnosti štátu a katolíckej cirkvi, ako dvoch subjektoch medzinárodného práva,
- spolupráci štátu a katolíckej cirkvi, ktorá je obsiahnutá v jednotlivých článkoch Základnej zmluvy,
- ochrane individuálnej náboženskej slobody a slobody katolíckej cirkvi
- rovnosti cirkví a náboženských spoločností v SR pred zákonom⁴

Základná zmluva vychádza z modelu vzťahu štátu a cirkvi, ktorý možno nazvať odlukovo-kooperačný. Cirkvi majú zákonom a zmluvami zaručené práva spravovať všetky svoje záležitosti. Existuje len ich finančná previazanosť – čiže ich financovanie zo štátneho rozpočtu. Katolícka cirkev, ako napokon aj ostatné registrované cirkvi a náboženské spoločnosti na Slovensku, sa bránia samofinancovaniu, a preto navrhujú len úpravu existujúceho modelu financovania. Čo sa týka otázky financovania Základná zmluva ustanovuje len princípy, na ktorých základe sa má uzavrieť osobitná zmluva o finančnom zabezpečení katolíckej cirkvi v SR, ktorá má komplexne upraviť otázku finančného zabezpečenia katolíckej cirkvi v SR.

Nájsť vhodný model financovania cirkví v SR zrejme bude úloha na dlhšie obdobie. Prakticky už od roku 2000 sa expertné tímy zložené zo zástupcov cirkví a štátu snažili vypracovať nový model financovania cirkví a náboženských spoločností. Po počiatkových diskusiách sa prestalo uvažovať o tzv. „daňovej asignácii“ (určité %o z celkovej dane) alebo o modeli cirkevnej dane.

Expertné skupiny sa dohodli len na čiastkovej úprave, podľa ktorej by mal štát prispievať len na istý počet duchovných, v závislosti od počtu veriacich tej ktorej cirkvi.

V roku 2003 platil štát 3042 duchovných a 257 zamestnancov cirkvi. Ich počet sa každoročne zvyšuje, čo utvára veľký tlak na štátny rozpočet. Situáciu mal riešiť zákon o financovaní cirkví, ktorý pripravilo Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky v roku 2001. Zákon presne určoval počet duchovných podľa počtu veriacich, navrhoval upraviť financovanie cirkví tak, že štát poskytne cirkvám na ich písomnú žiadosť príspevky na platy duchovných a prevádzkových zamestnancov vrátane poisťných odvodov vo výške 80% priemernej mzdy v národnom hospodárstve.⁵

V súčasnosti sú platy duchovných nasledovné.⁶

Najnižší je nástupný plat absolventa	5 080 korún
Najvyšší je plat biskupa s 30- ročnou praxou	11 030 korún
Hodnostné a výkonnostné	2000 - 5 000 korún

2. júna 2004 vláda SR prerokovala správu o cirkevnej politike, podľa ktorej by sa mzda duchovných v roku 2005 mala zvýšiť z priemeru 9000,- Sk na 12 000,- Sk.

Príspevky pre registrované cirkvi od štátu:⁷

Rok	1999	2000	2001	2002	2003	2004
miliónov	476	520	587	646	676	686

Z príspevku od štátu platia cirkvi okrem platov a odvodov do fondov aj chod biskupských úradov, okrem toho dostávajú katolíci a evanjelici dotáciu na charitu, cirkvi sú oslobodené od platenia daní z darov a od platenia cla a dane pri dovoze kníh či bohoslužobných predmetov. Príspevok od štátu si zo 16-tich registrovaných cirkví nenárokujú z vieroučných dôvodov iba štyri cirkvi – Jehovovi svedkovia, Adventisti 7. dňa, Kresťanské zbory a Novoapoštolská cirkev.

⁴ Šmit, M.: Základná zmluva medzi SR a Svätou stolicou s komentárom. LÚČ, vydateľské družstvo, Bratislava 2001, s. 123.

⁵ Kollár, M.- Mesežnikov, G.: Legislatívne usporiadanie vzťahov štátu a cirkví a financovanie cirkví. In: Slovensko 2001. Súhrnná správa o stave spoločnosti. Bratislava 2001, s. 48.

⁶ SME 3. 6.2004

⁷ SME 3. 6.2004

Základná zmluva zakotvuje právne postavenie katolíckej cirkvi a stanovuje zásady v oblastiach, kde cirkev prispieva na všeobecné dobro spoločnosti alebo upokojuje duchovné potreby občanov, na ktoré majú na základe Ústavy SR právo. Právne zakotvený stav umožňuje katolíckej cirkvi realizovať aj aktivity v oblasti výchovy, starostlivosti o chorých a v oblasti charity. Všetko sú to oblasti, v ktorých cirkev dopĺňa úlohy štátu a ktoré nemôže realizovať bez jeho podpory. Katolícka cirkev má právo aj na slobodu šírenia svojej náuky, na vlastné masovokomunikačné prostriedky a na vstup do verejnoprávnych médií v primeranom rozsahu.

Základná zmluva sa skladá z preambuly a 25 článkov. V preambule sú ustanovené princípy, v duchu ktorých sa vykladá základná zmluva. Obidve strany uznávajú náboženskú slobodu, významné postavenie katolíckej cirkvi v dejinách Slovenskej republiky, ako aj jej aktuálnu úlohu v sociálnej, morálnej i kultúrnej oblasti. Obe strany sa hlásia k cyrilo-metodskému duchovnému dedičstvu.

Základná zmluva vyjadruje uznanie nezávislosti a autonómnosti zmluvných strán, ako aj uznanie ich právnej subjektivity, obsahuje uznanie práva katolíckej cirkvi v SR a jej členov na slobodné a nezávislé pôsobenie v súlade s právnym poriadkom SR. Stanovuje, že katolícka cirkev má výlučné právo zriaďovať, meniť a rušiť vlastné cirkevné štruktúry, o čom včas a hodnoverne musí upovedomiť príslušný štátny orgán, má právo zriaďovať právnické osoby, ich činnosť však musí byť v súlade s právnym poriadkom SR. Zmluva zaručuje katolíckej cirkvi slobodné udržiavanie kontaktov vo vnútri štátu i navonok, právo na výkon liturgických obradov, náboženských úkonov a vyučovanie náboženstva, ako aj právo na nedotknuteľnosť posvätných miest. Stanovuje výlučné právo katolíckej cirkvi obsadzovať úrady podľa kanonického práva, čo znamená predovšetkým právo nezávisle a výlučne rozhodovať pri výbere kandidátov do biskupskej služby a oznamovanie týchto skutočností štátu. Priznáva každému právo uplatňovať výhrady svedomia s tým, že rozsah a podmienky uplatnenia tohto práva ustanoví osobitná medzinárodná zmluva. Explicitne vyjadruje, že tam, kde by sa občan dostal do rozporu s vlastným svedomím pri plnení občianskych, resp. pracovných povinností so zásadami katolíckej cirkvi, majú prednosť cirkevné zásady. Základná zmluva obsahuje nedotknuteľnosť svedného tajomstva, čo znamená absolútny zákaz informácií získaných pri svedení, ustanovuje rešpektovanie cirkevných sviatkov ako dní pracovného pokoja, garantuje platnosť cirkevného sobáša pred štátnym a stanovuje postup pri rozhodovaniach cirkevných súdov vo veciach manželstva. Stanovuje princíp priority rodičovských práv v oblasti výchovy detí, zaručuje katolíckej cirkvi právo na náboženskú výchovu detí a rovnocennosť štátnych a cirkevných škôl, pričom podmienky, najmä ekonomické zabezpečenie cirkevných škôl sa budú riešiť osobitnou medzinárodnou zmluvou, príp. vnútroštátnou legislatívnou úpravou. Priznáva právo katolíckej cirkvi vykonávať pastoračnú službu v ozbrojených silách a policajných zboroch, zaručujú katolíckej cirkvi právo pastoračnej starostlivosti vo väzniciach, sociálnych a zdravotníckych zariadeniach, ako aj právo zriaďovania podobných zariadení. Zmluva zaručuje katolíckej cirkvi právo vlastníť a používať spoločenské informačné prostriedky, priznáva katolíckej cirkvi rovnaké majetkové práva, aké majú iné právnické osoby, ustanovuje, že otázky finančného zabezpečenia katolíckej cirkvi v SR budú predmetom úpravy osobitnej medzinárodnej zmluvy. Zaručuje aj právo organizovať kostolné zbierky, ktoré nepodliehajú zdaneniu ani povinnosti verejného vyúčtovania, obsahuje ustanovenie o spolupráci štátu a katolíckej cirkvi pri ochrane kultúrnych pamiatok (ide o sakrálne objekty), pričom rozsah finančného zabezpečenia pri ich údržbe a obnove z prostriedkov štátneho rozpočtu SR má upraviť osobitná zmluva.

V súvislosti s prijatím Základnej zmluvy sa objavili aj kritické hlasy. Základnou výhradou bola námietka, že základná zmluva zakladá nadštandardný právny režim voči katolíckej cirkvi a diskriminačný režim voči obyvateľom Slovenskej republiky, ktorí nemajú katolícke vierovyznanie, resp. sú ateisti. Objavil sa aj názor, že štát má zabezpečiť rovnaké podmienky pre činnosť všetkým zaregistrovaným cirkvám v Slovenskej republike. Základnej

zmluve sa vyčítalo aj to, že nezabezpečuje rešpektovanie štátnej suverenity, je nevyhovujúca a že prakticky obmedzuje možnosť prípadnej odluky cirkvi od štátu v budúcnosti.

Základná zmluva vo svojich ustanoveniach neupravuje otázky vzťahu štátu a iných cirkví a náboženských spoločností. Tieto našli svoje právne zakotvenie v Zmluve medzi Slovenskou republikou a registrovanými cirkvami a náboženskými spoločnosťami, ktorú schválila Národná rada SR svojím uznesením 14. marca 2002. Za SR ju podpísali prezident SR, premiér SR a predseda Národnej rady SR. Za registrované cirkvi a náboženské spoločnosti zmluvu svojím podpisom potvrdili štatutárni zástupcovia týchto cirkví:

- Evanjelická cirkev augsburského vyznania
- Reformovaná kresťanská cirkev
- Pravoslávna cirkev
- Evanjelická cirkev metodistická
- Bratská jednota baptistov
- Cirkev bratská
- Cirkev adventistov siedmeho dňa
- Apoštolská cirkev
- Ústredný zväz Židovských náboženských obcí
- Starokatolícka cirkev
- Cirkev československá husitská

Možno konštatovať, že táto zmluva istým spôsobom kopíruje Základnú zmluvu medzi SR a Svätou stolicou. Odlišuje ju iba odsek, ktorý zaväzuje Slovensko určiť diplomatického pracovníka pri stálej misii Slovenska pri OSN v Ženeve, ktorý bude pomáhať rozvíjať spoluprácu medzi slovenskými a medzinárodnými cirkvami a náboženskými spoločnosťami.

Prvou z parciálnych zmlúv bola Zmluva medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou v duchovnej službe katolíckym veriacim v ozbrojených silách a ozbrojených zboroch v Slovenskej republike, ktorá bola podpísaná vo Vatikáne dňa 28. októbra 2002. Podľa nej Svätá stolica zriadi ordinariát ozbrojených síl a ozbrojených zborov pre duchovnú službu katolíckym veriacim v ozbrojených silách a ozbrojených zboroch a pre osoby zbavené slobody rozhodnutím súdu. Na čele ordinariátu so sídlom v Bratislave bude ordinár, ktorý bude aj členom Konferencie biskupov Slovenska.

V zmysle uvedenej zmluvy má cirkev právo vykonávať pastoračnú službu v ozbrojených silách a ozbrojených zboroch. Kňazi, diakoni, seminaristi a novici majú právo vykonávať povinnú vojenskú službu formou duchovnej služby v ozbrojených silách. Príslušníci ozbrojených síl a ozbrojených zborov majú právo zúčastniť sa v nedeľu a v cirkevné sviatky na bohoslužbách, ak im v tom nebráni plnenie závažných služobných povinností.

Duchovní v ozbrojených silách a zboroch dostávajú plat podľa tabuliek pre dôstojníkov armády alebo polície, podľa hodnosti a odslúžených rokov. Vzťahujú sa na nich všetky sociálne výhody príslušníkov ozbrojených síl a zborov. Ich finančné náležitosti sú v súčasnosti súčasťou kapitol jednotlivých rezortov.

Slovenská republika sa v uvedenej zmluve zaviazala finančne podporovať činnosť ordinariátu a duchovných. Ordinariát na rozdiel od bežných biskupstiev nemá majetok ani iné finančné príjmy. Zo štátneho rozpočtu sa počíta na jeho činnosť sumou 17 miliónov korún ročne pri plnom stave 70 vojenských duchovných. Zatiaľ ich pôsobí len 19.

Na základe tejto zmluvy bol zriadený ordinariát ozbrojených síl v Slovenskej republike, čiže osobitná diecéza na čele s biskupom pre armádu, políciu a väzenstvo. Prvým vojenským ordinárom na Slovensku sa dňa 20. 1. 2003 stal pomocný biskup nitrianskej diecézy František Rábek.

Zmluva o duchovnej službe katolíckych veriacich v ozbrojených silách a zboroch nevyvolala veľkú spoločenskú polemiku zrejme aj z toho dôvodu, že v armáde už katolícka aj evanjelická cirkev fakticky pôsobia od roku 1995. Zmluva de facto len upravila pôsobenie

katolíckej cirkvi na štandardnú úroveň, aká dnes funguje vo všetkých členských štátoch NATO

V poradí druhou zmluvou, vyplývajúcou zo Základnej zmluvy, je zmluva o katolíckom vzdelávaní, ktorú schválila vláda na svojom zasadnutí dňa 9. júla 2003 (proti hlasovali ministri zo strany Aliancie nového občana). Požiadavku ANO, aby zmluvu ako medzištátny dokument prerokovala Národná rada Slovenskej republiky, koalíční partneri odmietli. Medzivládna zmluva na rozdiel od medzištátnej nemá prednosť pred slovenskými zákonmi.

Schválenie zmluvy kritizovali aj opozičné strany. Predstavitelia strany Smer mali výhrady, že zmluva je jednostranná a záväzky má len Slovensko. Komunistická strana Slovenska tvrdila, že o zmluve mal rokovať Parlament SR. Ani podľa Hnutia za demokratické Slovensko nemala vláda mandát schváliť túto zmluvu.

Zmluva zaručuje právo katolíckej cirkvi zriaďovať katolícke školy, ktoré dostanú od štátu rovnaké finančné zabezpečenie, aké majú ostatné školy. Odborné a metodické riadenie katolíckych škôl, ako i odborné vzdelávanie ich zamestnancov bude zabezpečovať Katolíckej pedagogické a katechétné centrum zriadené Konferenciou biskupov Slovenska za finančnej podpory štátu.

Vyučovanie na katolíckych školách sa má uskutočňovať podľa učebných plánov, osnov a výchovných programov schválených zriaďovateľom, teda katolíckou cirkvou po dohode s Ministerstvom školstva Slovenskej republiky. V zmluve sa Slovenská republika zaväzuje, že nebude požadovať, aby katolícke školy uskutočňovali také programy, ktoré nezodpovedajú katolíckej výchove a vzdelávaniu.

Vychádzajúc z uvedenej zmluvy o výchove a vzdelávaní sa náboženská výchova bude ako povinne voliteľný predmet vyučovať už od prvej triedy základnej školy a na stredných školách. Na vysokých školách sa štát zaviazal podporovať vysokoškolské metodické a pastoračné centrá.

Zmluva o katolíckom vzdelávaní vyvolala zatiaľ najväčšiu spoločenskú polemiku a negatívny ohlas. Bolo k nej vznesených 82 pripomienok, z toho 16 zásadných. Najzávažnejšie pripomienky mal Najvyšší súd SR a Ministerstvo práce sociálnych vecí a rodiny SR.

Hlavné námietky boli najmä tieto:

- ◆ Zmluva nezabezpečuje rešpektovanie štátnej suverenity SR a rovnosť jej občanov ostatných vierovyznaní pred zákonom.
- ◆ Obsahuje jednostranné záväzky SR vo vzťahu k Svätej stolici. Je v skutočnosti jednostranným aktom, ktorým sa SR zaväzuje k podriadenosti Svätej stolici v oblasti výchovy a vzdelávania.
- ◆ Prijatím zmluvy dôjde k nadradeniu cirkevného práva právu suverénneho štátu.
- ◆ Zmluva nerešpektuje rovnosť medzi občanmi. Zakladá nerovnosť občanov a rozlišuje ich práva podľa vierovyznania.
- ◆ Zmluva je jednostranne nevypovedateľná. Zmluva obdobného charakteru sa v krajinách Európskej únie nevyskytuje. Slovenská republika po vstupe do Európskej únie ju nebude môcť vypovedať.
- ◆ Odmietnutie učebných osnov, uznaných štátom, je neprijateľné, lebo nemusí zaručovať vzdelanie, ktorého minimálnu úroveň požaduje štát.
- ◆ Ministerstvo školstva SR sa vzdáva svojho zákonného dohľadu a autority v katolíckych školách, ktorých zriaďovateľom je príslušná vrchnosť katolíckej cirkvi a ktorých je v súčasnosti na Slovensku okolo 200.
- ◆ Zmluva presne nedefinuje výšku nákladov na katolícke vzdelávanie zo štátneho rozpočtu. Mohla by zaťažiť rozpočty miest a obcí, keďže tieto sú zriaďovateľmi škôl a ich povinnosťou by bolo zabezpečiť predmet katolíckeho náboženstva a zvýšiť počet učiteľov o učiteľov náboženstva.⁸

⁸ <http://www.narodnaobroda.sk>

Okrem týchto výhrad si viacerí vedeckí pracovníci v masmédiách v súvislosti s prijatím Zmluvy o náboženskej výchove kládli otázku, či občan Slovenskej republiky je ešte vôbec občanom „zvrchovaného, demokratického a právneho štátu, ktorý sa neviaže na nijakú ideológiu ani náboženstvo“, ako je zadefinované v prvom článku Ústavy Slovenskej republiky.

V súčasnosti sa pripravuje zmluva so Svätou stolicou o výhradách svedomia, ktorá má umožniť veriacim odmietnuť niektoré pracovné výkony, ak nebudú v súlade s katolíckou vieroukou. Návrh tejto zmluvy už pripomienkoval Vatikán, po posúdení pripomienok ju ministerstvo spravodlivosti predloží na rokovanie vlády. Právo na uplatnenie výhrady svedomia sa týka:

- činnosti v ozbrojených zložkách a ozbrojených zboroch, vrátane výkonu vojenskej služby,
  - zdravotníckych činností, najmä konanie vo vzťahu k umelým ukončeniam tehotenstva, umelým asistovaným oplodneniam, pokusom a nakladaniu s ľudskými orgánmi, ľudskými zárodkami a ľudskými pohlavnými bunkami, eutanázii, klonovaniu, sterilizácii a antikoncepcii,
  - výchovnovzdelávacej činnosti,
  - súdnej rozhodovacej činnosti a poskytovania právnych služieb,
  - pracovnoprávných a obdobných pracovných vzťahov, ako aj iných právnych vzťahov.
- Konanie na základe výhrady svedomia podľa tejto zmluvy vylúči právnu zodpovednosť osoby, ktorá uplatnila toto právo.

Ministerstvo práce, Najvyšší súd a Úrad vlády namietajú, že zmluva zasiahne do suverenity občianskeho princípu, poruší rovnosť občanov a zásadu nediskriminácie. Ministerstvo práce, Najvyšší súd, Sekcia ľudských práv Úradu vlády a Asociácia zamestnávateľských zväzov a združení navrhujú uzavretie zmluvy úplne odmietnuť.

Prijatie Základnej zmluvy medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou, ktorá je kompetentná prijímať záväzky aj v mene katolíckej cirkvi pôsobiacej na Slovensku, je historický akt. Ukončil určitú etapu, cieľom ktorej bolo vymedziť katolíckej cirkvi a následne aj ostatným registrovaným cirkvám a náboženským spoločnostiam na Slovensku, také miesto v spoločnosti, ktoré je adekvátne ich postaveniu a pôsobeniu v demokratickej spoločnosti a zároveň riešiť otázku vzťahu SR so Svätou stolicou.

Zmluvný vzťah medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou si vynútila potreba stanovenia jasných a záväzných pravidiel obidvoch zmluvných strán pri ich vzájomnom spolunažívaní a spolupráci, ako aj potreba právnej úpravy v oblasti pôsobenia katolíckej cirkvi na Slovensku.

Zmluva je významná aj tým, že po dlhom období chladných vzťahov a absencie vzájomných kontaktov s Vatikánom, si Slovenská republika uvedomila, že Svätá stolica je významným subjektom na medzinárodnom poli a nemožno ju ignorovať.

Resumé

Autorka analyzuje Základnú zmluvu medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou a parciálne zmluvy z nej vyplývajúce. Základná zmluva je len všeobecná a ustanovila jasné a záväzné pravidlá pre existenciu a spoluprácu medzi dohodnutými stranami a zadefinovala postavenie katolíckej cirkvi na Slovensku. Obe parciálne dohody – Zmluva medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou o duchovnej službe katolíckym veriacim v ozbrojených silách a ozbrojených zboroch Slovenskej republiky a Zmluva o katolíckom vzdelávaní obsahujú riešenie určitých čiastkových úloh v špecifických oblastiach vzťahu medzi štátom a katolíckou cirkvou na Slovensku. Autorka zároveň reaguje na niektoré negatívne reakcie pri príprave parciálnej dohody o výhrade svedomia.

Summary

The author makes an analysis of partial contracts, which conclusion results from the Basic agreement between Slovak republic and Holy See. This agreement was only general and established clear and binding rules for co-existence and co-operation between contracting parties and defined activities of the Catholic Church in Slovakia. Both partial contracts, i.e. Agreement between Slovak republic and the Holy See on cleric service of catholic votaries in Armed Forces and Agreement on catholic education, include solution of some particular issues in specific areas of the relationship between the state and the Catholic Church. The author responds also to some negative reactions on preparing partial contract on reservations of conscience.

Požitá literatúra:

1. *Základná zmluva medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou* In: Zbierka zákonov č. 326/2001, Bratislava 2001.
2. *Zmluva medzi Slovenskou republikou a registrovanými cirkvami a náboženskými spoločnosťami*. In: Zbierka zákonov č. 250/2002, Bratislava 2002.
3. *Zmluva medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou o duchovnej službe katolíckym veriacim v ozbrojených silách a ozbrojených zboroch Slovenskej republiky*. In: Zbierka zákonov č. 648/2002, Bratislava 2002.
4. *Zmluva medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou o katolíckom vzdelávaní*. In: Zbierka zákonov č. 395/2004.
5. *Základná zmluva medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou. Koncepcia a komentár*. Vydalo Ministerstvo zahraničných vecí SR, Bratislava 2000.
6. Kollár, M. – Mesežnikov, G.: Slovensko 2001. *Súhrnná správa o stave spoločnosti.*, Inštitút pre verejné otázky, Bratislava 2001.
7. Šmit, M.: *Základná zmluva medzi Svätou stolicou a Slovenskou republikou s komentárom*. LÚČ, vydavateľské družstvo, Bratislava 2001.
8. Olešák, P.: *Vzťah cirkvi a štátu na Slovensku v rokoch 1992 – 2000*. Katolícka univerzita, 2000.
9. Ústava Slovenskej republiky.
10. <http://www.statistics.sk>
11. <http://www.narodnaobroda.sk/dnes>
12. www.vatican.va
13. www.zbierka.sk

Kontakt

PaedDr. Emília Vokálová, CSc.
Katedra politológie
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
vokalova@dec.euba.sk

LISABONSKÁ STRATEGIE: PŘÍČINY JEJÍHO PŘIJETÍ, PROBLÉMY JEJÍ REALIZACE

PhDr. Irah Kučerová, Ph.D.

Evropská rada se v březnu 2000 sešla v Lisabonu na mimořádném zasedání, aby představitelé členských států schválili hlavní směry vývoje Unie do roku 2010. Rozhodování o dalším směřování EU probíhalo v průběhu roku 1999, tedy v období, kdy se evropskému integračnímu procesu podařilo dosáhnout dalších met. Samozřejmě ekonomické výsledky, politická a sociální atmosféra doby se promítla do formulování záměrů, jež se tehdy mohly zdát reálné.

Rekapitulujeme-li základní vývojové aspekty poslední dekády 20. století, pak i Evropská unie mohla hodnotit danou situaci ve většině případů pozitivně.

Na samém počátku 90. let se podařilo příznivcům hlubší integrace podstatně rozšířit sféru komunitarizace i do neekonomických oblastí – viz druhý a třetí pilíř EU. Rozšíření regionální a strukturální politiky přinášelo ovoce. Sice s dvacetiletým zpožděním, ale přece – byl spuštěn vnitřní trh, v oblasti průmyslových výrobků dokonce rozšířen i na tři nečlenské státy a vytvořen tak Evropský hospodářský prostor. Další etapa rozšíření v roce 1995, tentokrát o tři vyspělé ekonomiky byla také klasifikována jako úspěšná. Idea hospodářské a měnové unie oproti Wernerovu plánu z roku 1970 docházela naplnění, díky tomu došlo k jisté stabilizaci a konvergenci¹ ekonomik. Pravděpodobně nemístná euforie z plnění maastrichtských kritérií většiny členských ekonomik umožnila Německu prosadit Pakt stability a růstu, jehož podmínky ještě během roku 1999 se zdály být všeobecně akceptovatelné, viz - „Unie má před sebou nejlepší makroekonomické vyhlídky za celou generaci.“² Prvním lednem roku 1999 pak vstoupil proces evropské integrace do další vývojové fáze – EMU.

Ovšem ne všechny aspekty hospodářského vývoje byly bezproblémové. V první řadě otázka dosud přetrvávající masové nezaměstnanosti pohybující se průměrně kolem 10 %³. Nepodařilo se odstranit řadu bariér vnitřního trhu⁴. EU nedokázala prosadit na světovém fóru své představy o ochraně životního prostředí, ani podmínky liberalizace mezinárodního obchodu v rámci WTO.

Strategický cíl Evropské unie na tuto dekádu vytyčený v Lisabonu vytváří programový rámec vývoje, jehož požadavkům se musí přizpůsobit konkrétní politiky jak na komunitární úrovni, tak na národní. Znamená to, že jednotlivé členské státy musí zohlednit tyto záměry v realizované hospodářské politice. Nejen v rovině vládních usnesení, ale především v konkrétních opatřeních.

Lisabonské cíle jsou velmi ambiciózní i pro původních patnáct zemí EU, které tuto strategii ratifikovaly. Jestliže v roce 2000 bylo již jasné, že Unii čeká další fáze rozšíření, naskytá se otázka, zda si představitelé Unie byli vědomi splnitelnosti těchto cílů. Uvážíme-li specifika tohoto posledního rozšíření EU, v první řadě velký počet států, obyvatel a velmi nízká ekonomická úroveň nových členů, je otázka realizovatelnosti ještě více umocněna.

1. Lisabonská strategie jako program

„Evropská unie je postavena před kvalitativní posun výsledku globalizace a výzev nové ekonomiky, jejíž hnací silou jsou znalosti. Tyto změny se dotýkají všech stránek lidského života a vyžadují radiální transformaci evropské ekonomiky. Unie musí realizovat změny

---

¹ Během 90. let převládal názor, že se jedná o reálnou, ne tedy nominální konvergenci.

² Zasedání ER v Lisabonu, str. 1

³ Řešením měl být tzv. lucemburský proces započatý v listopadu 1997 a kolínský proces z roku 1996.

⁴ Analogicky pro urychlení změn byl nastartován v roce 1998 tzv. cardiffský proces.

způsobem, který odpovídá jejím hodnotám a koncepcím společnosti a přihlíží k nadcházejícímu rozšíření.“⁵

EU tak reagovala na zásadní kvalitativní změny posledního desetiletí ve světové ekonomice. Proces ekonomické globalizace postavil evropské státy před nové podmínky mezinárodního obchodu, podnikání, investování. Intenzita konkurenčního prostředí se několikanásobně zvýšila, což se odrazilo v atakování evropského abnormálně rigidního trhu práce. Zcela mimořádný hospodářský boom americké ekonomiky zvýraznil chabou dynamiku evropského rozvoje. Informační revoluce pod taktovkou firem z USA, schopnost využívat pozitiva nové ekonomiky hospodářským systémem USA prohloubila technologickou mezeru mezi Evropou a USA s Japonskem. Připočteme-li k tomu tradičně vyšší sociální a ekologické standardy Evropy, hospodářsko politická koncepce EU získávala jasnější obrysy.

1.1 Cíle lisabonské strategie

Vědomí problémů, jimž evropské státy musely na sklonku 20. století čelit, vedly k poněkud nadnesené formulaci strategického cíle Unie, a to „*stát se nejkonzurenceschopnější a nejdynamičtější znalostní ekonomikou, schopnou udržitelného hospodářského růstu s více a lepšími pracovními místy a s větší sociální soudržností.*“⁶ Nejedná se tedy o jeden cíl, ale o souhrn cílů, které by měly vytvářet ucelenou koncepci. Bohužel, nejen na první pohled, ale i dosavadní vývoj ukazuje, že jednotlivé oblasti této koncepce působí protichůdně.

Evropská unie se první tři roky potácela v recesi, takže nebyla schopna docílit onoho udržitelného růstu, ne tak aby byla nejdynamičtější ekonomikou světa. Logickým důsledkem jsou přetrvávající problémy s nezaměstnaností, aniž by se podařilo vytvářet více pracovních míst. Rozšiřování sociální soudržnosti je v tomto smyslu pak kontraproduktivní.

Celkově je ale tato rozvojová strategie rozčleněna do tří rovin:

- Připravit podmínky pro ekonomiku i společnost založenou na znalostech – cestou strukturálních reforem podporujících růst konkurenceschopnosti, inovativního chování a dokončení vnitřního trhu
- Modernizace evropského sociálního modelu, investice do lidského kapitálu
- Dosáhnout makroekonomické stability a příznivé ekonomické perspektivy s předpokladem 3% průměrného růstu ročně.

K jednotlivým rovinám Lisabonské strategie velmi stručně:

I. **A)** znalostní ekonomika je chápána za jádro cílové strategie, proto za prioritní jsou považovány nové technologie, jež mohou urychlit a zkvalitnit informovanost společnosti. Záměrem je posun k tzv. digitální ekonomice a komplexní akční program „e-Europe“⁷. Předpokladem je přístup všech ekonomických subjektů k cenově dostupné komunikační infrastruktuře světového formátu. Součástí je i noticka o tom, že boj proti negramotnosti je nutné zesílit (!!!)

B) zaměřit pozornost na vytváření evropského prostoru výzkumu a inovací cestou koordinace, zlepšení podmínek pro soukromé investory včetně daňových, přijetí evropského patentu

C) inovativní činnost by měla být hnací silou, a to především cestou snížení časových a finančních nákladů na založení firmy a zvýšení objemu rizikového kapitálu

D) urychlit práce na dokončení vnitřního trhu včetně pravidel o soutěži a státní pomoci

⁵ Zasedání ER v Lisabonu, str.1

⁶ Zasedání ER v Lisabonu, str.2

⁷ Odsouhlaseno na summitu ve Feiře v červnu 2000

- E) integrovat dosud rozptýlené finanční trhy pro vyšší efektivnost alokace kapitálu
  - F) odstranit daňové distorze, především v oblasti zdanění úspor⁸
- II. evropský sociální model jako základ transformace ve znalostní ekonomiku – tedy ne jeho demontáž, ale naopak rozvíjení !!!
nová společnost opírající se o znalosti reprezentuje obrovský potenciál, jež zabrání vyloučení ze společnosti, naopak otevře nové příležitosti pro společenskou participaci
- III. A) koordinace makroekonomických politik, jejich zřetelná konvergence bez nutnosti nových procesů, ale za lepšího využití strukturálních politik
- B) fiskální konsolidace a udržitelnost veřejných financí, jejich nasměrování do vědecko výzkumné oblasti a rozvoje lidského kapitálu
  - C) zmírnit daňový tlak na pracovní sílu a stimulovat prostřednictvím daňových systémů kvalifikační proces.

Původně navržená a odsouhlasená Lisabonská strategie se dotýkala dvou zásadních směrů rozvoje, a to hospodářské oblasti a sociální. O rok později za švédského předsednictví⁹ byly tyto dva směry rozšířeny o další – enviromentální dimenzi, neboť koncepce udržitelného rozvoje musí být propojena s hospodářskou a sociální obnovou evropské společnosti. Akcent je kladen především na takové oblasti hospodářského rozvoje jako je energetika a doprava. Ekologické přístupy nemají být v kontradikci k vyšší dynamice ekonomického růstu, ba naopak. Evropská rada předpokládala, že enviromentální přístup může odstartovat novou vlnu inovací a investic, jež povede k vyššímu růstu a zaměstnanosti.

Pro snazší přehlednost – lisabonská strategie je založena na třech pilířích:

- Ekonomický
- Sociální
- Enviromentální .

Koncepci udržitelného rozvoje ovšem EU nevztahuje pouze na řízení evropského vývoje, ale v globálním měřítku s tím, že bude prosazovat přistoupení průmyslových zemí ke Kjótskému protokolu do roku 2002. Dalším cílem EU z hlediska životního prostředí byla příprava na Světový summit o udržitelném rozvoji konajícím se v září 2002 v Johannesburgu. Ovšem ten velmi důležitý enviromentální závazek Unie se týkal rozvojové spolupráce, kdy politika obchodu a ochrany životního prostředí se mají vzájemně podporovat.

1.2 Příčiny přijetí lisabonské strategie

Analýza rozhodování o dalším směřování evropské integrace může vypovídat nejen o reálných záměrech, ale hlavně o vědomí nedostatků, problémů, jejichž řešení by mělo kvalitativně i kvantitativně posunout Evropu na výhodnější pozici v rámci světové ekonomiky.

Pro země střední a východní Evropy musí mít přehled důvodů takto formulované rozvojové strategie vysokou vypovídací hodnotu, neboť všechny tyto státy procházely radikální transformací ekonomického systému a logicky se potýkaly s řadou obdobných problémů, jimž i přes nesporné úspěchy čelila Evropská unie.

Pokud použijeme logiku oněch třech pilířů, dimenzí lisabonské strategie, vytvoříme si celkem srozumitelný přehled příčin.

⁸ navazuje na tzv. daňový balíček proti škodlivé daňové konkurenci z roku 1997, COM(97)564

⁹ Zasedání ER v Goteborku, str.3

Hospodářská dimenze lisabonských cílů

Na počátku 90. let se plně rozvinul proces ekonomické globalizace, jenž je charakterizován mimo jiné masivními kapitálovými přesuny. Celosvětově uzavírané dohody o ochraně investic a zamezení dvojího zdanění umožnilo intenzifikaci kapitálových toků. Vzhledem ale k celkově vyšší úrovni zdanění v Evropě, k vysoké institucionální ochraně trhu práce investoři spíše z prostoru západní Evropy odcházeli a přenášeli výrobu jinam. Tento outsourcing nebyl v západní Evropě neutralizován vytvářením většího počtu nových pracovních míst. Kromě toho, globalizace byla doprovázena zesílenou koncentrací výroby a kapitálu, jež se projevila fúzemi, které napětí na trhu práce ještě prohloubily.

Připočteme-li k tomu ještě další vlnu liberalizace mezinárodního obchodu v rámci uruguayského kola GATT a posléze i WTO, prohlubuje se konkurence více.

Dalším aspektem byl rozpad bipolarity světového hospodářství, z politických a bezpečnostních důvodů přimknutí evropských států bývalého sovětského bloku k Unii, což si samozřejmě vyžádalo jisté ústupky v hospodářské oblasti. Konkrétně při uzavírání eurodohod byla Evropskou unií nabídnuta asymetrie, jež otevírala trh EU asociovaným státům rychleji, což logicky konkurenční tlak umocnilo.

Nástup new economics v USA a její úspěšný rozvoj byl do značné míry spojen s hospodářskými reformami, jimiž ekonomika USA prošla v 80. letech, a kterým se evropské státy vyjma Nizozemí, Británie a Finska „úspěšně“ bránily (a mnohé dosud brání).

Informační revoluce, rozvoj informačních technologií a jejich okamžitá aplikace v hospodářské sféře byla v Evropě hrubě podceňována a prohlubovala se tak technologická mezera.

To byly *hlavní vnější příčiny přijetí lisabonské strategie*. Vedle toho ale zvažovali představitelé EU i řadu *vnitřních důvodů*.

Odstraňování bariér vnitřního trhu od konce 80. let zesílilo i vnitřní konkurenci především v obchodu se službami (ostatně tam je dosud skrytý protekcionismus největší), a to hlavně dopravními, finančními, energetickými. Velký problém se vynořil v souvislosti s liberalizací pohybu osob. Především zde byla patrná snaha o ochranu vlastního (národního) trhu práce a patrná neochota odblokovat některá omezení pro výkon povolání. Kromě toho měla Evropa, má a zřejmě minimálně ještě generaci bude mít s jazykovými bariérami. Jazyková heterogenita snižuje efektivnost vnitřního trhu, rozhodovacích procesů na komunitární úrovni¹⁰.

Pro zvýšení efektivnosti vnitřního trhu je nutné stimulovat mobilitu pracovních sil, a to jak profesně, tak regionálně, což spadá jak do ekonomického, tak i sociálního pilíře.

Značná diferencovanost v ekonomické úrovni nejen mezi členskými státy, ale i mezi regiony vedla k reformě strukturálních operací, což se logicky promítlo do vyšších nákladů.

Kodifikace EMU v Maastrichtu si vyžádala ucelenou soustavu opatření, jež sice napomohla makroekonomické stabilizaci, ale do jisté míry podvazovala ekonomický růst, resp. nemohla působit jako bezprostřední stimulační nástroj. Plnění konvergenčních kritérií si totiž vyžádalo především fiskální disciplínu, čímž se státy do jisté míry připravily o možné prorůstové nástroje. Závazky monetární, v první řadě neinflační prostředí také v krátkodobém horizontu nepůsobilo příliš prorůstově.

Dalším sporným bodem byla a je daňová politika, v jednotlivých státech různá. I přes snahu harmonizovat alespoň část nepřímých daní, zůstává prostředí velmi diferencované. Nepřímé daně jsou stále velmi odlišné, daně přímé ani nenaznačují tendenci ke sblížení. Díky tomu si jednotlivé členské státy konkurují. Kromě toho si je Evropská unie vědoma i problémů s daňovými úniky, což je snazší díky liberalizaci kapitálových toků.

A samozřejmě se jedná o příliš vysokou míru zdanění, což bezprostředně podvazuje ekonomický růst. Při tak vysoké mobilitě kapitálu jsou vysoké daně v Evropě demotivující. Je ale pravda, že si to mnohé vlády států EU již na sklonku 90. let uvědomovaly a prosadily

---

¹⁰ Řešením má být znalost dvou cizích jazyků u průměrného občana EU!!! Viz The social situation in EU 2000

určitou daňovou reformu. Přesto ale je průměrná míra zdanění v roce 2001 v EU₁₅ 41,1 %, což znamená ale mírný nárůst oproti roku 1995, kdy se jednalo o hodnotu 40,8 %. Ovšem rozdíly v míře zdanění jsou v jednotlivých státech výrazné. Od Irska, a to včetně pojistného, ve výši 28 %, přes Lucembursko s 42,3 % až k Belgii (46,2). Dánsku (49,4) a Švédsku (50,6)¹¹. V komparaci s hlavními konkurenty, USA (29,6 %) a Japonskem (27,1 %) jde o výrazně vyšší daňovou kvótu a tím pádem nižší konkurenceschopnost.¹²

Ohledně problémů s nedostatečnou mírou inovací se jednalo o celou množinu nedostatků a tudíž i příčin požadovaných změn. Na prvním místě bych jmenovala jeden faktor, který nebývá zmiňován a nebyl argumentován ani v přijaté lisabonské strategii¹³. Jedná se o rozdíl mezi veřejnými a soukromými investicemi do vědy a výzkumu, i když se situace mění k lepšímu. Zatímco až 80 % investic do vědy a výzkumu v Japonsku jde z prostředků soukromých firem, v EU je tomu jinak. V posledních 15 letech se měnil poměr mezi podnikovými, soukromými investicemi a vládními. Dnes už je většina vědecko výzkumných investic v Evropě financována z podnikových prostředků, konkrétně firmy investují do vědy a výzkumu 62 % podílu vědecko výzkumných investic k HDP, vlády v EU kolem 38 % celkových výdajů na vědu a výzkum, které dosahují jen 1,71 % HDP. Kromě toho bude patrně i rozdíl v metodice zápočtu podnikových investic díky vyššímu podílu státních firem v EU či s alespoň částečným podílem státního vlastnictví, což je indikátor v Evropě vyšší. Přesto je ale rozdíl menší než v Japonsku či USA, kde americké firmy investují do vědy a výzkumu 69 %, z veřejných prostředků pak 27 %, celkově pak technologické investice v USA činí 2,77 % HDP¹⁴. V Japonsku náklady na vědu a výzkum tvoří 2,82% podíl na HDP. Tlak na efektivitu těchto investic, na urychlenou aplikaci do výroby je tak v Evropě znatelně nižší.

Otázky institucionálního charakteru, kdy založit firmu je daleko v Evropě zdouhavější a tudíž i nákladnější. Analogicky to platí pro vedení administrativy, přiznání daňových povinností, pro ukončení činnosti firmy. Lisabonským cílem je tedy zpružnit vedení podniků.

Podniky nejsou nijak efektivně stimulovány k inovativní činnosti, záměrem je tedy přesvědčit národní vlády k daňovým změnám motivujících inovační ochotu firem.

Podniky mají problém v přístupu ke kapitálu, i přes jedno z maastrichtských kritérií, čímž je středně nízká úroveň úrokových sazeb. Fungování finančních trhů v Evropě není zdaleka tak příznivé jako např. v USA. Proto tedy požadavek na jistou integraci kapitálových trhů, na jejich transparentnost, neboť jsou nezbytnou podmínkou ekonomického růstu a tvorby pracovních míst¹⁵.

Dalším nedostatkem evropského trhu je velmi nízký podíl rizikového kapitálu v investicích. Tzv. ventures capital může výrazně podpořit flexibilitu firmy, ochotu ke změnám, což dosavadně konzervativní přístupy evropských investorů spíše brzdily. Pro srovnání – v letech 1998-2001 v USA činil podíl ventures capital 0,163 % investic, v EU jen 0,044 %¹⁶, tj. 3,7 krát méně.

Jistá technologická rigidita je způsobena i existencí pouze národních patentů. Reforma patentového řízení v EU měla být hybnou silou tohoto desetiletí¹⁷. Tzv. evropský patent by snížil náklady na polovinu. Nejde ale jen o finanční náročnost, jedná se o časová zpoždění nejen patentového řízení, ale hlavně jeho praktického využití.

¹¹ OECD Tax Revenue Statistics 2002, Taxation Wales 2003, KPMG

¹² OECD Revenus Statistics, www.oecd.org

¹³ Teprve až letos, tzn. 2004 EK ve zprávě o stavu lisabonské strategie přiznala, že soukromý sektor přispívá na tyto investice pětkrát méně než v USA a třikrát méně než v Japonsku. Tyto poměry jsou patrně míněny v absolutních číslech, protože v podílu na HDP je situace poněkud příznivější.

Viz www.evropska-unie.cz/cz/article.asp?id=2840

¹⁴ Viz www1.oecd.org/publications/e-book/92-2003-04-1-7294

¹⁵ To se promítlo do koncepce Akčního plánu finančních služeb (FSAP), jež by měl platit od roku 2005.

¹⁶ www1.oecd.org/publications/e-book/92-2003-04-1-7294/A.7.htm

¹⁷ V červnu 2002 EK navrhla přijetí evropského patentu, ovšem neschopnost prosadit angličtinu jako jediný oficiální jazyk v patentovém řízení způsobila, že EU je stále bez jednotného evropského patentu!

Mezi problémy hospodářské dimenze patří jeden z politicky a sociálně nejnvýbušnějších problémů, a tím je neudržitelnost dosavadních systémů sociálního zabezpečení včetně penzijních systémů. Bez jejich radikální reformy je celá soustava lisabonských cílů nerealizovatelná. Jenže – aby mohla být strategie prosazena, byl zdůrazněn sociální model Evropy a proto ostatně lisabonská koncepce samostatně rozpracovává daný okruh problémů v sociálním pilíři.

Nezaměstnanost. Jeden z hlavních problémů mnoha zemí Evropské unie, jejich neschopnost jej zásadně řešit, to byla jedna z dominantních příčin přijetí lisabonské strategie. Předpokladem bylo, že pokud se Evropě podaří snížit technologickou mezeru za hlavními konkurenty – a na sklonku 90. let se situace zdála býti nadějnou – tak nové směry hospodářské činnosti zvýší dynamiku růstu natolik, že nezaměstnanost bude stlačena na přirozenou úroveň¹⁸. Ovšem představitelé EU nebyli natolik naivní, aby řešení nezaměstnanosti spojovali čistě s vyšším tempem růstu. Integrovaní součástí byly požadavky na investice do lidského kapitálu, což je rozpracováno v sociálním pilíři strategie.

Sociální dimenze lisabonských cílů

Lisabonský summit byl zcela mimořádným z více důvodů. Ale pravděpodobně nejnvýraznějším zvratem bylo opuštění dosavadních přístupů k politice zaměstnanosti. Příčiny byly nasnadě.

Především evropské státy pochopily, že nelze řešit více jak čtvrt století trvající masovou nezaměstnanost dosud používanými nástroji a postoji. Ani tzv. lucemburský proces totiž nepřinesl žádané výsledky¹⁹. Proto tedy lisabonským požadavkem je skutečně aktivní politika zaměstnanosti, kdy je třeba řešit problém diskrepancí mezi kvalifikacemi a poptávkou na trhu práce. Celoživotní vzdělávání se stává hlavním pilířem evropského sociálního modelu²⁰. Znamená to, že evropské státy se konečně odhodlaly ke snížení svého státního paternalismu na straně jedné, na druhou stranu ale dokazují připravenost zpřístupnit možnost kvalifikace každému občanu.

Do roku 2010 zvýšit počet středoškoláků, kteří si budou zvyšovat dále odbornou kvalifikaci.

Problémem evropského trhu práce je velmi nízká mobilita pracovních sil, a to především regionální. Ovšem dalším požadavkem je i zvýšení profesní mobility, čemuž by měly dopomoci rekvalifikace, celoživotní vzdělávání a vyšší dostupnost informací včetně internetu a tím tak snížit diference mezi nabídkou a poptávkou po práci.

Jako klasická postindustriální společnost EU zdůrazňuje nutnost zvýšení zaměstnanosti v terciéru, včetně osobních služeb.

Jistou novinkou je požadavek na zavádění flexibilní pracovní doby tam, kde to provoz firmy umožňuje.

Tradičně vysoká míra ochrany sociálního postavení se promítla do požadavku na garance rovných příležitostí včetně omezení segregace v zaměstnání nejen pro hendikepované pracovní síly. Požadavkem doby se stal zájem sladit pracovní dobu a rodinný život včetně péče o děti.

Nové přístupy se musí projevit ve výhodnosti zapojení do pracovního procesu, tzn. že členské státy by měly zpřístupnit sociální dávky jen těm skutečně potřebným²¹. Netřeba připomínat, že lisabonské závěry jsou takto hůře prosaditelné na národní úrovni.

Co považuji za důležité, není jen snaha skutečně začít řešit zásadně problém nezaměstnanosti, ale také přiznání si, že takto EU zdaleka nevyužívá svůj potenciál. Především ve zbytečně vysoké nezaměstnanosti mladých lidí, ačkoliv díky strukturální politice po celá 90.

¹⁸ Prognózy hovořily o vytvoření až 20 mil nových pracovních míst.

¹⁹ I když pro přesnost, komuniké z Lisabonu se odkazuje na pokrok lucemburského procesu.

²⁰ Zasedání ER v Lisabonu, str. 8

²¹ „systémy sociální ochrany... musí zajistit, že se práce vyplácí...“ viz Zasedání ER v Lisabonu, str. 9

léta se tento segment trhu práce snížil. Vedle toho ale vystupuje do popředí příliš vysoké procento nepracujících žen²² a lidí starších 55 let. Evropané na sklonku produktivního věku byli a stále jsou velmi početnou skupinou využívající často zbytečně systém sociálních garancí. Problém spočívá na straně jejich i podnikové, neboť již nejsou pro zaměstnavatele perspektivní, často jsou méně adaptabilní, což při vysoké nezaměstnanosti umožňuje firmám zaměstnávat mladší pracovníky. Často k tomuto neblahému stavu ale přispívají národní ekonomiky se svým velmi štědrým sociálním systémem.

Kromě toho vystupuje stále více do popředí neudržitelnost stávajících penzijních systémů. Nejde jen o prodloužení délky produktivního života, ale také o transformaci dosavadních průběžných systémů k fondovým. Dlouhodobě velmi nízká natalita evropských národů způsobuje stárnutí populace, jejíž nároky na sociální postavení průběžné systémy nemohou zvládnout.

Enviromentální dimenze lisabonských cílů

Příčin, proč byla tato rovina zařazena do celkové koncepce není až tolik. Anebo právě naopak. Do značné míry to souvisí s profilováním většiny evropských zemí jako ochránců životního prostředí a s vědomím, že dosavadní způsoby lidské činnosti exploatují planetu nenávratným způsobem. A vědomí, že právě Evropané byli těmi, kteří tyto způsoby zavedli a praktikovali po celá staletí.

Ochrana životního prostředí má v Evropě dlouhou tradici, již od 70. let se mnohé evropské státy snaží donutit zbytek světa k jisté koordinaci v ekologii.

Kromě toho, spolu s požadavkem na zvýšení dynamiky růstu se projevil obava, aby dohánění USA v tempech růstu nevedlo k nevratné devastaci přírody. Proto tedy požadavek na oddělení růstu produktu od růstu dopravy jako hlavního zprostředkovatele ekonomické aktivity.

Dalším argumentem byly klimatické změny způsobené průmyslovou činností, proto Unie trvala na přijetí Kjótského protokolu.

Přijetí zásad udržitelného rozvoje nemusí být doprovázeno vyššími náklady, ale při vhodné hospodářské politice naopak může být spojeno s vlnou nových investic a inovací, které přispějí k vyšší dynamice ekonomického růstu²³. Je pravda, že hlavně severské státy Unie dokázaly, že je efektivnější vytvořit prostředí příznivé ekologii ex ante než započítat náklady na neutralizaci problémů ex post.

2. Zpráva o stavu lisabonské strategie

V lednu 2004 uveřejnila EK zprávu o postupu při naplňování lisabonských cílů²⁴. Zpráva je poměrně realistická a otevřeně mluví o nedostatcích. Nicméně začíná výčtem pozitiv. Romano Prodi označil dokonce dosažený pokrok za příliš hubený²⁵.

Od roku 1999 bylo vytvořeno 6 mil nových pracovních míst, což sice silně pokulhává za cílem 20 mil do roku 2010, ale při tak slabém hospodářském růstu je to nadějný výsledek. Zaměstnanost v EU tak vzrostla na současných 64,3 % oproti 61 % . Ale evidentně se nepodaří dosáhnout střednědobého cíle 67 % zaměstnanosti do roku 2005. Nepodaří se zřejmě dosáhnout více jak 50% zaměstnanosti lidí starších 50 let do konce dekády, nepodaří se pravděpodobně zvýšit hranici odchodu do důchodu o pět let. EK navrhuje tzv. program aktivního stárnutí,

---

²² Dle údajů Eurostatu i OECD byl na konci milénia podíl zaměstnaných žen v EU pouze 51%, zatímco v USA dosahuje 65 %. Nicméně jsem přesvědčena, že tak velký rozdíl je způsoben jinou metodikou a není reálný. Rozdíl by mohl vyplývat např. ve vykazování částečných úvazků, jichž je v Evropě podstatně méně než v USA. Evropská žena je více typická propojením rodinného a profesního života.

²³ Zasedání ER v Goteborgu, str. 3

²⁴ www.evropska-unie.cz/cz/article.asp?id=2840

²⁵ www.evropska-unie.cz/cz/article.asp?id=2842

v jehož rámci by měli být motivováni starší zaměstnanci k odložení odchodu do důchodu. Zároveň by měly členské státy přistoupit k modernizaci zdravotního systému.

Trhy s energiemi, dopravní a poštovní služby, telekomunikace byly liberalizovány pouze částečně.

Ke konci roku 2003 bylo připojeno k internetu 93 % škol. Vytváření Evropského výzkumného prostoru pokračuje. Ale nepodařilo se prosadit přijetí evropského patentu.

Komise jmenovala čtyři oblasti, v nichž přetrvávají významné překážky:

1. veřejné finance, kdy makroekonomická stabilita je dosud ohrožována expanzivní fiskální politikou, jež zvýšila průměrný deficit státního rozpočtu v EU v roce 2003 na 2,7 % HDP. U celkového veřejného zadlužení je situace ještě horší, neboť průměrná míra vládního dluhu v EU₁₅ dosahovala výše 63,2 %, dokonce u členů eurozóny 69,4 %²⁶!
2. dosažená životní úroveň v EU zůstává kvůli velmi slabé hospodářské dynamice ve stejných relacích vůči USA, tzn. HDP na obyvatele v EU dosahuje jen 72 % úrovně v USA. Růst produktivity práce v EU je natolik slabý, že má klesající tendenci: od poloviny 90. let se dokonce snižuje, pohybuje se v rozmezí 0,5-1 % oproti 2% v USA. Příčinu EK vidí v nedostatečných investicích do nových, především komunikačních technologií. Kromě toho Komise zdůrazňuje slabou investiční činnost soukromého sektoru.
3. potenciál vnitřního trhu není zdaleka využíván, dokonce došlo ke zpomalení integrace na trhu s výrobky. Alarmujícím je zpomalení liberalizace síťových odvětví, dosud roztržštěný trh se službami, stále existující bariéry v uznávání odborné kvalifikace v rámci Unie a nepřijetí evropského patentu.
4. nízká udržitelnost růstu, kdy absence silné dynamiky nepřispívá k hospodářské soudržnosti a ochraně životního prostředí. Reálný růst HDP je velmi slabý, odpovídající recesi a pohybující se od roku 2001-2003 v rozmezí 1,16 %, resp. 0,96 % v EMU. Vzhledem k lisabonskému požadavku 3% dynamiky ...V několika státech EU hrozí dokonce riziko zvýšení chudoby díky vysoké nezaměstnanosti a neadekvátním garancím sociálního charakteru, včetně nereformovaného penzijního systému. Evropská konkurenceschopnost by měla být postavena na synergii mezi průmyslem, výzkumem a ochranou životního prostředí.

V realizaci lisabonské koncepce si nejlépe vedly státy především skandinávské, Británie, Nizozemsko. Naopak nejvyšší deficity jsou patrné u Německa, Portugalska, Francie.

Další dílčí připomínky se týkají jistých nedostatků v harmonizaci práva, především závažné nedostatky se týkají směrnic. V polovině roku 2004 např. Česká republika má deficit u 360 směrnic EK!²⁷ Obsadili jsme druhé nejhorší místo, liknavější je jen Malta s 617 nepřijatými direktivami. Jen pro zajímavost – Slovensko nepřevzalo 193 směrnic, ze „starých“ členských zemí je největším hříšníkem Itálie s 59. Nejvýrazněji chybí pravidla chránící duševní vlastnictví, což se moc nerýmuje s ideálem znalostní ekonomiky... Nicméně je asi na místě poznamenat, že funkční hranice vnitřního trhu se týká implementace 98,5 % směrnic. Ke konci roku 2002 bylo konstatováno, že zpoždění se týkají zemí jako je Francie, Británie, Německo, Rakousko, Řecko, Portugalsko, za což si tyto země dohromady vysloužily až na 1500 casus u Evropského soudního dvoru. Aby toho nebylo málo – v lednu 2004 čtyři ze zakládajících šestky nesplňují podmínku 98,5 % přijatých směrnic, ale příkladní euroskeptici jako je Velká Británie a Dánsko ano!

Pokud se zaměříme na ty právní procedury, které mají přímou souvislost s konkurenceschopností ekonomiky, pak jen doba zapsání firmy do obchodního rejstříku se v jednotlivých státech velmi liší. Tento právní akt je procesem v ČR trvajícím v průměru 40

²⁶ www.europa.eu.int/comm/eurostat/newcronos

²⁷ Internal Market Scoreboard, www.europa.eu.int

dni, zatímco v Nizozemí jen 11, v tolik vychvalovaném flexibilním Finsku 14 dní, v nám historicky a institucionálně velmi blízkém Rakousku 29 dní²⁸. Logicky takováto délka jednoduchého administrativního úkonu podvazuje podnikatelskou aktivitu.

Investice do znalostní ekonomiky jsou v EU hluboko pod průměrem OECD. Lisabonská strategie hovoří cíli 3 % HDP v roce 2010²⁹. Investice do vědy a výzkumu dosahují v průměru 1,9 % HDP, což je málo i v rámci OECD (2,3 %), natož ve srovnání s Japonskem (3,0 %) a USA (2,7 %)³⁰.

Samozřejmě, že v rámci Unie jsou rozdíly, takže 1,9% podíl je velmi zprůměrovaný, neboť na jedné straně Řecko, Portugalsko vydává pouze 0,7 %, resp. 0,8 % svého HDP, na straně druhé Švédsko 3,9 % a Finsko 3,4 % svého produktu. Dokonce i Česká ekonomika se svým 1,3 % je „zodpovědnější“ než Itálie a Irsko s jejich 1,1 % HDP³¹.

Závěr

Realizace lisabonské agendy je zatím spíše rozpačitá. Pokud jsou někde patrné výsledky, jež bychom mohli přiřadit k potřebným změnám, jedná se většinou o dílčí změny. Zatím nedošlo ke kvalitativním změnám v hospodářské politice, které by stimulovaly iniciativní chování hospodářských subjektů, nedošlo většinou k reorientaci ve výdajové stránce rozpočtu ve prospěch podpory moderních technologií a celkově znalostní ekonomiky.

Evropa má problémy s recesí, poněkud déle trvající, než se předpokládalo, dokonce v počátku tohoto roku, 2004, byla naděje na oživení ekonomiky Německa velmi silná, ale po druhém kvartále nastal určitý útlum. Je-li Německo největší a nejsilnější ekonomikou EU, pak na její konjunkturu do značné míry závisí hospodářský vývoj celé Unie.

Velkým oříškem bude technologický rozvoj a sladění sociálních vizí, či přesněji povinností vůči obyvatelům s ekonomickým rozvojem.

Celkově vykazuje Evropská unie ke konci roku 2004 zpoždění jak v hospodářské, tak i sociální dimenzi lisabonské strategie, v environmentálním pilíři taktéž.

Použité zdroje:

1. Extracts from presidency conclusions on the Lisbon strategy: Lisbon to Thessaloniki, www.europa.eu.int/comm/lisbon_strategy/index_en.htm
2. Internal Market Scoreboard, www.europa.eu.int
3. The social situation in EU 2000, EC Directorate-General for Employment and Social Affairs Unit E.1
4. Towards the Enlarged Union, www.europa.eu.int/comm/enlargement/report2002/strategy
5. Urban, L.: Lisabonská strategie, www.evropska-unie.cz/cz/article.asp?id=2377
6. Zasedání ER v Lisabonu, ÚMV Praha 2000
7. Zasedání ER v Santa Maria da Feira, ÚMV Praha 2000
8. Zasedání ER v Goteborgu, ÚMV Praha 2001
9. www.europa.eu.int

²⁸ Doing Business 2005, www.worldbank.org

²⁹ Extracts from presidency conclusions on the Lisbon strategy: Lisbon to Thessaloniki, F 27

³⁰ Investment in knowledge, OECD 2003, A.1.1.

³¹ www1.oecd.org/publications/e-book/92-2003-04-1-7294/A.7.htm

10. www.evropska-unie.cz
11. www.oecd.org

Kontakt

PhDr. Irah Kučerová, Ph.D.
Katedra mezinárodních vztahou
Inštitút politologických študií FSV UK
Praha
kucerova@vsismv.cz

Vstupom do Európskej únie (EÚ) sa Slovenská republika (SR) zaviazala realizovať hospodársku politiku, ktorá umožní, aby sa stala členom Európskej menovej únie (EMÚ). Tento záväzok vyplýva zo Zmluvy o Európskej únii (tzv. Maastrichtská zmluva), ktorej Amsterdamské znenie bolo podpísané 2.10.1997, a je platné od 1.5.1999. Slovensko sa teda vstupom do EÚ stalo v skutočnosti členom Hospodárskej a menovej únie, pričom z plnenia niektorých záväzkov člena menovej únie má výnimku.

Vláda SR vo svojom programovom vyhlásení vyjadrila odhodlanie vytvoriť do r. 2006 predpoklady na splnenie maastrichtských kritérií. Národná banka Slovenska viackrát deklarovala, že podporuje vstup do EMÚ v najskoršom možnom čase. Hodnotenie pozitívnych a negatívnych dopadov a rizík nášho budúceho členstva v EMÚ, o ktoré sa snažím v tomto príspevku, je teda problémom nanajvyš aktuálnym.

1. Výhody členstva v EMÚ

Medzi najčastejšie uvádzané výhody členstva v EMÚ v literatúre patrí – zníženie transakčných nákladov a rizík v platobnom styku a pri pohybe kapitálu. Uvedené výhody sa týkajú ako podnikateľskej sféry, tak i domácností. Podniky na Slovensku nebudú vystavené kurzovému riziku voči euru, čo uľahčí ich dlhodobé plánovanie. Odstránia sa tiež náklady spojené so zaistovaním rizika (hedging), ktoré v súčasnosti tvoria významnú súčasť nákladov podnikov. To by sa malo prejavovať na zrýchlení hospodárskeho rastu, z čoho budú profitovať prostredníctvom rastu zamestnanosti a príjmov tiež občania. Prijatie eura bude pre všetky subjekty (najmä pre dovolenkárov a firmy, ktoré sa zaoberajú medzinárodným obchodom) znamenať zníženie nákladov na konverziu meny. Vstup do EMÚ bude tiež významným signálom pre investorov, čo sa - spolu so stabilným prostredím a tiež odstránením kurzového rizika voči euru - prejaví na zvýšení prílevu PZI s vplyvom na zrýchlenie reštrukturalizácie ekonomiky.

Zoznam výhod prijatia spoločnej meny pre Slovensko by však mohol byť rozsiahlejší:

- tlak na štandardizáciu domácich hospodársko-politických krokov a reforiem,
- tlak na realizáciu rozpočtovej politiky v súlade s Paktom stability a rastu a z nej vyplývajúce dopady na finančné trhy,
- zvýšenie cenovej transparentnosti,
- zvýšenie obchodnej výmeny, stabilita podmienok pre podnikanie a z toho vyplývajúce urýchlenie reálnej konvergencie,
- účasť na formulácii spoločnej menovej a kurzovej politiky (s prihliadnutím na prijatý model hlasovacích práv).

Vo všeobecnosti platí, že vlády všetkých krajín majú tendenciu prijímať rozhodnutia, ktoré sledujú lokálne a krátkodobé ciele a ktoré sú šité na domáce podmienky a pomery. Tieto kroky nemusia ale byť optimálne v situácii, keď ekonomika je pod tlakom globálnych (alebo regionálnych) ekonomických síl a záujmov, ktoré treba a je výhodné rešpektovať. Tie si obvykle vyžadujú určitú mieru štandardizácie prijímaných rozhodnutí a krokov. Integrácia do EMÚ v sebe obsahuje tlak na takýto prístup, bez ohľadu na politický cyklus, aktuálnu politickú formáciu pri moci. To dáva hospodárskej politike potrebnú stabilitu a predvídateľnosť a je významným momentom investičnej rozvojovej aktivity, najmä strategických investícií.

Kľúčovým prvkom a predpokladom smerovania do EMÚ je fiskálna konsolidácia, a to udržateľným spôsobom a realizáciu fiskálnej politiky v súlade s Paktom stability a rastu. Tá, spolu so stabilným kurzom vo významnom trhovom priestore, má zásadný význam nielen pre zlepšenie podmienok podnikania, pretože umožňuje, aby úrokové sadzby boli nízke, cenové podmienky transparentné a pôsobenie fiskálnej politiky na finančné trhy bolo predvídateľné.

Účasť na formulácii spoločnej menovej politiky neznamená, že by Slovensko prostredníctvom svojich zástupcov v ECB priamo prispôbovalo menovú politiku vývoju ekonomiky SR, pretože rozhodnutia ECB musia vychádzať z cieľov ECB a podmienok a vývoja ekonomiky eurozóny. Na druhej strane, hoci len čiastočne, vývoj ekonomiky SR sa v tomto rozhodovaní premietne. Ak vezmeme do úvahy uvedenú skutočnosť, že v skutočnosti bude mať SR len malý priestor na nezávislú menovú politiku a že vzhľadom na intenzitu a charakter integrácie sa dá očakávať, že spoločná menová politika bude pre ekonomiku prospešná, je možná účasť na jej formulácii výhodou.

V čase pred vznikom menovej únie boli urobené viaceré analýzy, ktorých účelom bolo kvantifikovať prínosy členstva napr. v % zvýšenia úrovne alebo tempa rastu HDP. Kvantifikácia dopadov vstupu do menovej únie je všeobecne ťažká a existujúce odhady sa navzájom dosť líšia. V zmysle existujúcich odhadov za rozhodujúci prínos možno považovať zrýchlenie rastu ekonomiky okolo 1 % ročne ako kumulatívny efekt zníženia transakčných nákladov, odstránenia kurzového rizika voči euru, zníženia rizikovej prémie a úrokových sadziieb.

2. Nevýhody – riziká členstva v EMÚ

Skôr než prejdem k výkladu o nevýhodách, resp. rizikách členstva v EMÚ, považujem za potrebné vysvetliť pojem optimálna menová oblasť (OMO). Teória menovej oblasti sa zaoberá otázkou kritérií, za akých by rozličné regióny mohli vytvoriť optimálnu menovú oblasť s jednotnou (spoločnou) menou. Diskusiu o optimálnej menovej oblasti otvoril nositeľ Nobelovej ceny za ekonómiu R. A. Mundell svojím priekopníckym článkom z roku 1961 Teória optimálnych menových oblastí. Optimálnu menovú oblasť charakterizoval ako súbor regiónov, medzi ktorými existuje vysoká mobilita výrobných faktorov (najmä pracovnej sily) zabezpečujúca plnú zamestnanosť v prípade, ak jeden z regiónov čelí asymetrickému šoku. Mundellov prístup ovplyvnil ďalších ekonómov (napr. R. I. McKinnona, P.B. Kennena, J. C. Ingrama, G. Haberlera a M.J. Fleminga), ktorí teóriu OMO ďalej rozvinuli tým, že vymedzili ďalšie dôležité kritériá: otvorenosť a veľkosť ekonomiky, stupeň komoditnej diverzifikácie, pružnosť miezd a cien, stupeň integrácie výrobných trhov, fiskálna integrácia, približne rovnaká miera inflácie, potreba zmeny skutočného menového kurzu, stupeň synchronizácie ekonomického cyklu a politické faktory.

Empirické štúdie o optimálnej menovej oblasti väčšinou dospievajú k záveru, že EÚ 15 netvorí optimálnu menovú oblasť, pravda, optimistickejšie sú závery pri určitej podskupine členov EÚ (Nemecko, Benelux, Francúzsko, prípadne ďalšie krajiny). Nechýbajú však ani isté pochybnosti, pokiaľ ide o USA ako optimálnu menovú oblasť. Porovnanie týchto dvoch celkov v základných kritériách však vyznieva jednoznačne lepšie pre USA: rozsah vzájomného obchodu medzi jednotlivými štátmi USA je oveľa vyšší ako medzi štátmi únie v rámci EÚ, mobilita pracovnej sily je v EÚ na veľmi nízkej úrovni v porovnaní s EÚ. Osobitnú zmienku si zasluhuje tzv. fiskálny federalizmus, ktorý funguje v USA a spočíva v transferoch do oblastí, ktoré sú zasiahnuté recesiou alebo krízou. Ako už z názvu vyplýva, fiskálny federalizmus sa vykonáva na federálnej úrovni – pri určitom poklese HDP v jednom štáte dochádza k automatickým presunom od federálnej vlády USA do tohto štátu. V EÚ podobný systém automatických platieb neexistuje – istý mechanizmus solidarity by sme mohli nájsť v štrukturálnych fondoch a vo Fonde kohézie, avšak ich rozsah je rádovo nižší.

Členstvo v EMÚ predstavuje fungovanie v spoločnej menovej oblasti. Na ilustráciu kľúčového problému takéhoto fungovania uvediem “školský” príklad. Predstavme si, že ekonomika A a ekonomika B majú spoločnú menu (menovú politiku). Určitý dopytový šok spôsobí, že dopyt po produktoch ekonomiky A sa zníži a dopyt po produktoch ekonomiky B sa zvýši. Keďže pohyb kurzu nie je možný (majú spoločnú menu), v ekonomike A vznikne nezamestnanosť a v ekonomike B vzrastie inflácia.

Uvedený príklad charakterizuje situáciu, keď na ekonomiky A a B pôsobil tzv. asymetrický dopytový šok. Pojem symetrie a asymetrie vychádza zo zjednodušeného názoru – šok je symetrický ak naň ekonomiky reagujú rovnakým smerom – zrýchlením, alebo spomalením – z hľadiska ekonomickej aktivity. Kľúčové riziko fungovania krajiny v menovej únii predstavuje fakt, že daná krajina nemôže na nastolenie rovnováhy použiť nástroje svojej menovej politiky. Tie sú nastavené na úniu ako celok. Znamená to, že v prípade asymetrického šoku (na strane dopytu alebo ponuky), alebo v prípade, že daná krajina má ekonomický cyklus nesynchronizovaný s ekonomickým cyklom únie, môže byť menová politika únie pre danú krajinu neoptimálna.

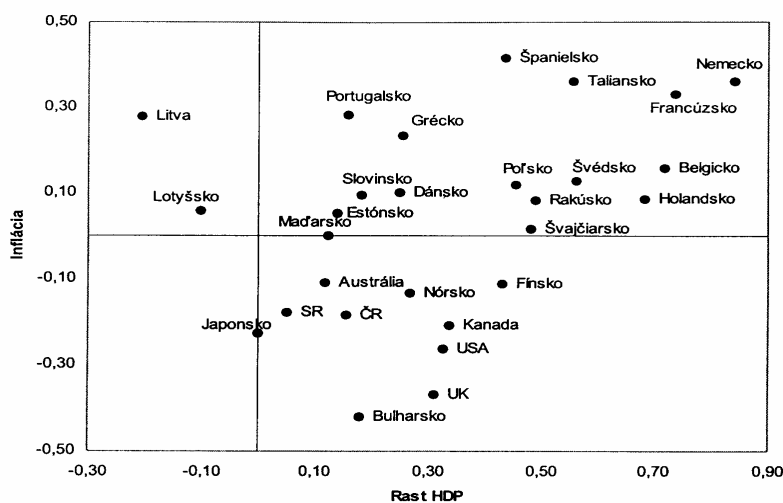
Negatívne dopady na ekonomiku je možné eliminovať, ak:

- výrobné kapacity (kapitál) sa presunú z ekonomiky B do ekonomiky A, kde sa rozbehne výroba produkcie B (v A sa obnoví zamestnanosť a v B sa zníži inflácia), alebo
- pracovné sily sa presunú z ekonomiky A do ekonomiky B

Symetria reakcií na ponukové a dopytové šoky, rovnako ako synchronizácia ekonomických cyklov však rastie práve vďaka prebiehajúcim procesom intenzívnejšej obchodnej výmeny, najmä ak sa tak deje na úrovni vnútroodvetvového obchodu. Odborníci viacerých krajín predpokladajú, a analýzy za minulé obdobia to potvrdzujú, že podmienky pre členstvo v menovej únii sa z tohto hľadiska zlepšujú. Navyše, analýzy pre krajiny, ktoré sú v menovej únii ukázali, že členstvo v menovej únii tento proces (synchronizácie a symetrie reakcií) urýchľuje.

Pozrime sa, aká je synchronizácia hospodárskych cyklov Slovenska (a ostatných kandidátskych krajín) s hospodárskymi cyklami EÚ. Použijem výsledky prác viacerých autorov, ktorí sa sústredili na dva ukazovatele: mieru rastu HDP a mieru inflácie. Výsledky sú znázornené na nasledovnom obrázku:

Obr. 1 Korelácia rastu HDP a inflácie s eurozónou (zdroj Hagara).

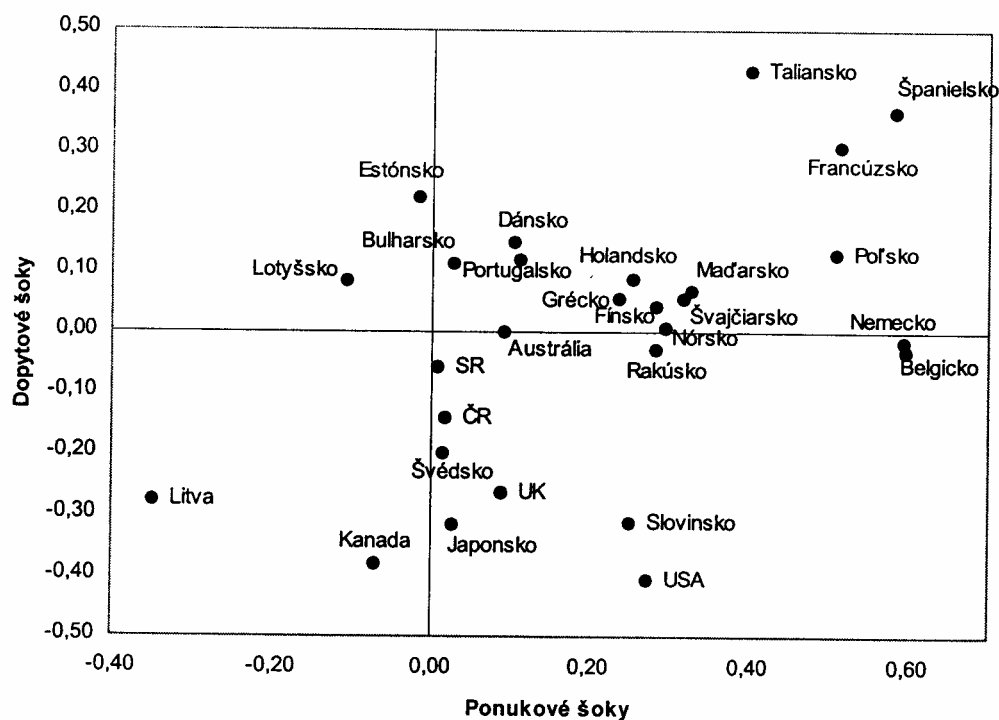

Na obr.1 vidíme, že korelácia rastu HDP eurozóny a Slovenska (ako aj väčšiny kandidátskych krajín) je mierne pozitívna t.j. hospodárske cykly eurozóny a Slovenska sú

veľmi slabo (ale predsa len) synchronizované. Táto slabá synchronizácia je okrem iného spôsobená tým, že zatiaľ čo v ekonomikách krajín EÚ pôsobia trhové mechanizmy už dlhé obdobie, prístupové krajiny sú iba v procese transformácie svojich ekonomík. Tento proces je charakterizovaný prijímaním (z hľadiska fungujúcej trhovej ekonomiky) neštandardných opatrení – vo všetkých oblastiach hospodárskeho a spoločenského života treba zavádzať reformy, vyžadujúce obrovské náklady; na to aby sa hospodárske subjekty adaptovali na nové podmienky treba zavádzať rôzne stabilizačné obdobia. Postupom času sa bude rozsah týchto opatrení znižovať čo nepochybne povedie k väčšej synchronizácii.

Symetria šokov

Na to, akým smerom sa synchronizácia hospodárskych cyklov dvoch ekonomík bude vyvíjať, má zásadný vplyv to, ako tieto ekonomiky reagujú na ponukové a dopytové šoky. Ak reagujú skôr symetricky, tak je pravdepodobné, že časom sa tieto ekonomiky zosynchronizujú. Výsledky korelácií medzi dopytovými a ponukovými šokmi v rôznych krajinách sú zhrnuté v nasledovnom obrázku (na identifikáciu ponukových a dopytových šokov bola použitá štruktúrna VAR metóda s dvoma premennými – HDP a infláciou, vyvinutá Blanchardom a Quahom):

Obr. 2 Korelácia ponukových a dopytových šokov medzi danou krajinou a eurozónou (zdroj Hagara).

Ako vidieť z obrázka 2, korelácia šokov (ponukových aj dopytových) medzi Slovenskom a eurozónou je takmer nulová to znamená, že ekonomika SR reaguje na ponukový aj dopytový šok neutrálne voči eurozóne. Dá sa povedať, že aj reakcie ekonomík ostatných prístupových krajín (hádám s výnimkou Poľska a Maďarska) sú podobné (slabo symetrické resp. slabo asymetrické) s eurozónou. Na druhej strane vidíme, že reakcia krajín ako Španielsko (do istej miery aj Grécko a Portugalsko) je v súčasnosti silne symetrická s eurozónou, hoci v období ich vstupu do EMÚ sa správali podobne ako v súčasnosti SR. Z uvedeného sa dá usudzovať, že v dôsledku užšej spolupráce a intenzívnejšej obchodnej

výmenny bude dochádzať k vyššej symetrii reakcií na šoky ako aj k vyššej synchronizácii ekonomických cyklov medzi SR (a ostatnými prístupujúcimi krajinami) a eurozónou.

Ekonomická otvorenosť

To, že ekonomická otvorenosť SR rastie, je evidentné z nasledujúcich tabuliek:

Tab. č. 1 Otvorenosť ekonomiky – (Export+Import)/HDP v % (zdroj NBS)

1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
71%	80%	91%	102%	113%	127%	133%	166%	187%	189%

Otvorenosť ekonomiky SR rastie a blíži sa k hodnote 200%.

V súvislosti so vstupom SR do EÚ je dôležité, aký podiel na zahraničnom obchode SR má EÚ.

Tab. č. 2 Podiel EÚ na exporte a importe SR (v %). (zdroj Štatistický úrad SR)

Rok	1993	1996	1998	1999	2000	2001	2002
Import	28%	37%	50%	52%	49%	50%	50%
Export	30%	41%	55%	59%	59%	60%	61%

Vidíme, že podiel zahraničného obchodu s krajinami EÚ sa zvyšuje. Ak navyše predpokladáme, že spolu so SR vstúpia do EÚ aj okolité krajiny, ktoré sa podieľajú na slovenskom zahraničnom obchode ďalšími zhruba 25%, tak celkový podiel rozšírenej EÚ bude nad 80%.

Téza, že väčšia ekonomická otvorenosť a užšia hospodárska spolupráca automaticky vedie ku konvergencii hospodárskych cyklov, však nemusí byť celkom pravdivá. Krugman (1993) predložil alternatívny pohľad na danú problematiku. Podľa neho bližšie obchodné vzťahy vedú k lepšej alokácii zdrojov a vyššej špecializácii produkcie jednotlivých krajín. Tým, že priemyselná výroba v jednotlivých krajinách sa stáva úzko špecializovaná, ekonomiky týchto krajín sú zraniteľnejšie a náchylnejšie reagovať asymetricky na šoky. To znamená, že s rastúcou špecializáciou výroby jednotlivých krajín rastie divergencia ich hospodárskych cyklov. Jedným z opatrení, ktoré môže zabrániť tomuto scenáru, je rozvoj vnútroodvetvového zahraničného obchodu t.j. výmenny tovarov prebiehajúcej medzi rôznymi krajinami v rovnakých odvetviach. Takýto druh výmenny tovarov zabezpečí rozvíjanie rovnakých odvetví v zúčastnených krajinách a teda podobnú štruktúru hospodárstva.

K úspešnému zavedeniu eura na Slovensku je dôležitá synchronizácia hospodárskych cyklov Slovenska a eurozóny, ktorá v súčasnosti nie je veľká. K jej zvýšeniu napomôže to, ak obe ekonomiky reagujú podobne (symetricky) na vonkajšie šoky. Proces symetrizácie rastie s prehĺbujúcou sa spoluprácou v zahraničnom obchode. Tento obchod by sa však mal uskutočňovať medzi jednotlivými krajinami v rámci rovnakých odvetví (t.j. mala by sa zvyšovať intenzita vnútroodvetvového obchodu), čím by sa zabezpečilo zblížovanie štruktúr produkcie Slovenska a EÚ a predišlo by sa úzkej špecializácii slovenskej ekonomiky.

Napriek tomu, a platí to najmä pre krajiny, ktoré sú v ranných štádiách dobiehania, treba počítať aj s existenciou asymetrických reakcií na vonkajšie šoky a s dočasnou asynchronnosťou ekonomických cyklov (napríklad v dôsledku presunu výrobných kapacít zo súčasnej EÚ do SR). Je preto nevyhnutné, aby úlohu stabilizátora v prípade asymetrického šoku zohrali iné politiky a trhy – fiskálna politika, trh práce, kapitálový trh – a to tak, že sa vytvoria predpoklady na ich (flexibilnú) reakciu, ktorá pomôže obnoviť rovnováhu.

Takéto reakcie si však vyžadujú, aby na ne boli vopred vytvorené systémové predpoklady. Na presun výrobných kapacít treba, aby príslušný pohyb kapitálu bol možný (liberalizovaný) a aby bol prípadne podporený vhodným hospodárskopolitickým opatrením.

Pohyb pracovných síl musí byť umožnený príslušnými dohodami o voľnom pohybe pracovných síl. Kým liberalizácia pohybu kapitálu je u nás prakticky ukončená, na pohyb pracovných síl sa budú počas najbližších piatich rokov (prípadne 5+2, teda do r. 2009-11) vzťahovať obmedzenia. Aj preto treba, aby sa konsolidáciou verejných financií vytvoril priestor na aktívnu úlohu verejných financií pri stabilizácii ekonomiky. Je zrejmé, že predpokladom toho, aby uvedené politiky a trhy mohli reagovať a nahradiť tak menovú politiku, sú príslušné reformy. Dôraz sa pritom kladie najmä na to, aby sa skonsolidovala fiskálna situácia tak, aby mohla hrať úlohu stabilizátora.

Vstup do menovej únie je vo všeobecnosti spájaný so zásadnou zmenou režimu fungovania ekonomiky spojenou hlavne so stratou nezávislej menovej politiky. To sa zároveň považuje za najväčšiu nevýhodu členstva v eurozóne. Argumentuje sa tým, že prijatie spoločnej meny znemožní, aby sa v prípade narušenia rovnováhy na jej nastolenie použila menová politika a kurz. Analýzy zo zahraničia, ale tiež domáce praktické skúsenosti ukazujú, že v podmienkach liberalizovaných kapitálových tokov a liberalizovaného devízového režimu sú možnosti realizovať nezávislú menovú politiku veľmi obmedzené. NBS síce môže podniknúť opatrenia proti krátkodobému prílevu špekulatívneho kapitálu, výsledok tohto úsilia je však - vzhľadom na jeho potenciálnu obrovskú kapacitu - problematický. Expozícia voči globálnym kapitálovým trhom vedie k nestabilite, ktorú síce možno koordinovaným postupom politík redukovať, ale nie odstrániť. Pre malú vysoko otvorenú krajinu sa ukazuje riešenie v podobe vstupu do menovej únie.

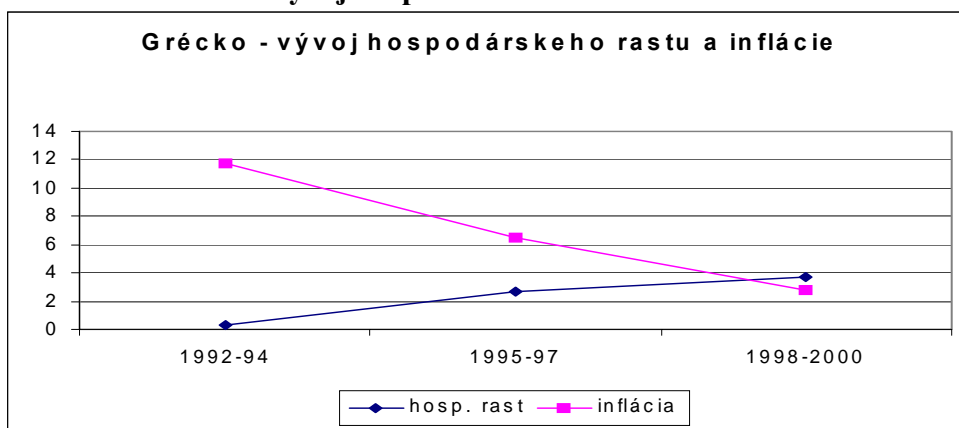
Do inej polohy sa dostáva aj otázka vonkajšej nerovnováhy. Napriek tomu, že tento problém nemožno zľahčovať ani po vstupe do menovej únie, jeho charakter je iný ako za existencie samostatnej meny. V prípade existencie vlastnej meny je nerovnováha manifestovaná na makroekonomickej úrovni v tlaku na výmenný kurz. Pohyb kurzu môže nadobúdať – aj za prispenia špekulačných vplyvov – výraznú volatilitu a riešenie situácie si môže vyžadovať vynaloženie značných národohospodárskych nákladov (napr. intervencie CB na devízovom trhu, sterilizácia). Pri fungovaní krajiny v menovej únii sa problém transformuje do nerovnováhy na úrovni jednotlivých podnikateľských subjektov. Jeho riešenie môže byť v čase plynulejšie rozložené a celkové národohospodárske náklady sú nižšie.

Členstvo v eurozóne znamená pre jednotlivé ekonomiky fungovanie v spoločnej menovej oblasti s jednotnou menovou politikou. Prirodzená je obava, že jednotná menová politika nebude schopná reagovať na špecifické potreby jednotlivých ekonomík (treba upozorniť na relatívnu úvah týkajúcu sa otázky optimálnej menovej oblasti: vo vnútri každej krajiny (vrátane Slovenska) sú regióny, ktorým celoštátna jednotná menová politika tiež nemusí vyhovovať). To by mohol byť problém v prípade krajín, ktorých reakcie na prípadné šoky by boli výrazne asymetrické v porovnaní s prevládajúcou reakciou ekonomík v menovej zóne.

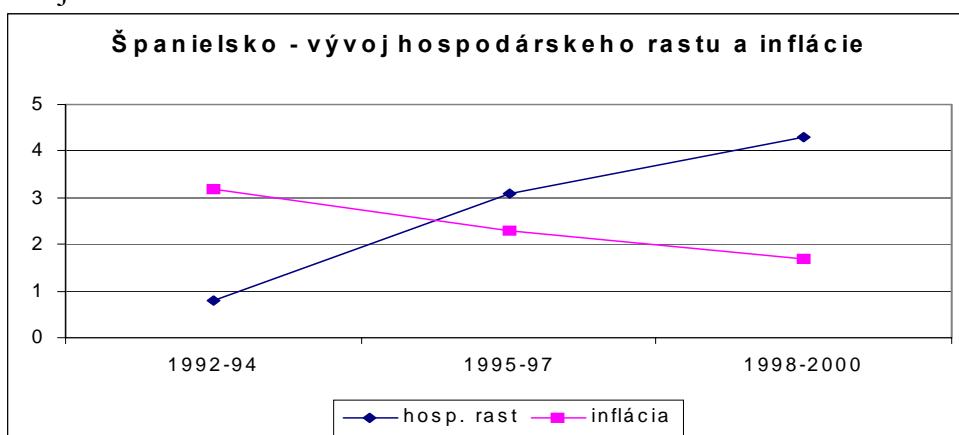
Vyskytujú sa tiež obavy, že stabilizačné úsilie, ktoré vedie k znižovaniu inflácie, môže ohroziť hospodársky rast. Skúsenosti z viacerých krajín z konvergenčného procesu do menovej únie však svedčia o tom, že v tomto procese nominálna stabilizácia ekonomiky nebola brzdou ekonomického rastu, ale naopak, pôsobila v smere jeho podpory. Ako vyplýva z nasledujúcich grafov, platilo to aj pre krajiny s tradíciou relatívne vysokej inflácie (Grécko, Portugalsko, Španielsko, Taliansko), u ktorých došlo v priebehu 90. rokov v procese ich smerovania do menovej únie k výraznej redukcii inflácie pri súčasnom zrýchľovaní miery hospodárskeho rastu.

Grafy:

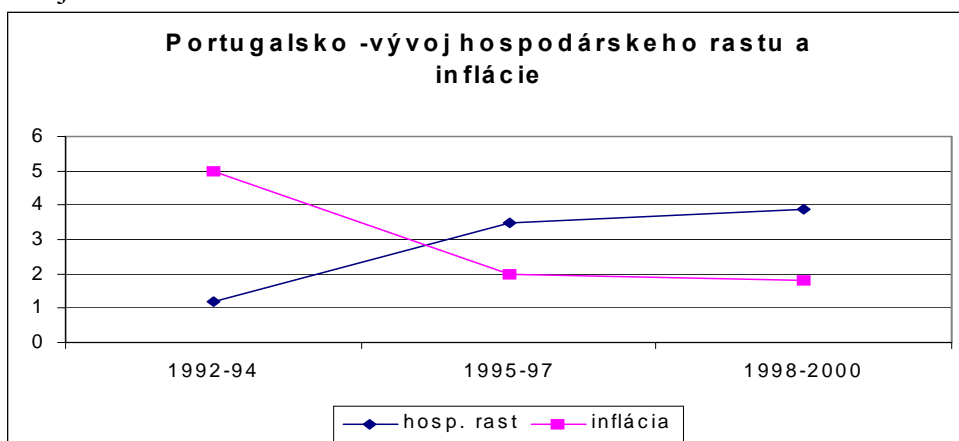
Vývoj hospodárskeho rastu a inflácie

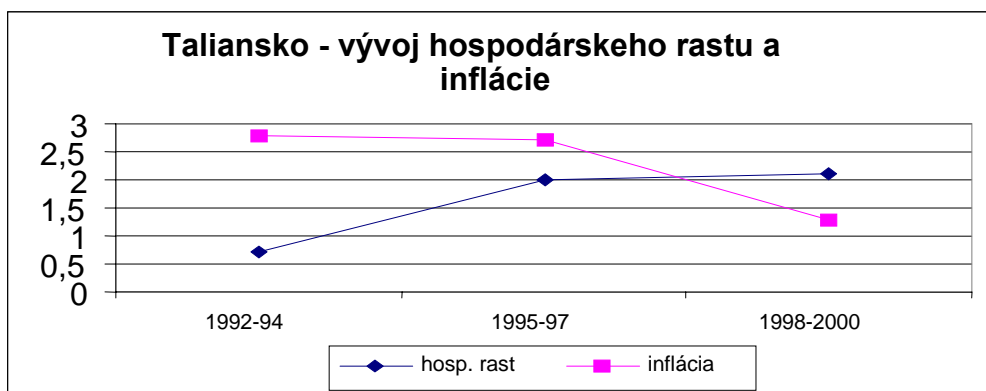
Zdroj: ECB

Zdroj: ECB

Zdroj: ECB

Zdroj: ECB

Skúsenosti z prístupového procesu v minulosti teda ukazujú, že hospodársky rast a pokles inflácie sa navzájom nevyklučujú. Naopak, bolo ukázané, že v prístupovom procese do menovej únie došlo aj v potenciálne rizikových krajinách ku kumulácii pozitívnych stabilizačných efektov (pokles inflácie) a efektov zrýchľujúceho sa hospodárskeho rastu. Možno teda konštatovať, že v procesy reálnej a nominálnej konvergenie sa navzájom dopĺňajú.

Tiež sa argumentuje, že proces zblížovania cenových hladín môže viesť k nárastu cien a k znižovaniu životnej úrovne. Vzhľadom na to, že je predpoklad, že mzdy a ďalšie dôchodky budú rásť rýchlejšie ako ceny - životná úroveň sa bude zvyšovať aj pri približovaní cenových hladín. Nevyhnutnosťou však bude rešpektovanie spomínaného predstihu rastu produktivity práce pred rastom reálnych miezd.

V rámci verejnej diskusie sa často prezentoval názor, že vstupom do eurozóny môže dôjsť k znehodnoteniu úspor, a to jednak v dôsledku predčasného zafixovania výmenného kurzu, jednak v dôsledku vyššej inflácie a nízkych úrokových sadzieb. V pozadí týchto názorov je v prvom rade predstava, že nominálny výmenný kurz koruny bude v prípade nevstupovania do eurozóny apreciovať. To však nemožno považovať za nezvratnú skutočnosť - ako ukazujú príklady zo susedných krajín v súčasnosti - najmä pri neexistencii dôveryhodnej, do budúcnosti programovo orientovanej hospodárskej politiky. Môže teda naopak dôjsť k tomu, že menový kurz by sa v prípade nedôveryhodnej politiky, ktorá by nemala pozitívne ukotvenie v budúcnosti, mohol pohybovať smerom k depreciácii. V tejto súvislosti treba tiež pripomenúť, že konvertovať do eura budú nielen úspory, ale aj ceny tých komodít, na nákup ktorých sú úspory určené a vzhľadom na to, že prijatím eura sa relácia úspory/ceny významne nezmení, nie je dôvod domnievať sa, že konverzia úspor do eura by znamenala ich reálne znehodnotenie.

Druhou časťou argumentácie o nepriaznivom vplyve prijatia eura na úspory je úvaha, že v prípade vstupu do eurozóny budú v SR nižšie reálne úrokové sadzby ako v prípade scenára bez vstupu. Predpokladá sa, že to bude dané vyššou domácou infláciou a nižšími úrokovými sadzbami v prípade vstupu v porovnaní s nevstupovým scenárom. Nie je však dôvod domnievať sa, že scenár bez eura by znamenal priaznivejší vývoj reálnej hodnoty úspor ako v scenári s eurom. Je pravdepodobné, že táto veličina sa nebude v oboch scenároch významne líšiť. Je to dané skutočnosťou, že samotné prijatie eura nemôže podstatne narušiť systém vzťahov domácich a zahraničných úrokových sadzieb a výmenných kurzov. Navyše nie je ani vylúčené, že nevstupový scenár by mohol znamenať nepriaznivejší vývoj - to napr. v prípade, ak by hospodárska politika bez dostatočného ukotvenia na dôveryhodný cieľ, viedla k vyššej inflácii. Naopak, za predpokladu vyššieho hospodárskeho rastu v scenári so vstupom do eurozóny by sa cez vyšší rast príjmov mohli úspory vyvíjať priaznivejšie ako v scenári bez vstupu.

Celkovo možno konštatovať, že prevládajú pozitívne aspekty vstupu pred negatívnymi. Ukazuje sa, že najčastejšie uvádzané nevýhody vstupu do menovej únie možno buď spochybnit' (neexistencia samostatnej menovej politiky, rozpor medzi reálnym rastom a nominálnou

stabilizáciou), alebo zabrániť ich negatívnemu pôsobeniu uskutočnením vhodných ekonomických reforiem (napr. v prípade obáv z dôsledkov pôsobenia asymetrických šokov).

Záver

Slovenská ekonomika sa svojimi reálnymi i nominálnymi charakteristikami približuje ekonomikám svojich budúcich európskych partnerov a vstupom do EÚ sa celý proces urýchli a prehĺbi. Prijatie spoločnej meny bude zavŕšením integračného procesu.

Na druhej strane nevyhnutným predpokladom na udržateľné zavedenie spoločnej meny a menovej politiky sú také systémové zmeny v ekonomike SR, ktoré zvýšia jej flexibilitu – schopnosť pružne reagovať na prípadné asymetrické šoky. Významnú úlohu hrajú najmä reformy trhu práce a konsolidácia verejných financií.

Tieto skutočnosti vedú k nasledujúcim záverom:

- Ku vstupu do eurozóny sa SR zaviazala podpísaním prístupovej zmluvy do EÚ. Súčasne vláda SR a NBS považujú prijatie spoločnej meny za vyvrcholenie integračného procesu, ktoré má ten význam, že až v tejto fáze dôjde k čerpaniu všetkých efektov integrácie
- SR by sa mala stať členom menovej únie čo najskôr, to znamená hneď po tom, ako slovenská ekonomika bude schopná udržateľným spôsobom spĺňať maastrichtské kritériá. Vyplýva to najmä z možného prínosu, ktoré bude mať členstvo v eurozóne pre ekonomický rast a pre vytvorenie stabilného ekonomického prostredia.
- Reformy, ktoré treba uskutočniť v záujme splnenia kritérií pre vstup do eurozóny, sú nevyhnutné bez ohľadu na vstup. Efektívne verejné financie, školský a zdravotnícky systém, ako aj pružný pracovný trh sú predpokladom bezporuchového fungovania ekonomiky v akomkoľvek režime.
- Dôležitým argumentom pre čo najrýchlejšie členstvo je tiež potreba zafixovania pozitívnych dlhodobých inflačných a úrokových očakávaní. Jasná a dôveryhodná stratégia je dôležitým prvkom ich zafixovania a udržania s pozitívnym efektom pre celé spektrum oblastí ekonomiky.
- Konsolidovaná rozpočtová situácia zohráva kľúčovú úlohu pri stabilizácii ekonomiky v priebehu realizácie stratégie vstupu do eurozóny. Je preto potrebné, aby sa situácia v rozpočte udržateľne konsolidovala už pri vstupe do ERM II.
- Pri formovaní konkrétnych krokov stratégie vstupu do menovej únie je treba realisticky posúdiť otázku času, ktorý je potrebný na realizáciu nevyhnutných reforiem, ako aj nákladov (sociálnych, fiskálnych a iných), ktoré treba v tejto súvislosti vynaložiť.

Uvedené poznatky vedú k niektorým odporúčaniam, ktoré by mala vláda a centrálna banka prijať na podporu predloženej stratégie:

- Všetky opatrenia, ktoré by mohli zvýšiť infláciu, realizovať čo najskôr a v potrebnom rozsahu, v kolektívnom vyjednávaní naďalej presadzovať úpravy miezd s ohľadom na budúcu (klesajúcu) infláciu (vývoj miezd v rozpočtovej sfére by pritom nemal vytvárať priestor pre tlaky na rast miezd v podnikateľskom sektore). Nepripustiť rýchlejší rast reálnej mzdy ako bude rast produktivity práce. Podobne pôsobiť, aby aj ďalšie náklady čo najviac anticipovali budúce zníženie inflácie, ďalšiu konsolidáciu rozpočtu a znižovanie deficitu realizovať najmä znižovaním výdavkov a zlepšením výberu daní, vstup do menovej únie načasovať tak, aby rozhodujúce reformy (deregulácie,

daňové a ďalšie opatrenia, reformy s dopadom na výdavkovú stranu rozpočtu) boli už realizované.

- Pre NBS vyplýva v celom období kľúčová úloha pri formovaní (dez)inflačných očakávaní.

Dôveryhodná vládna politika, najmä reformy, smerujúce k udržateľnej konsolidácii verejných financií, mzdové dohody anticipujúce dezinfláciu a dôveryhodné ukotvenie dlhodobých očakávaní k dátumu vstupu do eurozóny, budú rozhodujúce pre dezinflačnú politiku a stabilitu kurzu.

Reformy spojené so vstupom do menovej únie sú predpokladom nastolenia stabilného ekonomického prostredia, zníženia finančných a menových rizík a zvýšenia prílevu zahraničného kapitálu. V tomto smere majú kľúčový význam reforma verejných financií a reforma dôchodkového systému, ako aj reformy zdravotníctva a školstva. Ich cieľavedomé a včasné uskutočnenie je nevyhnutné bez ohľadu na naše členstvo v eurozóne a ich odkladanie by znamenalo zvýšenie nákladov s tým spojených. Realizácia reforiem v programe plnenia maastrichtských kritérií je navyše výhodná z toho dôvodu, že si vynucuje zabezpečenie konzistentného rámca relevantných politík.

Z hľadiska celkového procesu smerovania do menovej únie je kľúčové rozhodnutie o vstupe do mechanizmu výmenných kurzov ERM II. V ňom počas najmenej dvoch rokov má ekonomika SR preukázať schopnosť udržiavať stabilitu kurzu koruny voči euru pri dohodnutej parite. Treba, aby už pred vstupom do ERM II boli ukončené rozhodujúce reformy a nepôsobili tie opatrenia, ktoré by výrazne zvyšovali infláciu (deregulácie) a aby bola ukončená konsolidácia rozpočtu. Ostatné reformy by mali byť dôveryhodne naštartované, s jasným obsahom a časovým horizontom realizácie. Hoci stabilitu kurzu v tomto období bude podporovať aj intervenčná politika ECB, je nevyhnutné, aby aj fiskálna a menová politika postupovali v tomto období koordinovane na podporu stability kurzu. Obdobie fungovania v ERM II by malo byť čo najkratšie. Každý odklon politík od vopred určeného smeru by v tomto období znamenal vážne ohrozenie plnenia stabilizačných kritérií (najmä kurzového kritéria).

Hoci v tejto fáze prípravy stratégie nášho vstupu do menovej únie je predčasné hovoriť o presných časových rámcoch a horizonte vstupu, orientačne ho možno umiestniť do obdobia rokov 2008 – 2010. Ak sa splní programové vyhlásenie vlády, ako aj predpoklady NBS ohľadom plnenia nominálnych kritérií vstupu a do vysokého štádia realizácie sa dostanú potrebné reformy, ako najskorší reálny termín vstupu prichádza do úvahy rok 2008. Vzhľadom na to, že celý proces vstupu do menovej únie trvá približne 4 roky, negociácie o centrálnej parite Sk pred vstupom do ERM II by sa museli začať pri vstupe SR do EÚ a vstup do ERM II sa mohol uskutočniť v r. 2005.

Dôležitým aspektom úvah o rýchlosti nášho smerovania do menovej únie je postup ďalších krajín, najmä našich bezprostredných susedov (ČR, MR a PR). Je zrejmé, že naše prípadné zaostávanie v tomto smere by bolo negatívnym signálom pre finančné trhy a investorov. K tomu by mohlo dôjsť aj z toho dôvodu, ak by stratégia vstupu bola nedôveryhodná, resp. by dochádzalo zo subjektívnych príčin k problémom v jej naplňaní. V tomto smere by bolo splnenie predpokladov o plnení maastrichtských kritérií v r. 2006 významným pozitívnym signálom pre podnikateľskú sféru i pre zahraničných investorov o dôveryhodnosti programu vstupu do eurozóny, ako aj jasným ukazovateľom napredovania prístupového procesu. Na druhej strane predĺženie prístupového procesu, ktoré by malo za následok neskorší vstup v porovnaní so susednými štátmi by znamenal významnú nevýhodu z hľadiska zvýšených nákladov, resp. nečerpania pozitívnych efektov zo vstupu ako aj z hľadiska celkového imidžu krajiny (s dôsledkami napr. na nižší prílev PZI v porovnaní so vstupujúcimi krajinami).

Resumé

Neoddeliteľnou súčasťou rozhodnutia o vstupe do EÚ je aj záväzok, že Slovenská republika bude realizovať hospodársku politiku, ktorá umožní, aby sa stala tiež členom Európskej menovej únie. Hodnotenie pozitívnych a negatívnych dopadov a rizík nášho budúceho členstva v EMÚ, o ktoré sa snažím v tomto príspevku, je teda problémom nanajvýš aktuálnym. Celkovo možno konštatovať, že prevládajú pozitívne aspekty vstupu pred negatívnymi. Ukazuje sa, že najčastejšie uvádzané nevýhody vstupu do menovej únie možno buď spochybniť (neexistencia samostatnej menovej politiky, rozpor medzi reálnym rastom a nominálnou stabilizáciou), alebo zabrániť ich negatívnemu pôsobeniu uskutočnením vhodných ekonomických reforiem (napr. v prípade obáv z dôsledkov pôsobenia asymetrických šokov).

Summary

Inseparable part of a decision of accession to the European Union is a liability, that Slovak Republic will perform economic policy, which enables it also to become a member of European Monetary Union. So rating of positive and negative impacts and risks of our future membership in EMU, which I try to provide in this article, is a topic really important at present. Generally we can say, that there are more positive aspects than negative. My conclusion is, that the most frequently presented negatives of the accession to the European Monetary Union can be impugned (absence of independent monetary policy, contradiction between real and nominal stabilization), or we can avoid their harmful effects (e.g. in case of suspense from results of asymmetric shocks).

Literatúra:

1. Stratégia prijatia eura v SR, Materiál na rokovanie Porady ekonomických ministrov, Ministerstvo financií SR, Národná banka SR 2003
2. *Menové a ekonomické aspekty stratégie vstupu SR do Európskej menovej únie*, Materiál na rokovanie Direktória NBS za účasti vedenia Ministerstva financií SR, Ministerstvo financií SR, Národná banka SR 2003
3. doc. Ing. Ján Iša, DrSc.: *Ekonomický čas*, 50, 2002 č. 6, s. 899 – 925
4. Hagara E. *Teória optimálnej menovej oblasti: Implikácie pre rozšírenie EÚ*, Diplomová práca, FMFI UK, 2003.
5. Fidrmuc J. – Korhonen I.: *Optimal Currency Area between the EU and Accession Countries: The Status Quo*, Working paper, 2001.
6. *EMU after 5 years*, manuscript July 2004, European Commission
7. Mundell, R.A.: *A Theory of Optimum Currency Areas*. American Economic Review, 60, September 1961
8. Backé, Peter - *The Acceding Countries` Strategies Towards ERM II and the Adoption of the Euro: An Analytical Review*, Frankfurt am Main, European Central Bank, Edícia: Occasional Paper Series. No. 10. 2004
9. www.ecb.int
10. www.euractiv.sk

Kontakt

Ing. Vladimír Turček
Národná banka Slovenska
Bratislava

K NIEKTORÝM ASPEKTOM ISLAMSKÉHO FUNDAMENTALIZMU A TERORIZMU

doc. PhDr. Ján Lid'ák, Csc. – Mgr. Alisher Saifiddinov

Úvod

Vstup do tretieho tisícročia je spájaný s obrovskými obavami medzinárodného spoločenstva z prehlbovania ekonomicko - sociálnych rozporov medzi krajinami súčasného sveta, z diferenciacie medzi nimi a z polarizácie, ktorá je sprievodným javom tohto procesu.

Dnes je evidentné, že medzinárodná scéna sa dynamicky transformuje ku globálnemu rozmeru vo všetkých sférach súperenia štátov o moc, informácie, financie, obchod, prestíž, alebo o dosiahnutie hegemonie. Rozpad blokového systému spôsobil depolarizáciu a rozptýlenie moci. Koniec globálnej ideologickej konfrontácie uvoľnil priestor pre etnické a náboženské konflikty, regionálnu nestabilitu a občianske vojny.

Celé predchádzajúce desaťročie mnohí politológovia a ekonómovia upozorňovali na fakt, že charakteristickým rysom medzinárodných vzťahov a medzinárodnej politiky zvlášť, by nemala byť kultúrna, náboženská a civilizačná izolovanosť, homogénnosť či kompaktnosť. Čím ďalej, tým väčšmi je žiaduca rozmanitosť, vzájomné prepojenie a rôznorodá spolupráca medzi krajinami, národmi a štátmi, ktorá prekračuje hranice kultúrneho, náboženského a civilizačného vymedzenia. Naproti tomu, pod vplyvom globalizačných tendencií sa v súčasnom svete objavuje celý rad problémov, ktoré postupne menia niekdajšie klasické súperenie medzi Východom a Západom na súperenie medzi Severom a Juhom. Súčasný stav mnohí prívrženci amerického politológa S. Huntingtona po celom svete interpretujú, ako dôkaz pravdivosti tézy o *zrážke civilizácii*¹, kde pod pojmom Sever chápeme predovšetkým západnú, resp. kresťanskú civilizáciu, a Juh je predstavovaný chudobnými krajinami Ázie, Afriky a Latinskej Ameriky. Navyše, po teroristických útokoch proti americkým veľkomestám, je tento pojem stotožňovaný s expanzívnu *islamskou civilizáciou*, s pojmom islamský fundamentalizmus a terorizmus, ktorý z geografického hľadiska môžeme lokalizovať do oblasti celej východnej pologule. Patrí sem predovšetkým oblasť Stredného východu, severná Afrika, južná Ázia - najmä Pakistan, lokálne obmedzené ohniská sú prítomné v juhovýchodnej Ázii - na Filipínach a v Indonézii, tiež v Afrike - v Nigérii. Na území bývalého Sovietskeho zväzu je tento fenomén možné lokalizovať do niektorých oblastí severovýchodného Kaukazu - Čečensko, potenciálne Dagestan, tiež Uzbekistan, Tadžikistan a Kirgizsko.

Uvedený antagonizmus je zdrojom mnohých negatívnych fenoménov svetovej politiky, má svoj základ a hlboké korene v hospodárskej a technologickej prevahe Severu nad Juhom. Tento aktuálny stav a problémy s ním spojené sú zatiaľ iba vo svojej počiatkovej fáze - pokračuje a vyostre sa globálny proces diferenciacie na bohatú, dynamicky sa rozvíjajúcu časť sveta a naopak, na druhej strane stoja so svojimi obrovskými problémami krajiny hospodársky nevykonné a chudobné, ktoré obviňujú krajiny prosperujúce za svoje postavenie vo svetovej politike a ekonomike. Za hlavný fenomén určujúci podobu geopolitiky dneška, je možné označiť ekonomické záujmy a s tým úzko spojené sociálne problémy. Bieda krajín Juhu sa prehľbuje, radikalizmus z chudoby sa zvyšuje a stáva sa hrozbou pre ďalší vývoj sveta.

To vytvára výbušné prostredie pre ďalšie možné konflikty, jednak na regionálnej, jednak na medzinárodnej úrovni. Narastajúca nerovnomernosť medzi bohatými a chudobnými sa stáva

---

¹ Pri analýze súčasných medzinárodných vzťahov je možné zobrať do úvahy publikáciu S. Huntingtona a jeho *zrážku civilizácii*, alebo *boj kultúr*. Správy o fundamentalistických aktivitách v islamskom a v kresťanskom svete akoby potvrdzovali jeho zrážku civilizácii.

Huntington, S.: Kampf der Kulturen. Die Neugestaltung der Weltpolitik im 21. Jahrhundert. Munchen/ Wien 1997.

vážnou hrozbou pre stabilitu svetového politického systému a pre dlhodobý hospodársky rast.

Medzinárodná rovnováha, vnútorná, ale i medzinárodná bezpečnosť, pod vplyvom globalizácie už nie je iba výsledkom vojenskej sily. Do tejto oblasti vstupujú najmä ekonomické, ale i politické, sociálne a enviromentálne faktory, ktoré spôsobujú obrovské problémy a konflikty a tieto sa dotýkajú všetkých štátov dnešného sveta. Globálna nespravodlivosť podporuje globálnu nestabilitu.

1. Sociálno – ekonomické aspekty fundamentalizmu a terorizmu

Výsledkom uvedeného stavu je to, že v mnohých krajinách žijú celé komunity ľudí bez základných životných potrieb, ktorí nemajú možnosť základnej zdravotnej starostlivosti, trpia podvýživou, nedostatkom pitnej vody atď. Ich zmysel života často pozostáva len z uspokojovania najzákladnejších životných potrieb ako je hlad a smäd, doslova bojujú o prežitie. Ľudia nemajú prácu a realne životné alternatívy, žijú v prostredí dlhodobo poznamenanom krivdou a nenávisťou, nemajú reálnu a konštruktívnu šancu na osobnú, resp. kolektívnu emancipáciu. Sprievodným javom takéhoto spôsobu života je bezperspektívnosť a frustrácia. Extrémna chudoba, nespravodlivosť, degradácia osôb i prostredia, všeobecný kolaps práva a poriadku, konflikt, vstupujú medzi sebou do spleťtých, ale mocných interakcií. Nespokojnosť a sociálny konflikt je sprievodným javom života v chudobných krajinách.

Treba si uvedomiť, že tento spôsob života tvorí živnú pôdu pre rôzne formy fundamentalizmu, fanatizmu, etnického separatizmu a terorizmu. Štáty sa stretávajú s nárastom násilia vykonávaného rôznymi organizáciami a jednotlivcami. V mnohých prípadoch štát nie je schopný kontrolovať tieto sily. V ďalších prípadoch dokonca pomáha smerovať tieto sily voči susedom, respektíve iným krajinám.

Fundamentalizmus vyjadruje vo všetkých prípadoch úsilie utiecť pred neistotami a neurotizujúcim napätím tohto sveta. Pokúša sa presvedčiť ľudí o svojej vlastnej hodnovernosti, autenticosti, aj pokiaľ ide o prax, aj pokiaľ ide o vieru. Potreba presadzovať a brániť vlastnú autoritu, svojbytnosť a autenticitu sa prejavuje príliš silne - fundamentalizmus tají v sebe prvky konzervativizmu a militantizmu. Fanatické správanie sprostredkováva veľkú silu, energiu, sebavedomie a istotu. Fundamentalizmus je tesne spätý s fanatizmom a často sa snaží presadiť svoju pravdu s brutálnou dôslednosťou.² Zdrojom pre základné normy sú pôvodné, posvätné dejiny. Pomocou noriem sa vyčleňujú príslušníci jednotlivých fundamentalistických skupín tým, že si konštrukciou vonkajšieho nepriateľa utvárajú vlastnú identitu. Fundamentalizmus obhajuje pozostatky pôvodných zvykov a tradícií, a tým dáva svojim prívržencom alternatívu k moderného spôsobu života. Treba si všimnúť otázku, respektíve problém religiozity fundamentalizmu, ktorý býva obyčajne zjednodušovaný. Je rozdiel medzi tzv. konzervatívnymi, tradičnými veriacimi na jednej strane a fundamentalistami na strane druhej. Fundamentalizmus agituje ideologicky a politicky, naopak tradiční veriaci sa spravidla zdržiavajú politických vyhlásení, alebo zapájania do politického diania. Práve preto u fundamentalistických veriacich vzniká nebezpečenstvo, že budú politicky zneužití vo svojom odhodlaní brániť svoj pohľad na svet. Fundamentalistické hnutia svojou intoleranciou a nekompromisným postojom predstavujú dôležitý základ pre vznik násilia.³ Sociálne prostredie, miestna alebo regionálna politická kultúra do veľkej miery ovplyvňuje smer, ktorým sa bude fundamentalistické hnutie uberať. Násilné konflikty sa vyskytujú, keď dochádza k stretu jednotlivých fundamentalistických hnutí. Charakteristickým znakom je odmietanie dialógu a porozumenia s meniacim sa ekonomickým, politickým a kultúrnym prostredím. Fundamentalista nevedie diskusiu, nepozná kompromis,

² Jeho prejavy nachádzame v kresťanstve, islame, judaizme, hinduizme, budhizme, konfuciánstve, v niektorých politicko-náboženských prúdoch v Japonsku, atď. Dudinská, I.: Niekoľko poznámok k fenoménu fundamentalizmu. In: Ideológie na prahu III. tisícročia. Prešov 2001, s. 205.

³ Hašková, M.: Vzájomný vzťah fundamentalizmu a nacionalizmu (teoretické aspekty). In: Almanach 2004. Bratislava 2004, s. 75.

zavrhuje atribúty otvorenej spoločnosti ako je tolerancia, sloboda, autonómia. Je to istý spôsob interpretovania sveta.⁴

Najradikálnejšou formou fundamentalizmu je terorizmus. Terorista sa vyhýba diskusií, dialógu. Je presvedčený o racionalite svojej pravdy tak, že je pripravený zabíjať a nechať sa zabiť. Jeho poslaním nie je kompromis, ale smrť. Odpoveďou na dialóg je akt násilia. Terorizmus je vedomé vyvolávanie strachu a hrozba použitia násilia v záujme dosiahnutia politických zmien. Vyvolanie strachu je element, na ktorom terorizmu najviac záleží. Je to prostriedok za pomoci, ktorého chce dosiahnuť svoje ciele. Vyvolanie strachu u tých, ktorí videli, respektíve počuli o akciách teroristov - oni sú cieľom útokov, a nie bezprostredné obeť. Rôzne etnické, či náboženské skupiny nemajú dostatočný potenciál na to, aby presadili svoje záujmy voči ostatným, respektíve dominantnejším národom, či náboženstvám otvorenou vojenskou silou a preto je pre nich metóda terorizmu vhodným prostriedkom na ceste k dosiahnutiu ich požiadaviek. Priepustnosť hraníc, zjednodušenie cestovania a prostriedky modernej komunikácie zjednodušujú život teroristickým organizáciám. Treba si však uvedomiť, že terorizmus je iba metóda boja, je historicky zakoreneným a platným nástrojom boja slabých proti silným. Z uvedených dôvodov je veľmi ťažké proti nemu bojovať, pretože protiútoky vyvolávajú iba ďalšiu nenávisť a priamo pomáhajú ďalšiemu šíreniu terorizmu. Dôležitý je kompromis, ale najmä dialóg. Fundamentalizmus a terorizmus sú nepriateľom demokratického spôsobu života a otvorenej spoločnosti. K fundamentalizmu nás môže viesť potreba istoty, zakotvenia, potreba autority, identifikácie alebo potreba dokonalosti, resp. jednoduchosti a jednoznačnosti.⁵

Radikálnym islamským hnutiam významne a určujúco pomáha pri naberaní *bojovníkov* zlá sociálna situácia v mnohých krajinách islamského sveta. V tejto súvislosti možno rozlišovať medzi socio-ekonomickým prostredím a motiváciou samotných bojovníkov – atentátnikov a lídrami, ktorí sa rozhodli používať techniku terorizmu na dosiahnutie politických cieľov. Vodcovia zvyčajne pochádzajú zo stredných vrstiev. Sú vzdelaní, v mnohých prípadoch získali vzdelanie na európskych, respektíve na amerických univerzitách.⁶ Sú inteligentní, charizmatickí, majú jasné politické ciele a ambície, ponúkajú spravidla veľmi zúžený a obmedzený pohľad na svet. Navyše dokonale ovládajú ideológiu, ktorou presvedčajú a robia nábor radových bojovníkov, ktorí potom teroristické akcie vykonávajú. Inoverci, ale aj kriticky uvažujúci vlastní členovia sú vnímaní ako absolútni protivníci a často bývajú zavrhovaní a démonizovaní.

Radoví členovia pochádzajú z najnižších sociálnych vrstiev, ktoré sú početnejšie a ktorých motivácia môže byť rôzna. Spoločným menovateľom je však chudoba, pocit bezvýhodiskovosti, neperspektívnosti a nemožnosti sebarealizácie. Tieto pocity a frustráciu s tým spojenú produkujú socio-ekonomické podmienky, v ktorých títo ľudia žijú a ak je možné v tomto prostredí ľahko určiť vinníka daného stavu, napríklad Izrael, resp. USA, na ktorom sa populácia dokáže dohodnúť, potom sa teroristické akcie stávajú priamou odpoveďou. U jednotlivca ide predovšetkým o spôsob individuálnej sebarealizácie. Samovražední atentátnici na Blízkom východe svojou smrťou získavajú status tzv. *šahida* (martýra), čím dochádza k zvýšeniu ich statusu a tiež statusu ich rodín. Pre týchto ľudí je to jediná vhodná forma politickej participácie. Veľkú úlohu pri ich rozhodovaní nesporne hrá pomsta mŕtvych rodinných príslušníkov, alebo priateľov, ale aj finančná odmena za spáchanie samovražedného

⁴ Pozri: Migalski, M.: Terroryzm fundamentalistyczny jako antyteza społeczeństwa otwartego. In: Európa medzi identitou a integritou. Prešov 2002, s. 198 - 203.

⁵ K uvedenému problému pozri bližšie: Beinert, W.: Der "katholische" Fundamentalismus und Freiheitsbotschaft der Kirche. Regensburg 1991; Fromm, E.: Psychoanalyse und Religion. Zurich 1996; Kropáček, L.: Islamský fundamentalizmus. Praha 1996; Dudinská, I.: Fundamentalizmus ako odvrátená tvár postmodernizmu. In: Človek v súradniciach multidimenzálnej spoločnosti I. Prešov 2000, s. 104-107.

⁶ Zo sociálneho profilu 415 islamistov vyhostených v decembri 1992 na územie nikoho, na hraniciach medzi Izraelom a Libanom, vyplynulo, že väčšina z nich mala vysokoškolské vzdelanie, takmer štvrtina patrila k univerzitnému učiteľskému zboru, alebo išlo o študentov vysokých škôl.

útoke, ktorú dostáva ich rodina. Táto suma napríklad činila 25 000 USD od irackého diktátora.⁷ V tejto súvislosti by bol zaujímavý sociálny profil a spoločenský status žien, samovražedných atentátničok, údaje však nie sú k dispozícii.

Nebezpečným pre medzinárodné vzťahy a pre medzinárodnú politiku je dnes fakt, že islamský fundamentalizmus v niektorých krajinách arabského sveta zrástol so štátnou mocou. Prejavuje sa ideologicky, politicky a islamisti využívajú malú zakotvenosť lojality moslimov voči inštitúcii národného štátu. Novodobé štáty v tejto oblasti na rozdiel od západnej Európy nevznikali ako národné, pretože arabizácia a islamizácia tu neprebíhali v mene emancipácie národného kultúrneho povedomia etník, ale v záujme zjednocovania roztrieštených kmeňov a etnických skupín, ktorým mala priniesť jednotný jazyk a spoločnú vieru. Nešlo teda o národno uvedomovací proces v európskom význame slova. Väčšina arabského obyvateľstva sa preto identifikuje na základe etnickej, klanovej, rodinnej príslušnosti a navonok sa hlási k panislamizmu.⁸ V mnohých prípadoch sa jedná o spontánne autonómne pocity obyvateľstva, ktoré nemožno pripísať iba vládnej propagande, ako to možno vidieť v takých krajinách ako je Sýria, alebo Irak. Naopak, protiamerické vystúpenia a demonštrácie ukazujú, že aj v takých krajinách ako je Pakistan, Egypt, respektíve Indonézia, ktorých vlády zastávajú umiernené pozície, tieto sú v rozpore s názormi veľkej časti ich vlastného obyvateľstva. Islamské právo šaría zaviedli mnohé arabské krajiny v rámci občianskeho štatútu a niektoré prijali tvrdé šariatské tresty - Sudán, Saudská Arábia, Pakistan a dočasne Irak. Druhý článok egyptskej ústavy určil šariu za hlavný zdroj práva. Sudán zaviedol v roku 1983 islamský trestný zákonník. Tiež kuvajtský šejk Džabir vytvoril po vojne v Zálive zvláštnu komisiu na islamizáciu práva. Alžírsky zákon z roku 1984 opätovne zaviedol šariu pre osobný status a podobne Jemen po zjednotení po roku 1992.⁹ V polovici roka 2000 aj v Indonézii vznikla Indonézska rada mudžahidov ako orgán na podporu zavedenia striktného islamského práva šaría do života. Islamský fundamentalizmus, ako to ukazuje politická realita, opúšťa postupne rámec vlastných záujmových teritórií, dochádza k prepojovaniu teroristických skupín operujúcich v jednej krajine s ideologicky príbuznými skupinami aktívnymi v susedných krajinách, je schopný kooperovať na širokej medzinárodnej báze a v neposlednom rade sa zapojil do globálnych teroristických aktivít.

Islamské fundamentalistické organizácie veľmi málo popisujú systém, ku ktorému smerujú. Hlavní islamskí myslitelia z princípu odmietajú liberálnu demokraciu, pretože je nezlučiteľná s religióznym výkladom islamu. Islamskí fundamentalisti veria, že iba Boh môže byť suverénny, ale demokracia a princíp suverenity ľudí, občanov sú nedeliteľné zložky. Alternatívou demokracie je vláda Boha, ktorá je nevyhnutná pre legitimitu islamského štátu. Oporu nachádzajú okrem iného práve v obavách z globalizačných megatrendov, z novej nadvlády Západu, Spojených štátov amerických a z vplyvu západnej civilizácie na tradičné oblasti kultúry, hospodárstva a duchovna. Charakteristickou vlastnosťou islamských hnutí je obava zo straty kultúrnej identity v období multikulturálneho prelínania pod vplyvom prenikania západných hodnôt a symbolov (oblečenie, politický a sociálny model, jazyk, spôsob správania sa). Reakciou sú fundamentalistické požiadavky návratu ku koreňom – náboženským, etnickým, kmeňovým, ktoré sú chápané ako obrana voči invázii cudzích hodnôt. Úplná väčšina islamských hnutí zahrnula boj proti západnému mysleniu a hodnotovému systému ako súčasť svojich programov a praktickej činnosti.¹⁰

---

⁷ Sviatko, M.: Samovražedný terorizmus ako extrémna forma politickej participácie. In: Mezinárodní politika, roč. XXVII., č. 1 /2003, s. 8.

⁸ Bureš, J.: Charakter štátu a politického systému v ideologických predstavách súčasných islamistických hnutí na Blízkom východe. In: Medzinárodné otázky, č.1/2002. Bratislava, s. 4.

⁹ Bureš, J.: c.d., s. 14-15.

¹⁰ Bureš, J.: c.d., s. 20.

Ekonomické predstavy islamských hnutí sú veľmi hmlisté a neprepracované. Odmietajú veľké sociálne rozdiely, súkromné vlastníctvo pokladajú za nedotknuteľné a triedny boj za neprípustný. Kritizujú Západ a vlastných zbohatlíkov, že ignorujú chudobu vo svete a vo vlastnej krajine. Veľmi nezreteľne sa spomína potreba zapojenia do svetovej ekonomiky a svetového obchodu. Globalizácia je ponímaná ako cudzí prvok prichádzajúci z USA a západnej Európy a je považovaná za nástroj protiislamského sprisahania a posilňovania americkej hegemonie. Uvedené negatívne tendencie budú mať v blízkej budúcnosti pravdepodobne stúpajúcu tendenciu, pretože tieto spoločnosti sa nachádzajú v stave obrovského extrémneho sociálneho napätia a konfliktov. Fundamentalizmus sa stáva vedľajším produktom ešte nezvládnutých ekonomicko – sociálnych procesov globalizácie.

2. Vývoj novodobého terorizmu

Terorizmus sa stal jedným zo symbolov súčasného sveta. Správy o teroristických útokoch figurujú v hláseniach informačných agentúr, masmédiá hovoria o globálnom charaktere terorizmu, nevyhnutnosť boja proti nemu sa stala klasickým prejavom vo vystúpeniach väčšiny vysokopostavených politikov.

Chápanie teroru a terorizmu v rôznych sociokultúrnych systémoch nie je rovnaké. To, čo je zrejším zločinom pre jedných, iným sa javí ako hrdinstvo, alebo životný cieľ. Tento problém možno najlepšie ilustrovať na príklade vzťahu Izraela a aktivistov palestínskych organizácií. Pre prevažnú väčšinu židovského obyvateľstva nie sú tieto činy nič iné iba zločin, naopak pre Palestínčanov je takéto vnímanie nesprávna metafora.

O islamskej hrozbe sa prvýkrát začalo hovoriť na začiatku osemdesiatych rokov 20. storočia. Materiály, ktoré uvideli svetlo sveta v osemdesiatych a v prvej polovici deväťdesiatych rokov, odrážali konkrétne udalosti v moslimskom svete. Postupne sa analýza epizód vyvinula do skúmania moslimskej tendencie. Formovanie samotnej tendencie a jej analýza sa vyvíjali paralelne. Objavil sa nový pojem - *islamská hrozba*, ale vedci a politici mali stále pochybnosti, či naozaj existuje.¹¹ *Musí sa Západ báť islamu?* – kládli si na začiatku deväťdesiatych rokov otázku európski analytici a sami si odpovedali: *Islamu sa báť netreba*. Najdôležitejšie je sledovať tých, ktorí držia jeho zástavu.¹² Keď sa začalo hovoriť o islamskej hrozbe v súvislosti s revolúciou v Iráne, dôraz sa kládol nie na slovo *islamský*, ale na pojem *revolúcia*. Čoskoro sa slovo *islamský* stalo hlavným v popise iránskych udalostí, ktoré ovplyvnili celú moslimskú *ummu* (spoločnosť) a vyvolali ostrážitosť ostatného sveta.

Inou udalosťou, ktorá poskytla impulz na politizáciu islamu na radikálnom fundamente, bola vojna v Afganistane. Počas osemdesiatych rokov napredovala islamizácia palestínskeho hnutia, ktoré nebolo schopné dosiahnuť ciele pomocou nacionalistickej ideológie. Zároveň v tomto období narastala moslimská migrácia do Európy. To všetko nemohlo nevyvolať pocity nepokoja v ostatných častiach sveta. Dokonca aj afgánske hnutie odporu proti sovietskej invázii, ktoré podporovali Západ a Čína, v konečnom dôsledku demonštrovalo nielen finančné možnosti jeho sponzorov, ale aj neporaziteľnosť *mudžahidov*. Z narastajúceho pocitu nepohodlia sa postupne rodila predstava o *islamskej hrozbe*.

Po druhej svetovej vojne vývoj v islamskom svete, ktorý bol silným magnetom pre Západ a Sovietsky zväz, bolo možné predvídať a dokonca ho aj riadiť. Počas bipolarity každý moslimský štát mal svojho ochrancu, alebo zachovajúc labilnú neutralitu, balansoval medzi veľmocami.

Oficiálna i opozičná ideológia moslimských národov mala nacionalistické zafarbenie a apelácia k náboženstvu mala rituálny charakter. Neúspech nacionálnych rozvojových modelov západného, ale aj sovietskeho typu, veľmi pomalá modernizácia hospodárstiev, rast nezamestnanosti, prudký nesúlad v životnej úrovni medzi elitou a ostatnou časťou spoločnosti a

¹¹ Esposito, J.: *The Islamic Threat: Myth or Reality*. N. J. Oxford University Press 1992.

¹² *The Next Threat: Western Perception of Islam*. L. Photo Press with Translational Inst. 1995, s. 158.

zároveň expanzia západných hodnôt – všetko to podnecovalo protest u moslimov a snahu nájsť alternatívne východisko z krízy. Postupne sa rodila islamská alternatíva, ktorá si získavala popularitu u väčšiny obyvateľstva moslimských krajín. V tomto období sa aktivity islamského radikalizmu venovali vnútorným záležitostiam. Hlavným súperom islamských radikálov v rokoch 1960 – 1970 bola lokálne pošramotená autorita predstavovaná egyptskými prezidentmi – Gamal Abdel Nasir a jeho dedičom Anvarom Sadatom, starým kráľom Líbie Idrisom, nedôslednými vládcami Pakistanu, šachom Iránu atď. Nič nesignalizovalo transformáciu lokálnych náboženských hnutí do nejakej ambiciózne transnacionálnej siete, ktorú dnes v západnej Európe vnímajú ako islamskú hrozbu. Boj proti islamskému terorizmu v súčasnosti nemôže byť úspešný bez riešenia mnohých problémov, ktoré sa stali príčinou jeho vzniku.

Charakteristickým znakom moderného terorizmu konca 20. storočia je jeho výrazný etnokonfesionálny charakter. Najvýznamnejšie súčasné organizácie, ktoré medzinárodné spoločenstvo charakterizuje ako teroristické - palestínska *Hamas*, libanonská *Hizbulla*, *Džabchat al-Inkhad al-Islami* (Front islamskej záchrany) v Alžírsku, Írska republikánska armáda (IRA), Hnutie Baskov v Španielsku (ETA), *Tigre Tamilu* na Srí-Lanke, Armáda oslobodenia Kosova, takzvaní *vachabbiti* na Severnom Kaukaze, to všetko boli organizácie vytvorené najmä na riešenie politických úloh, ale na etnickom a konfesionálnom základe.

Pozoruhodné je to, že hoci každá z týchto organizácií má celkom presne vymedzené ciele, existuje ich spolupráca a vzájomná podpora. Možno poukázať už na klasické príklady kooperatívnej spolupráce medzi teroristickými organizáciami, ktoré sa líšia od seba nacionálnou a náboženskou príslušnosťou, a tiež politickou orientáciou. Ako príklad môžeme uviesť únos lietadla Air France so Židmi na palube v Entebbe (Uganda) v júni 1976, ktorý uskutočnila skupina Palestínčanov a východných Nemcov pod vedením známeho medzinárodného teroristu, Kolumbijčana R. Sancheza (známeho pod prezývkou Carlos) a jedného z lídrov NFOP (Národný front oslobodenia Palestíny) Haddada. O vojenskej pomoci IRA v severnom Írsku, moslimským organizáciám na Filipínach už na začiatku sedemdesiatych rokov otvorene hovoril M. Kaddafi. V novembri roku 1976 sa v kruhoch blízkych alžírkej a líbyjskej moci diskutovala otázka o možnosti vyzbrojenia, financovania a školenia Baskov v Španielsku, Bretóncov a Korzičanov vo Francúzsku. Známy je taktiež fakt, že v dvoch posledných desaťročiach reprezentanti rôznych, aj islamistických teroristických organizácií, participovali takmer vo všetkých zónach etnopolitických konfliktov, vrátane severného Kaukazu.

3. Islamizácia terorizmu

Zvýraznenie islamského faktora ako neoddeliteľnej súčasť tých alebo oných teroristických činov vedie k tomu, že medzi terorizmom, islamským fundamentalizmom a islamom ako náboženským smerom sa dáva vo všeobecnosti znamienko rovnosti. To je absolútne neprípustné, najmä ak ide o multikonfesionálny štát.

Známe je aj to, že princíp *každá akcia vyvoláva reakciu*, je platný aj v politike. V súvislosti s tým treba pripomenúť, že keď politiku zastrášovania či potláčania súpera násilnými metódami používajú opozičné organizácie, skupiny či individuality, ich činnosť je označovaná pojmom politický terorizmus. Keď podobnú metódu používa štát proti opozičným silám, obyčajne sa hovorí o štátnom terorizme.

Politický terorizmus aj štátny terorizmus nepochybne charakterizuje boj o moc. V prvom prípade ide o ovládnutie moci, v druhom o jej udržanie. Samozrejme, charakter opozičného terorizmu závisí od konkrétnych politických cieľov a štádia apelácie k teroru. Zároveň treba vziať do úvahy, že štátny teror a opozičný terorizmus sú v symbióze a vzájomne sa stimulujú. Využívajúc represie a teror, štát provokuje odvetnú činnosť vo forme opozičného terorizmu, ktorý potom tvrdo potláča. Príkladom môžu byť udalosti v Alžírsku a na Severnom Kaukaze. Fenomén terorizmu má dva aspekty:

1. Je dôsledkom určitej politiky, vo väčšine prípadov stimulovanej zvonka. V tejto podobe je nástrojom v rukách konkrétnych politických, vojenských a finančných štruktúr, ktoré ho používajú proti vnútorným či vonkajším silám, snažiac sa zabrániť dosiahnutiu ich cieľov.
2. Je schopný generovať energiu, v dôsledku toho sa môže vymknúť spod kontroly svojich iniciátorov a sponzorov a začať realizovať boj za uskutočnenie vlastných programov.

Z toho vyplýva, že rozsiahly extrémizmus nemôže existovať bez medzinárodnej podpory a štátneho krytia. tomuto sa pripisuje v USA veľký význam. V správe publikovanej na jar roku 1999 departamentom USA *Črty medzinárodného terorizmu – 1998* je uvedených sedem štátov spojených s medzinárodným terorizmom - Kuba, Irán, Irak, Líbia, Severná Kórea, Sudán a Sýria. Zdôrazňujúc tendenciu znižovania množstva teroristických činností, ktoré sponzorovali horeuvedené štáty, autori správy zároveň podčiarkli, že tieto krajiny naďalej zabezpečujú teroristickým organizáciám *útulok, zbrane, tréning, finančnú podporu alebo diplomatický úkryt*.

Fakt, že na zozname sponzorov medzinárodného terorizmu je uvedených päť moslimských štátov svedčí nielen o islamofóbii na Západe, ale tiež o snahe využiť náboženský faktor ako nástroj riadenia politických procesov v pásmach reálnych etnopolitických konfliktov.

Analýza fenoménu terorizmu dovoľuje urobiť nasledovné závery:

1. Terorizmus ako nástroj na dosiahnutie konkrétnych cieľov využívajú určité organizácie aj štát.
2. Teroristické skupiny nie sú schopné existovať bez štátnej podpory, ktorá im je poskytovaná nielen zvonka, ale v určitých prípadoch aj vlastným štátom.
3. Prítomnosť teroristických organizácií v krajine často povoľuje štát – ako podmienku ochrany bezpečnosti a záujmov obyvateľstva – snaží sa tým riešiť otázku vlastnej kriminality.
4. Výraznou črtou súčasného terorizmu je jeho etnoseparátne podstata a etnonacionalistické ciele.
5. V ideológii terorizmu na konci 20. storočia sa prudko posilnil náboženský faktor. Jeho využitie znásobuje množstvo prívržencov a sympatizujúcich subjektov, čo v konečnom dôsledku, komplikuje boj proti terorizmu. Náboženský faktor stiera etnické rozdiely.
6. Medzi rôznymi teroristickými organizáciami, aj keď majú rozdielne ciele a programy, existujú tesné ekonomické a vojenské väzby.
7. Objavuje sa tendencia, že čoraz častejšie uskutočňujú teroristické útoky menšie teroristické skupiny a tiež samotní fanatici.
8. Podpora veľkých teroristických skupín sa stáva nevýhodnou dokonca aj pre veľmoci.

4. Perspektívy demografického vývoja a terorizmus

Jedným z hlavných aspektov islamského fundamentalizmu a terorizmu je problém demografický. Štatistiky udávajú, že v roku 1980 počet moslimov vo svete sa približoval k hranici približne 780 mil. ľudí, na začiatku roku 2004 ale prekročil číslo 1 miliarda 300 mil.¹³

V súčasnosti v islamskom svete ťažko hovoriť o delení na centrum a perifériu. Nie je možné nazvať perifériou dvestomiliónovú Indonéziu, alebo Malajziu, ktorá prešla prudkým ekonomickým vývojom, iná je ale pozícia zaostalého Afganistanu, ktorý sa ocitol na križovatke

¹³ www.carnegie.ru

svetových politických udalostí. Netreba nazývať okrajom moslimskú časť Európy, ktorej vplyv na moslimský svet neustále rastie.

V Európe sa podiel moslimov v období rokov 1950 – 2000 zvýšil z 1 percenta na 3 percenta, a ich množstvo sa dnes odhaduje na 14 až 20 miliónov. Predpokladá sa, že moslimovia môžu v budúcnosti tvoriť jednu tretinu alebo dokonca až polovicu európskeho obyvateľstva.

V najbližšom desaťročí Európu očakáva korekcia identity. Francúzi, Nemci, Angličania, Škandinávci, Taliani si budú musieť uvedomiť, že islamská tradícia sa stáva organickou a preto aj legitímnou súčasťou európskej kultúry. Obyvateľmi kontinentu sa stanú milióny moslimov, ktorí sa síce snažia byť súčasťou európskej tradície, ale aj naďalej si uchovávajú svoju konfesijnú identitu.

V Severnej Amerike sa podiel moslimov od roku 1950 do roku 2000 zvýšil z 0,1 percenta na 1,4 percenta. V USA, podľa sociologických prieskumov, počet moslimov kolíše medzi 2 až 5 miliónmi. Vyššia islamská Rada Ameriky tvrdí, že v USA žije 15 miliónov moslimov. Medzi tými, ktorí vyznávajú islam je viac ako 42 percent čiernych moslimov, približne 25 percent má juhoázijské korene, 15 až 17 percent sú Arabi. Moslimovia v USA sa cítia byť Američanmi. Prelom v zahraničnej politike USA, spojený s udalosťami z 11. septembra 2001, viedol k vyostreniu problémov islamu a moslimov žijúcich vo vnútri Ameriky. Úsilie moslimov zvýrazniť náboženskú svojbytnosť sa kombinuje s protestom proti stotožňovaniu islamu s extrémizmom a proti ich vnímaniu ako hrozby.

Netreba ale zabúdať ani na to, že medzi islamskými komunitami v USA, napríklad v newyorskom Brooklyne, 11. september 2001 bol prijatý ako svedectvo moci islamu, jeho schopnosti odolávať každému, dokonca aj najmocnejšiemu súperovi. Podobnú reakciu si nemohla nevšimnúť americká spoločnosť a vláda, ktoré sa presvedčili, že v akútnej situácii lojalita k Amerike bola oveľa slabšia ako príslušnosť k *umme*.

Islam sa veľmi úspešne šíri v Afrike. V roku 1980 podiel moslimov tvoril približne 40 percent obyvateľstva tohto svetadielu, na začiatku 20. storočia už viac ako polovica afrického 800-miliónového obyvateľstva vyznávala islam.¹⁴

Islam sa šíri vďaka zvýšeniu počtu konvertitov aj v iných regiónoch. Podľa niektorých prieskumov, len v samotnom Francúzsku každoročne konvertuje na islam 50 tisíc ľudí.¹⁵

Tisíciky Európanov každoročne konvertujú na islam v Nemecku, vo Švédsku, v Holandsku, v Belgicku. Ťažko povedať, koľko Slovanov konvertuje na islam v Rusku. Niektorí uvádzajú čísla na stovky, iní na tisíciky, ale nie je ich zatiaľ veľa. V osemdesiatych rokoch sa začala islamská renesancia sovietskych moslimov, ktorí mali ateistickú výchovu. Experti nazývajú tento proces *reislamizáciou*.

V ZSSR/SNŠ podiel moslimov sa za obdobie rokov 1950 – 2000 zvýšil z 8,5 percenta na 18,5 percenta. V samotnom Rusku ich množstvo kolíše medzi 14,5 až 19 miliónmi. Podľa niektorých predpokladov, do roku 2050 moslimovia môžu tvoriť približne polovicu obyvateľstva Ruska.

Miliardovej Indii nehrozí moslimský demografický výbuch, hoci z tejto miliardy takmer 11 percent Indov vyznáva islam. Popritom všetkom, má India na bokoch dvoch mocných moslimských susedov – Pakistan a Bangladéš.

Strach pred islamskou hrozbou je podmienený nielen demografickým tlakom moslimov, ale aj tým, že postupne vplyv islamizmu prekročil hranice moslimského spoločenstva a stal sa činiteľom, ktorý už vo veľkej miere určuje vzťahy tohto spoločenstva s ostatným prostredím.

Islamizmus je zákonitým javom súčasnej etapy rozvoja islamského sveta. Je súčasne politickým javom, masovým vedomím a, samozrejme, tiež ideológiou. Hlavnou vnútornou úlohou tejto ideológie je formovanie islamskej alternatívy voči západnému typu rozvoja.

¹⁴ www.politstudies.ru

¹⁵ Ležandr, K.: Krovniye dengi. Itogi. Moskva 16.dec.2003. s. 35.

Vonkajšia úloha spočíva v nájdení miesta islamu, islamskej civilizácie v jej vzťahoch s nemoslimským svetom – s kresťanským Západom a Ruskom, s Indiou a Čínou.

Záver

Kritická reflexia západnej politiky by mala smerovať k tomu, aby sa USA a ostatné krajiny Severu dôslednejšie zasadzovali za sociálno - ekonomický rozvoj, rešpektovanie ľudských práv a o ďalšiu demokratizáciu nedemokratických, resp. formálne demokratických režimov na Juhu, predovšetkým cez kompromis a dialóg.

Aktívna obrana by nemala zabúdať na rozvojovú pomoc, ako na jeden z nástrojov dlhodobej prevencie, ale najmä ako na jeden z nástrojov oslabovania základne pre podporu a motiváciu terorizmu v chudobných krajinách. Medzinárodné inštitúcie pod patronátom OSN, sa postupujúcemu zhoršovaniu situácie a postaveniu najchudobnejších krajín vo svetovom spoločenstve a vo svetovej ekonomike pravidelne venujú. Výsledky sú neadekvátne, situácia chudobných krajín sa progresívne zhoršuje a dnes je alarmujúca. Vlády krajín Severu vždy ponúkali nie príliš záväzné, resp. podmienené a veľmi často iba všeobecné sľuby. V praxi pretrváva individualistický, málo koordinovaný a paternalistický prístup zo strany veľkých donorov.

Súčasťou podpory, zo strany krajín Severu, by mala byť sústavná mnohostranná podpora vytvárania funkčných a legitímnych štátnych inštitúcií, najmä v oblasti politickej. Tiež treba položiť dôraz na kultiváciu svojbytnej občianskej spoločnosti. Nie je náhodné, že výcvikové tábory teroristických organizácií sa sústreďujú do tzv. zrútených, respektíve slabých štátov – napríklad Afganistan a Somálsko. Rovnaké podmienky môžu poskytovať aj územia, ktoré nie sú efektívne riadené a spravované v dôsledku slabosti štátnych inštitúcií. Príkladom môže byť Jemen; slabosť štátnych inštitúcií je vážnym problémom mnohých chudobných krajín najmä v subsaharskej Afrike. Slabé štáty Juhu môžu slúžiť nielen ako útočisko, ale aj ako práčky peňazí, určených na teroristické akcie. Stav, keď neexistujú elementárne sociálne a zdravotné služby, ponúka šancu charitatívnym organizáciám, vrátane tých, ktoré majú väzby na extrémistické prúdy. Poskytovanie bezplatného školstva nevládnymi subjektami tak môže byť spájané s radikálnou indoktrináciou a ako príklad môžu slúžiť severozápadné pohraničné provincie v Pakistane.¹⁶

Situácia je dnes taká, že bez zmien v oblasti politickej žiadne množstvo peňazí z bohatých krajín nepomôže, ak stratégia boja za zníženie a odstránenie extrémnej chudoby, nebude sprevádzaná úsilím o zavedenie a upevnenie demokratického systému, rešpektovania ľudských práv a dodržiavania zákonnosti v chudobných krajinách. Sprievodným javom musí byť dôsledný boj proti korupcii a tento boj, by sa mal stať jadrom programov za zníženie chudoby. Nestabilita, vyvolaná vojnovými konfliktmi a prevratmi, etnické a náboženské problémy, slabé a nevykonné vlády, šírenie nemocí ako je AIDS a malária, vyhrocujú problémy chudoby a zúfalstvo obyvateľov krajín chudobného Juhu. Ak sa nepodarí zapojiť najchudobnejšie krajiny do svetovej ekonomiky, potom ich marginalizácia a vydeľovanie zo svetového spoločenstva bude ďalej narastať a tieto krajiny sa stanú čoraz izolovanejšími ostrovmi extrémnej biedy, zúfalstva a tiež semeniskom globálneho terorizmu a svetovej nestability.

Ako sa všeobecne uvádza, v súčasnom svete a v súčasnej medzinárodnopolitickej konštelácii je možné zlikvidovať jednotlivých teroristov, ale nie je možné zničiť terorizmus ako taký. Možno vojensky zasiahnuť v problémových krajinách, ale to nepovedie k likvidácii globálneho terorizmu, ani k likvidácii podmienok, v ktorých vzniká. Súčasný vývoj môže viesť skôr k väčšej zatvrdilosti radikálnych hnutí a ich vodcov v ich subjektívnej pravde a k

¹⁶ Jelínek, P.: Rozvojová pomoc a boj proti mezinárodnému terorizmu. In: Mezinárodní politika, roč. XXVII., č. 1 /2003, s. 10.

legitimizácii ich ďalšieho boja všetkými možnými prostriedkami, k heroizácii svätých bojovníkov džihádu v boji proti USA a Západným krajinám.

Resumé

Štúdia stručne charakterizuje pojmy fundamentalizmus a terorizmus a venuje pozornosť príčinám vzniku tohto javu. Upozorňuje predovšetkým na sociálno-ekonomické aspekty - chudoba, nespokojnosť a sociálny konflikt, ktoré sú sprievodným javom života v chudobných krajinách sveta. Tento spôsob života tvorí živnú pôdu pre rôzne formy fundamentalizmu, fanatizmu, etnického separatizmu a terorizmu. Autori upozorňujú na nebezpečenstvo zrastania islamského fundamentalizmu a terorizmu so štátnou mocou, hovoria o vývoji novodobého terorizmu od 70-tych rokov 20. storočia až do súčasnosti, snažia sa poukázať na niektoré faktory islamizácie terorizmu a tiež upozorniť na súčasný stav a perspektívy demografického vývoja v islamskom svete. Záverom sa konštatuje, že hlavným nástrojom riešenia uvedeného problému musí byť sociálno-ekonomický rozvoj, rešpektovanie ľudských práv a ďalšia demokratizácia nedemokratických, resp. formálne demokratických režimov vo svete. Tieto ciele treba presadzovať predovšetkým cez kompromis a dialóg. Iba tak je možné v súčasnej medzinárodno politickej konštelácii postupne potláčať islamský fundamentalizmus a terorizmus.

Summary

Research briefly characterizes concepts of fundamentalism and terrorism and pays attention to the reasons of occurrence of this phenomenon. It pays attention first of all to social and economic aspects such as poverty, disturbing events and social conflicts that accompany life of poor countries. This way of life is a fertile field for different forms of fundamentalism, fanaticism, ethnic separatism and terrorism. Authors are warning on danger of accretion of terrorism with the state structures. They also speak about evolution of modern terrorism since the period from 70s of XX century up today; trying to specify some factors of terrorism's islamisation and also to pay attention on condition and prospects of demographic development of Islamic countries. Conclusion asserts, that the main tool to solve given problem should become social and economic development, respect of human rights and the further democratization of non-democratic, to be precisely, formally democratic regimes of the world. These purposes are need to be achieved first of all by compromise and mutual dialog. Only in such a way it will be possible for modern international community to eliminate gradually extreme fundamentalism and terrorism.

Literatúra:

1. Beinert, W.: *Der "katholische" Fundamentalismus und Freiheitsbotschaft der Kirche*. Regensburg 1991.
2. Bureš, J.: *Charakter státu a politického systému v ideologických představách současných islamistických hnutí na Blízkem východě*. In: *Medzinárodné otázky*, č.1/2002. Bratislava 2002.
3. Dudinská, I.: *Fundamentalizmus ako odvrátená tvár postmodernizmu*. In: *Človek v súradniciach multidimenzionalnej spoločnosti I*. Prešov 2000, s. 104-107.
4. Dudinská, I.: *Niekoľko poznámok k fenoménu fundamentalizmu*. In: *Ideológie na prahu III. tisícročia*. Prešov 2001.
5. Esposito, J.: *The Islamic Threat: Myth or Reality*. N. J. Oxford University Press 1992.
6. Fromm, E.: *Psychoanalyse und Religion*. Zurich 1996.

7. Hašková, M.: *Vzájomný vzťah fundamentalizmu a nacionalizmu (teoretické aspekty)*. In: Almanach 2004. Bratislava 2004, s. 71 – 77.
8. Huntington, S.: *Kampf der Kulturen. Die Neugestaltung der Weltpolitik im 21. Jahrhundert*. Munchen/ Wien 1997.
9. Jelínek, P.: *Rozvojová pomoc a boj proti mezinárodnému terorizmu*. In: Mezinárodní politika, roč. XXVII., č. 1 /2003. Praha 2003.
10. Koziak, T.: *Terorizmus – najvýznamnejšia bezpečnostná hrozba súčasnosti*. In: Kolektív autorov: Fenomén bezpečnosti v medzinárodnom meradle. Prešov 2004.
11. Kropáček, L.: *Islámský fundamentalizmus*. Praha 1996.
12. Ležandr, K.: *Krovnije dengi* . Itogi 2003.
13. Migalski, M.: *Terroryzm fundamentalistyczny jako antyteza społeczeństwa otwartego*. In: Európa medzi identitou a integritou . Prešov 2002, s. 198 - 203.
14. Sviatko, M.: *Samovražedný terorizmus ako extrémna forma politickej paticipácie*. In: Mezinárodní politika, roč. XXVII.,č. 1 /2003. Praha 2003.
15. The Next Threat: *Western Perception of Islam*. L. Photo Press with Translational Inst. 1995.
16. www.politstudies.ru
17. www.carnegie.ru
18. www.terrorism.org
19. <http://www.fas.org/irp/threat/terror.htm>
20. <http://www.teror.gen.tr/english/>
21. <http://cfrterrorism.org/home/>
22. <http://www.emergency.com/cntrterr.htm>

Kontakt

doc. PhDr. Ján Lidák, CSc.
 Katedra politológie
 Fakulta medzinárodných vzťahov
 Ekonomická univerzita v Bratislave
lidak@euba.sk

Mgr. Alisher Saifiddinov
 Katedra diplomacie a medzinárodných vzťahov
 Fakulta medzinárodných vzťahov
 Ekonomická univerzita v Bratislave